

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**ARİSTOTELES VE JOHN RAWLS'TA ADALET ANLAYIŞI:
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşegül AYDINLI

KOCAELİ 2021

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**ARİSTOTELES VE JOHN RAWLS'TA ADALET ANLAYIŞI:
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Ayşegül AYDINLI

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Adem ÇAYLAK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No:16.06.2021/14

KOCAELİ 2021

ÖNSÖZ

Tezin hazırlanma aşamasında fikirleriyle yol gösteren, bu süreçte bana destek olup vakit ayıran, hocam Prof. Dr. Adem ÇAYLAK'a teşekkür ederim. Tezin her aşamasını titizlikle takip edip yanımda olduğu için minnettarım.

Bu süreçte desteklerini her zaman hissettiren, beni her zaman daha çok öğrenmeye, araştırmaya teşvik eden annem Selma AYDINLI ve babam Hüseyin AYDINLI'ya teşekkür ederim. Zor anlarımda yanımda olan, yol gösteren ve en büyük desteği veren ablam Sümeyye AYDINLI 'ya da ayrıca teşekkür ederim. Beni bu yolda yalnız bırakmayan ve her zaman daha da ileriye gidebilmem için gerekli desteği veren ailemin bu süreçte emeği büyüktür.

Fikirleriyle destek olan, yanımda olduklarını hissettiren, dostluklarıyla güç veren sınıf arkadaşlarım Pınar EBE, Hakan KARADİKEN, Yavuz Bülent BEKKİ, Umutcan TARCAN, Caner ALKIŞ ve Sinan ÖZTEKİN'e teşekkür ederim.

Tezin gelişme aşamasında fikir alışverişinde bulunduğum, sözleriyle ve düşünceleriyle bana güç verip motive eden, yanımda olan ve destek veren ismini saymadığım herkese ayrıca teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. ARİSTOTELES ÖNCESİ DÖNEMDE ANTİK YUNANDA ADALET..	4
1.1. Homeros.....	5
1.2. Hesiodos	6
1.3. Doğa Filozofları.....	8
1.4. Sofistler	11
1.5. Sokrates	16
1.6. Platon	20
İKİNCİ BÖLÜM	
2. ARİSTOTELES'TE ADALET KAVRAMI.....	28
2.1. Aristoteles'in Hayatı	28
2.2. Aristoteles'te Adalet	31
2.2.1. Ruh, Erdem ve Mutluluk Kavramları.....	31
2.2.2. Doğru Orta Kavramı.....	36
2.3. Bir Erdem Olarak Adalet	39
2.4. Adalet Türleri.....	40
2.4.1. Genel Adalet: Yasaya Uygunluk Olarak Adalet.....	41
2.4.2. Özel Adalet	42
2.4.2.1. Dağıtıcı (Paylaştırıcı) Adalet.....	43
2.4.2.2. Düzeltici (Denkleştirici) Adalet	45
2.5. Siyasal Bir Erdem Olarak Adalet	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
3. JOHN RAWLS ÖNCESİ DÖNEMDE ADALET KAVRAMI.....	51
3.1. Aristoteles'ten John Rawls'a Adalet Tanımları	51
3.1.1. Klasik Faydacı Teori ve Adalet	58
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
4. JOHN RAWLS'TA ADALET KAVRAMI	62
4.1. John Rawls'ın Hayatı	62
4.2. John Rawls'ta Hakkaniyet Olarak Adalet	63

4.2.1. Orijinal Pozisyon	64
4.2.2. Adalet İlkelerinin Özellikleri	67
4.2.3. İki Adalet İlkesi.....	69
4.2.4. Adil Bir Toplum.....	72
4.3. İki Adalet İlkesinin Uygulanması ve Kurumların Düzenlenmesi	74
4.4. Siyasal Adalet	76
BEŞİNCİ BÖLÜM	
5. ARİSTOTELES VE JOHN RAWLS'IN ADALET ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	80
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	93
ÖZGEÇMİŞ	98

ÖZET

Bu çalışmanın amacı dağıtıcı adalet görüşüne dayanan Aristoteles ve John Rawls'ın adalet anlayışlarının farklı temellerden hareketle teorik olarak incelemektir. Aristoteles'in erdem temelli adalet anlayışının karşısında John Rawls'ın hakkaniyet olarak adalet anlayışı yer alır. Adil bir toplumun oluşturulması ve bu adaletin korunabilmesi için bir düzen gereklidir. John Rawls sözleşme teorisine dayanan görüşleri ile adil bir toplumun oluşturulması için gerekli ilkeler üzerinden hareket eder. Bu ilkelerin belirlenmesi ve toplum tarafından benimsenmesi ile toplumda adalet sağlanabilir. Aristoteles ise adaleti kendi içerisinde kategorilere ayırarak ayrıntılı şekilde değerlendirir.

Etik bir çerçevede ele alınan adalet kavramı yüzyıllar içerisinde değişerek farklı bakış açıları ile ele alınmıştır. Bu çalışmada Aristoteles'in ve John Rawls'ın adalet anlayışlarının farklılaştığı ve birleştiği noktalar birey ve toplum kavramlarından hareketle incelenerek sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aristoteles, John Rawls, Hakkaniyet Olarak Adalet, Erdem Temelli Adalet.

ABSTRACT

This study aims to examine theoretically Aristotle's and John Rawls' understanding of justice based on different foundations. John Rawls' comprehension of justice as fairness stands against Aristotle's understanding of virtue-based justice. An order is necessary for the establishment of a fair society and the protection of this justice. John Rawls acts on the principles which is necessary for the creation of a fair society with his views based on contract theory. Determination and adoption of these principles by the society could ensure justice. On the other hand, Aristotle evaluates justice in detail by categorizing it within itself.

The concept of justice, which is handled in an ethical framework has been addressed from different perspectives by changing over the centuries. In this study, the points at which Aristotle's and John Rawls' understanding of justice differ and converge are limited by examining the concepts of individual and society.

Key Words: Aristotle, John Rawls, Justice As Fairness, Virtue-Based Justice.

GİRİŞ

Adalet, kökenleri Antik Yunan'a kadar uzanan bir kavramdır. İnsanların yüzyıllar boyunca yaşamlarının bir parçası olan adalet kavramının ifade ettiği anlam bu süreçte değişim geçirerek ilerlemiştir. Antik Yunan destanlarında bir tanrıya ya da tanrıçaya atfedilen adalet, ilerleyen dönemde Aristoteles ile birlikte toplumsal düzenin bir parçası olan erdem olarak ele alınır. Aristoteles kendisinden sonra gelen birçok filozofun adalete bakış açısını etkileyerek adalet kavramının şekillenmesinde etkili olur. İlerleyen dönemlerde de adalet toplumsal bir kavram olarak ele alınır. Toplumdaki bireyler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde ve yasaların belirlenmesinde önemli yer tutar.

İnsanların bir araya gelerek toplumu oluşturmaları ile birlikte toplumsal bir düzene ihtiyaç duyulur. Antik Yunan'da polis in sağladığı bir düzen söz konusudur. Toplum içerisindeki bu düzenin sağlanmasında adalet önemli yer tutar. Aristoteles'te adalet, bireylerin karşılıklı ilişkilerini içeren bir erdem olarak yer alır ve toplum düzeninin devamlılığı için gereklidir.

Sözleşmecî düşünürler arasında yer alan Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau ile birlikte adalet kavramı doğa durumundan hareketle bir çerçevede değerlendirilir. Doğa durumundan çıkan insanların bir araya gelerek toplum oluşturmak üzere sözleşmeye dayalı uzlaşmaları söz konusudur. Toplum durumuna geçiş ile birlikte yasalar adaletin ne olduğu üzerinde durur ve yasalar aracılığıyla toplumda adalet sağlanır.

John Rawls sözleşme doktrinine yeniden hayat veren bir düşünür olarak karşımıza çıkar. Adil bir toplumun nasıl olması gerektiği ve adalet ilkelerinin belirlenmesi üzerinde durur. Rawls ile birlikte yeniden canlanan sözleşme teorisi farklı bir bakış açısı kazanarak 20. Yüzyılda yeniden ele alınmış olur. Rawls varsayımsal bir soyut durumdan hareketle adalet ilkelerini belirler ve bu ilkelerin pratik yaşamdaki karşılıklarını, kurumlara ve bireylere uygulanışını değerlendirir.

Tezde Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* ve John Rawls'ın *Bir Adalet Teorisi* adlı eserleri temel alınmıştır. Bu iki eserden hareketle adalet kavramı ele alınarak incelenmiştir. Ayrıca düşünürlerin farklı eserlerinden de faydalanılarak teorilerinin gelişimindeki değişim ve ilerleme aktarılmıştır. Aristoteles'in dağıtıcı adalet görüşünden hareket eden Rawls'ın adalet görüşünün, Aristoteles'ten ayrıldığı noktalar

üzerinde durulmuştur. Tezde ele alınan esas nokta erdem temelli bir adalet anlayışı olan Aristoteles'e karşı Rawls'ın hak temelli bir adalet görüşünden hareket etmesidir. Temel soru, adaletin dağıtımında kimin neyi hak ettiği ve bu hak ediş karşısında dağıtılan şeyin hangi temellerden hareketle dağıtıldığıdır. Bu dağıtımda iyinin ya da doğrunun hangisinin öncelenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. İyi yaşam idealinin gerçekleştirilmesinin ve kişilerin özgürlüklerinin korunmasının adaletin dağıtımındaki etkisi incelenmiştir. Adaletin toplum, birey ve kurumlar özelinde gerçekleştirdiği değişimin yansımaları bu ayrı zeminlerden hareketle anlaşılmaktadır. Tezin amacı, teorik metinler çerçevesinde tahayyül edilen adil bir toplumun iki düşünürün gözünden ele alınarak, aradan geçen yüzyıllar boyunca değişen adalet anlayışına dikkat çekerek adaletin toplumsal boyuttaki karşılığının anlaşılmasıdır. İki düşünür arasındaki zaman farkı da göz önüne alınarak asıl temel alınan nokta adalete bakış açıları ve adalet teorilerini oluştururken merkeze aldıkları fikirlerdir.

Literatürde Aristoteles ve Rawls'ın birlikte incelendiği eserlerden biri Solmaz Zeylüt Hünler'in *İki Adalet Arasında Liberyan ve Komunitaryan Düşüncelerin Çalışma Alanı* adlı eseridir. Bu eserde Rawls ve Macintayre'nin adalet teorilerini karşılaştıran Hünler, Aristotelesçiler ve Kantçılar ayırımından hareket ettiğini eserin önsözünde belirtir. Micheal Slote ise *Justice as a Virtue* adlı makalesinde bireylerin adaleti çerçevesinde Aristoteles ve Rawls'a yer vererek bireysel bir erdem olarak adaletten söz eder. Tezin literatürdeki belirtilen farklı çalışmalardan ayırılmasında adaletin dağıtımında temel alınan hak ediş kavramı, iyinin ve doğrunun öncelenmesi gibi farklı noktaların merkeze alınarak incelenmesi yer almaktadır.

Tezin ilk bölümünde Aristoteles öncesi Antik Yunan'da yaşamış olan düşünürlerin adalet görüşlerine yer verilmiştir. Bu düşünürler, Aristoteles'in düşünce dünyasının oluşmasında birer etken konumundadırlar. Homeros ve Hesiodos'tan başlanarak doğa filozofları, sofistler, Sokrates ve Platon üzerinde durulmuştur. Platon, Aristoteles'in hocası olması sebebiyle üzerinde en büyük etkiyi bırakan düşünürdür. Tezin bu bölümünde Aristoteles öncesi Antik Yunan dünyasının adalet düşüncesinin başlangıcı ve ilerlemesi kısa bir şekilde ele alınmıştır.

Tezin ikinci bölümünde Aristoteles'in adalet anlayışı üzerinde durulmuştur. Öncelikle Aristoteles'in hayatı ve fikirlerinin oluşumunda rol alan döneminin siyasal arka planından bahsedilmiştir. Bu bölümde hareket edilen temel eser Aristoteles'in *Nikomakhos'a Etik* eseridir. Bu eserden hareketle Aristoteles'te ruh, erdem ve mutluluk

kavramlarına değinilmiştir. Doğru orta kavramı ele alınarak incelenmiştir. Aristoteles'in adalet görüşünde önemli bir yer tutan doğru orta kavramı toplumsal bir erdem olan adaletin anlaşılabilmesi için önemli yer tutar. Bu bölümde ele alınan bir diğer nokta adaletin bir erdem olarak ele alınmasıdır. Aristoteles'in adalet türlerinin ele alındığı kısım bölümün ana temelini oluşturur. Aristoteles adaleti genel ve özel adalet olmak üzere ikiye ayırır. Genel adalet yasaya uygunluk olan adaleti kapsar. Özel adaleti ise kendi içerisinde dağıtıcı (paylaşıcı) ve düzeltici (denkleştirici) adalet olarak iki kısımda ele alınır. Dağıtıcı adalet kişinin hak ettiğini gerekli ölçüde alması olarak tanımlanırken, düzeltici adalet ise yurttaşlar arasındaki dengenin bozulduğu durumlarda sayısal eşitliğe dayalı adaleti tanımlar. Bu bölümün en son kısmında ise siyasal bir erdem olarak adalet ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde Aristoteles'ten Rawls'a kadar olan dönemde etkili olan düşünürlerin adalet görüşlerine kısaca değinilmiştir. Bu düşünürler Thomas Aquinas, Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau, David Hume, Immanuel Kant ve Karl Marx'tır. Ayrıca bu bölümde klasik faydacı teori içerisinde Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in görüşlerine de yer verilmiştir.

Tezin dördüncü bölümünde John Rawls'ın adalet görüşü ele alınmıştır. Rawls'ın fikirlerinin arka planının anlaşılabilmesi için öncelikle hayatından bahsedilmiştir. Rawls'ın yaşadığı dönemde dünyanın içerisinde bulunduğu durum ve kendi hayatında yaşadığı olaylar onun adalet üzerine düşünmesine sebep olmuştur. Adalet düşüncesini *Bir Adalet Teorisi* ile temellendiren Rawls'ın bu eseri tezin oluşmasında ele alınan ana kaynaklardan biridir. Bu eserden hareketle Rawls'ın adalet teorisi ele alınarak incelenmiştir. Rawls, öncelikle adalet ilkelerinin nasıl oluştuğu üzerinde durur ve orijinal pozisyondan bahseder. Orijinal pozisyonda cehalet perdesi altındaki bireyler adalet ilkelerini belirler ve buradan hareketle bu ilkeler uygulanır. Rawls'ın ele aldığı iki temel adalet ilkesi bulunmaktadır. Tezin bu bölümünde adalet ilkelerinin özelliklerine öncelikli olarak değinildikten sonra iki adalet ilkesi ele alınmıştır. Ardından Rawls'ın adil bir toplum görüşünden bahsedilmiştir. Son olarak ise adalet ilkelerinin uygulanması ve kurumların düzenlenmesi ele alınmıştır.

Tezin beşinci ve son bölümünde Aristoteles ve Rawls'ın adalet anlayışları karşılaştırılmıştır. Aristoteles'in kişinin hak ettiği kadarını hak ettiği ölçüde alması ve bir erdem olarak adalet anlayışının karşısında Rawls'ın özgürlük ve eşitlikten hareket eden hak olarak adalet kavramı yer almıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ARİSTOTELES ÖNCESİ DÖNEMDE ANTİK YUNANDA ADALET

Bu bölümde Aristoteles'ten önce Antik Yunan'da adalet anlayışı ele alınacaktır. Bölümde Homeros ile başlayıp Hesiodos'un, doğa filozoflarının, sofistlerin, Sokrates'in ve son olarak Aristoteles'in hocası Platon'a kadar devam eden süreçte adalet kavramının değişen içeriği ve algılanış biçimi üzerinde durulacaktır.

Antik Yunan uygarlığının kökleri oldukça eskiye dayanmaktadır. İ.Ö. 12. ile 9. yüzyıl arasında geçen döneme ilişkin çok sayıda bilgi mevcut değildir (Tekin, 2008: 54). İ.Ö. 1200 ile 1000 yıllarını kapsayan süreçte devam eden yerel savaşların ve ekonomik zorlukların beraberinde fakirliğe yol açtığı bilinmektedir. Dönem ile ilgili yeterli kaynak bulunmadığı için bu yıllara ilişkin bilgiler net değildir. Bu sebeple tarihçiler bu döneme "Karanlık Çağ" adını vermiştir (Martin, 2012: 81).

İ.Ö. 9. ile 8. yüzyılları kapsayan sürecin ana kaynağını Homeros Destanları oluşturur. Bu dönem Yunan feodal beylerinin kendi aralarında mücadele ettikleri ve Yunanistan dışına yağma seferleri yaptıkları bir dönemdir. Bu sebeple tarihçiler bu döneme "Kahramanlık Çağı" ya da "Yunan Orta Çağı" adını vermişlerdir. Homeros Destanları, Kahramanlık Çağının aristokratik değerlerine dair bir övgü niteliğindedir (Şenel, 1970: 25-27).

Aristoteles öncesi dönemde adalet kavramı öncelikli olarak *Zeus* ve *Dike* ile bağdaştırılmıştır. İnsanın kendi üzerine düşen görevi uygun bir şekilde yerine getirmesi de bu dönemde adalet kavramının içeriğinde yer alır. Daha sonra ise adalet kavramı devlet düzeninin devamı için gerekli bir erdem olarak değerlendirilir.

Aristoteles öncesi dönemde Antik Yunan'da önemli isimler Aristoteles'in fikirlerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Yazılı eserlerin yansımaları Homeros ve Hesiodos 'la başlar. Doğa filozofları ve sofistlerle devam eden bir süreçten sonra Sokrates ve Platon ile en büyük etkiye ulaşır. Aristoteles'in fikirlerinde önemli etkiye sahip olan tüm bu düşünürler Aristoteles'in adalet kavramının gelişmesinde de etkili olmuşlardır.

1.1.Homeros

Homeros'un İ.Ö. 850'lerde Smyrna'da (İzmir) dünyaya gelip Khios (Sakız) adasında yaşadığı düşünülmektedir. Homeros'un yaşayıp yaşamadığı ile ilgili net bir bilgi yoktur. İki ünlü eseri olan *İlyada* ve *Odysseia*'nın tek bir kişi tarafından yazılmış olduğu ile ilgili tartışmalar vardır. Günümüzde uzmanların çoğunluğu bu iki eserin tek bir kişi tarafından derlendiği görüşünü savunmaktadır (Yalçınkaya, 2015: 24). Homeros'un şiirleri tek bir kişi tarafından yazılmışsa da asırlar önce yaşayan insanların değerlerini konu edinen çok sayıda Yunan ozanından etkilenerek oluşmuştur (Martin, 2012: 91).

Homeros'un şiirleri soyluların görüşlerini yansıtır. Tanrıları ise toprakla çalışanların değil, soyluların Tanrılarıdır (Russell, 1994: 112-113). Homeros Destanlarında vurgu aristokratik kültüre yapılmıştır. Bu durumda insanlar iki gruba ayrılmıştır: soylular ve avamlar. Homeros soyluların üstün olduğu fikrini savunmaktadır. Soyluların üstün olduğu konular savaşla ilgili olan cesaret ve kuvvettir (Şenel, 1970: 75). Soyluların üstünlüğü fikrinden hareket eden Homeros, bu durumu eserlerinde net bir şekilde belirtmiştir.

Homeros'un *İlyada*'da da üstünde durduğu asıl karakterler soylulardır. Soylular savaşçı kültürün bir parçası olmak için çaba gösterir. Çünkü Yunan asaletinin değerli gördüğü ve istediği şey budur. Kahramanlar savaşta en büyük aretéyi¹ göstererek en yüksek ünü kazanabilirler. Bunu da ancak en yüksek onuru alarak başarabilirler. Kahramanın onur kazanabilmesi için halkından farklı üyelerin onun yaptıklarını övmesi gerekir (Rosenberg, 2003: 71-72).

Odysseia'da kahramanın cesaret için aretéye ihtiyacı vardır. İhtiyaç duyduğu areté savaşçılık özelliklerini barındıran güçten ziyade zihinsel aretédir. İlyada destanında önemli olan onur kazanma, *Odysseia*'da yerini hayatta kalmaya bırakır. Ayrıca Homeros *Odysseia*'da ilahi adalet kavramına da yer vermiştir. Buna göre doğru davranışlar göstermeyen kişi cezasını bulur (Rosenberg, 2003: 116-117).

Homerik şiirlerde aktarılan toplumda, bir insanın toplum içerisinde kendine düşen görevi yerine getirme şekli, o insan için verilebilecek en mühim yargılardır.

¹ Areté; üstünlük, erdem, fazilet, yiğitlik, kahramanlık anlamlarına gelmektedir (Peters, 2004: 46).

Örneğin bir kralın, bir çobanın, bir savaşçının ya da bir yargıcın görevlerini yerine getirebilmeleri için belirli niteliklere sahip olmaları gerekir. Bu da beraberinde cesur, adil gibi ifadeleri getirmiştir. Homeros'ta toplumda kendi üstüne düşen görevi yerine getiren kişi aretée sahip olarak görülür. Her rolün aretési birbirinden farklıdır. Bir kralın aretési emretme gücünde, bir savaşçının aretési cesaretindedir (MacIntyre, 2001b: 9-12).

Homeros Destanları döneminin savaşçılık, kahramanlık gibi değerlerini ve aristokratik bilincini aktarmıştır. Uygarlığa geçiş aşamasındaki bir toplumda aristokratik kimliğin diğer katmanlara, Yunan kimliğinin de diğer halklara karşı oluşmasını sağlamıştır (Şenel, 2006: 686).

1.2. Hesiodos

Hesiodos İ.Ö. 8. yüzyılın sonlarına doğru yaşamıştır. Homeros'tan sonra en önemli Yunan şairdir (Rosenberg, 2003: 37). Homeros'u cümle yapısı ve vurgusuna kadar taklit etmiştir (Friedell, 1999: 73). Hesiodos didaktik eposun kurucusu olarak bilinir. Yazmış olduğu iki önemli eser vardır. Bunlar: *Tanrıların Doğuşu (Theogonia)*, *İşler ve Günlerdir. Tanrıların Doğuşu* adlı eserinde tanrıların ve evrenin oluşumunu, tanrıların ortaya çıkış şeklini anlatır (Tekin, 2008: 24). *İşler ve Günler* eserinde ise çalışmayı temel erdem olarak ele alır. Haksız yere kazanılmış servete karşıdır. Dönemin çalışan sınıfının yaşamını yansıtmıştır (Yalçinkaya, 2015: 25).

Bir rivayete göre Büyük İskender, Homeros'un krallar için, Hesiodos'un da köylüler için yazdığını belirtmiştir. Şan ve ürün kavramları bu iki şairin eserlerinde önemli yer bulmuş hatta isimleriyle bütünleşmiştir. Hesiodos'un insanı, yaşamını yeryüzünde sessiz ve aynı zamanda ebedi güçlerine hizmet ederek geçirir. Homeros'un insanı ise yeryüzünde Olympos'un ışıltısıyla kendine yer edinmiştir (Friedell, 1999: 73). Homeros eşitsizlikçi düşüncesin başlangıcı olarak görüldüğünde Hesiodos da eşitlikçi düşüncesin başlangıcı sayılabilir (Şenel, 1970: 77).

Hesiodos kaba kuvvete karşı adaleti savunur. Adalet Tanrıçası *Dike* herkes için adaletli olunması gerektiğini söyler ve hukuki eşitliği vurgular. Hesiodos, eşitsizlikçi düzene, kurumlara ve değerlere karşı olması sebebiyle eşitlikçi olarak görülür.

Yasaların saptırılması, eşitsiz uygulanması gibi sebeplerle hukuki eşitsizlikten söz eder. Servet edinme söz konusu olduğunda bunun haksız şekilde, adaletsiz kararlarla edinilmesinden yana değildir. Servetin çalışma ile kazanılmasını doğru görür. Çalışkanlık onun için bir erdemdir. Tarım ve ticaret olmak üzere iki tür çalışma üzerinde durur. (Şenel, 1970: 77-81). Tanrıların tembel insanları sevmemesi çalışmayı insan için bir zorunluluk hâline getirmiştir. Çalışmak, insana zenginlik ve başarı getirir (Simone, 2017: 914).

Hesiodos *İşler ve Günler* adlı eserinde küçük bir çiftçinin gözünden adalet sorununa bakar. Asil beyler ve çiftçiler arasında gerilim söz konusudur. Hesiodos rüşvet alan beylere ve haksız yargılamaya karşı çıkar. Fikir ayrılıklarının çözümünde çiftçilere adaletsiz davranıldığı için çiftçilerin bu durum karşısında sinirlendikleri görülür (Martin, 2008: 101). Asil beyler ile halkın arası açılır. Hesiodos bu sosyal durumu anlatan bir sözcü olarak görülebilir (Şenel, 1970: 77). Durumu *İşler ve Günler* adlı eserinde şu sözlerle anlatır:

Ne yazık ki bütün halk çeker cezasını
Kötü karar veren yolsuz kralların.
Bunları görün de doğru yargılar verin, ey krallar,
Siz ki hep rüşvet yer, haksızlık edersiniz.
Başkasına haksızlık etmek kendine kötülük etmektir.
Kötü düşünce düşüneni yakar herkesten önce.
Her şeyi bilen Zeus'un her şeyi gören gözü
Bunu da görür, görmek dilerse,

Haklı haksız ne varsa kentte gözünden kaçmaz (Hesiodos, 1977: 256-275).

Hesiodos insan ilişkilerinde adaletin kaynağı olarak Zeus'u gösterir. Adaleti kötülük yapanları cezalandırmak üzere ortaya çıkan kutsal bir nitelik olarak vurgular (Martin, 2008: 99). Her türlü erdemün önünde adalet vardır ve Zeus adalet demektir (Friedell, 1999: 72). Hesiodos Zeus'u haksızlıklara karşı, halkının yanında duran ve bu sorumlulukları yerine getiren bir adalet tanrısı olarak betimler. Zeus zayıfları, güçsüzleri korumasına alır ve doğaya da aynı adaleti uygular (Arslan, 2006(a): 133).

Hesiodos eserlerinde soyluların değil köylülerin yanında yer alır. Zeus'a önem atfeden Hesiodos adaletin koruyucusu ve temeli olarak onu gösterir. Zeus her şeyi gören gözleri ile doğanın ve insanların arasında adaletin uygulanmasını sağlar.

1.3. Doğa Filozofları

Yunan uygarlığının gelişmeye başlamasında ilk adımların atıldığı yer deniz ticareti yapan kent devletlerinden oluşan İyonya'dır (Şenel, 2006: 708). İyonyalılar on iki göz alıcı kent kurmuşlardır. Asya'nın iç bölgelerinden yola çıkan kervanlar bu yerde son bulmuştur. Kervanlarla gelen mallar buradan Eski Dünyanın farklı bölgelerine ulaştırılmıştır. Gelen malların ve ürünlerin yani sıra Doğuda bulunan uygarlıklara ait olan bilgi, öğretisi ve buluşlar da bu sayede Yunanlılara kadar ulaşmıştır (Störig, 2000: 191). İyonya'da balıkçılık, zeytincilik, şarap üretimi ve ticareti, çömlekçilik gibi faaliyetler yapılmıştır. Kentlerin bu durumu İyonya'da felsefi düşünceye geçiş için gerekli şartları meydana getirmiştir (Şenel, 2006: 708).

İ.Ö. 6. yüzyılda İyonya'nın güneyinde yer alan ve on iki kent devleti içinde en zengin kent olan Miletos (Milet) özel bir konuma sahiptir. Farklı dil, din ve kültürden insanların bir arada yaşadığı bir yerdir (Störig, 2000: 191-192). Refah seviyesi yüksek bir kent devletidir ve çoğu poliste olduğu gibi tiranlıkla yönetilmiştir. Miletos kenti felsefe tarihinin başlangıcı için gerekli şartları içinde barındırmıştır (Yalçınkaya, 2015: 55).

Miletos Okulu felsefenin doğumunda önemli bir yere sahiptir. Doğa filozofları olarak bilinen düşünürler bu okula mensuptur (Dürüşken, 2014: 63). Bu filozofların doğa filozofları olarak anılmasının sebebi evrenin oluşumu, nesnelere varlığı gibi soruların cevaplarını doğayı inceleyerek bulmaya çalışmalarıdır. İlk doğa filozofları olarak bilinen bu filozoflar; Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Diogenes ve Herakleitos'tur (Tekin, 2008: 60). Onların araştırma alanı kendi bildikleri kadarını kapsayan tüm doğa alemi olmuştur (Thomson, 1997: 171).

Miletos Okulu düşünürleri, Hesiodos ve Homeros'tan farklı bir şekilde doğayı mitolojik yaklaşımla ele almamışlardır. Onlar akılcı ve bilimsel yaklaşımla doğayı ele almıştır ve ilk felsefesi soruyu sormuşlardır: Evrenin ilk ilkesi nedir? Bu soru ile düşünürler bütün maddelerin tek ilkesini aramaya başlamışlardır (Dürüşken, 2014: 64).

Miletoslu Thales evrenin ilkesi olarak her şeyin özünde "su" olduğunu söylemiştir. Anaksimandros her şeyin özünün "apeiron" yani "sonsuzluk" olduğunu belirtirken, Anaksimenes ile Apollonialı Diogenes her şeyin özünün hava olduğunu

ileri sürmüşlerdir. Herakleitos için ise her şeyin kaynağı “ateş” olmuştur (Tekin, 2008: 60-61).

Anaksimandros “Doğa Üzerine” adlı bir eser yazmıştır. Ancak bu metin kayıptır. Kayıp olan metinden geriye kalan tek paragraf Simplicius’un *Aristoteles’in Fiziğine Şerh* adlı eserinde yaptığı alıntıdır (Rovelli, 2014:49):

Her şey kökenini birbirinde bulur
Ve birbirinde yok olur,
zorunlulukla.
Her şey birbiriyle adil kılınır,
ve gayriadilliği birbiriyle dengeler,
zamanın düzenine uygun olarak” (Rovelli, 2014: 49).

Russell'a göre, Anaksimandros’un bu metinde anlatmaya çalıştığı şey şudur: Dünyadaki ateş, su ve toprağın miktarı belirlidir. Tanrı olarak görülen her element kendi alanını genişletmek için devamlı çalışmaktadır. Bu durumda dengenin sürekli sağlanabilmesi için doğal bir yasa vardır. Örneğin ateş olan yerde, toprak olan kül vardır. Adalet, belirlenen sınırların aşılmanması olarak düşünülebilir (Russell, 1994: 130).

Herakleitos’un düşüncesinde, Anaksimandros’da olduğu gibi zıtlıkların çatışmasında her birinin tek başına başarıya erişmesini engelleyen evrensel adalet kavramı yer alır (Russell, 1994: 149). Herakleitos adaleti şu şekilde ifade etmiştir:

Bilin ki
Her şeyde ortak
Savaş
Çekişmedir adalet
Çekişerek
Var olup
Yok olur
Her şey
Bütün bunlar olmasaydı
Kimse bilmeyecekti
Adalet sözünü”(Herakleitos, 2003: 33).

Zıtlıkların çatışması savaş ile ortaya çıkar. Savaş her şeyin babası ve kralı olarak nitelendirilir. Kimin yarı Tanrı kahraman, köle veya özgür kişi olacağını savaş belirler. Herkes için kötü görünen savaş, Tanrı için iyi ve adaletlidir. Bu sebeple zıtlıkların çatışması evrensel yasadır. Bu yasaya göre güçlü olan tarafın egemen olması adaletlidir (Şenel, 1970: 152-153). İnsanlar için adil ve adaletsiz kavramları vardır. Ancak Tanrı için her şey adaletlidir (Capelle, 1968: 123).

Herakleitos karşılıkların çatışmasının daha rahat anlaşılması için yay örneğini verir. Yay, ağaç ve kiriş olmak üzere birbirine zıt iki unsurdan oluşur. İki kısım da

birbirini doğal olmayan bir şekilde gergin hale getirir. Yayın yay olmasını sağlayan bu iki zıt kısımdan kaynaklanan gerilimdir. Bu sebeple zıtlıkların arasındaki mücadele, gerginlik ve çatışma adaletin kendisidir (Dürüşken, 2014: 101). Herakleitos'un verdiği bu örnek ile anlaşıldığı gibi çatışmanın varlığı adaletin varlığını gösterir. Zıtlıklar arasındaki çatışma adaletin ortaya çıkması için gereklidir.

Herakleitos'a göre “*En bilge sayılan kişinin bildiği ve tutunduğu şey sanılardır. Adalet yalanları uyduranları da, yalanlara tanıklık edenleri de yakalayacaktır*”(Herakleitos, 2005: 85). Herakleitos kendisinden önce yaşayan filozofların ve şairlerin düşüncelerini sanı olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple yalanları söyleyenler ve doğru yoldan ayrılanlar adalet tanrıçası *Dike* tarafından cezalandırılacak ya da ateş tarafından yakılacaklardır (Çakmak, 2005: 85). Doğru yoldan ayrılan kişilerin cezalandırılacağı düşüncesi adaletin tesisinde gerekli olarak görülmüştür. Herakleitos adaletsizliklerin ve yalanların ortaya çıkacağı düşüncesinin adaletin sağlanmasında etkili olacağını belirtmiştir.

Adaletli şeylerin anlaşılabilmesi için adaletsiz ve haksız şeyler de olmalıdır. Yunan dünyasında hak kavramı, haksız şeyler yapıldığında ya da belirlenmiş sınırlar geçildiğinde verilen ceza ile ortaya çıkar. Adalet Tanrıçası *Dike*'nin yardımcıları olan Öç Tanrıçaları *Erinyes*'ler adaletsizlikleri cezalandırır (Çakmak, 2005: 75). Herakleitos'a göre Güneş'in dâhi ölçüyü aşmaması gerekir. Eğer ölçüyü aşarsa *Erinyes*'ler tarafından yakalanır (Herakleitos, 2003: 55). Herakleitos'un adalet anlayışı bu şekilde zıtlıklar ve ölçünün aşılması üzerinde durmaktadır.

Doğa filozofları çalışmalarının büyük bir kısmını doğa bilimleri üzerine yapmışlar zaman zaman siyaset, ahlak ve insanla ilgili konulara değinmişlerdir Doğa filozoflarından sonra sofistlerle beraber farklı kapılar açılmıştır. Sofistler ilgiyi insana, insan ile ilişkili konulara, siyasete, dine, kültüre çekmişlerdir. Sofistler ilgiyi bu yöne çekerek ilk adımları atmışlar ve bu dünyayı en iyi temsil eden düşünürlerden olmuşlardır (Arslan, 2006(b): 9-10).

1.4. Sofistler

Sofistlerin Antik Yunan düşüncesinin önemli temsilcileri arasında yer alması ve sofist sözcüğünün gerçek manada anlam kazanması İ.Ö. 5. yüzyıldan itibaren olmuştur (Tekin, 2008: 108). Pers Savaşları sonrası Atina'da pek çok değişim gerçekleşmiş ve demokratik gelişmeler de bu değişimlerden biri olmuştur. Atina ekonomik olarak güçlü bir duruma gelmiştir. Bunun yanı sıra kültürel ve entelektüel olarak güçlenmesini sağlayan adımlar atılmıştır. Atina'nın ekonomik zenginliği ile kazanç olanakları sunularak çeşitli ülkelerin bilginlerinin Atina'ya gelmesi sağlanmıştır. Bu sayede Atina, Yunan dünyasının düşünce merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda demokratik uygulamalar artmıştır. Bu durum Atina'nın eski temel inançlarının önemini yitirmesine sebep olmuştur. Yeni bir kültürel gelişime ihtiyaç duyulmuş ve sofistler bu ihtiyacı karşılamışlardır (Şenel, 1970: 315-316). Sofistler Atina'da rahat bir şekilde düşüncelerini aktaracak ortama sahip olmuşlardır. Bu sebeple yaşamlarının büyük bölümünü burada geçirmeyi uygun görmüşlerdir (Ağaoğulları, 1989: 56).

Sofist kelimesi başlangıçta olumlu bir anlama sahip olmuştur. Bilge, bilgi sahibi kimse, bir konuda uzmanlık bilgisine sahip olan anlamında kullanılmıştır. Sofist kelimesi aynı zamanda bilgiyi öğretmeyi de içinde barındırır. Bu sebeple sofistler kendilerini öğretmen olarak da nitelendirmişlerdir. Sofistlerin öğrettiği bilgiler siyasi yaşamı içine alan bilgilerdir. Siyaset öğretmeni olarak nitelendirilebilecek olan sofistler, siyaset sanatının bilgisine sahiptirler. Bu bilgi hem kişinin kendi menfaatlerini korumasını sağlar hem de polisın çıkarlarını gözetir. Aynı zamanda da polisın çıkarlarına hizmet eder (Yalçınkaya, 2015: 68).

Sofistler belirli bir okula mensup kişiler değildir. Sofistler günlük yaşama dair bilgiler vermişlerdir. Çağdaş ve akılcı görüşler ortaya koymuşlardır (Tekin, 2008: 108). Sofistlere göre felsefe insana özgü şeyleri kapsar. İnsanı anlamayı, insana onur ve ün kazandıracak, yüksek makamlara gelmesini sağlayacak imkanlar sunmayı amaçlar. Bu da retorik yani güzel söz söyleme sanatı ile mümkün olmuştur (Ağaoğulları, 1989: 53). Sofistler yönetici kesime yönelik olarak ücret karşılığında eğitim vermişlerdir. Ayrıca çoğunlukla idari görevlere getirilmiş ve elçilikle görevlendirilmişlerdir (Brancacci, 2017: 394).

Sofistler ile ilgili rahatsız edici fikirler bir süre sonra oluşmaya başlamıştır. Bu fikirlerin oluşmasındaki etkenlerden biri çoğu sofistin bilgilerini tartmadan hitabet sanatı ile süsleyip satmaya çalışmalarından kaynaklanmıştır. İkincil olarak sofistler bilgileri karşılığında ücret talep etmişlerdir (Dürüşken, 2014: 134). Bu durum geleneksel üst sınıf aydınlarını rahatsız etmiştir. Sofistlerden bazılarının öğrencilerinden talep ettikleri ücretler oldukça fazladır. Bu pahalı eğitimleri gücü yeten kişilerin alıyor olması, eğitimi almaya yetecek gücü olmayan kesimde kıskançlık ve öfkenin oluşmasına sebep olmuştur (Arslan, 2006(b): 20). Ayrıca sofistlerin halktan kişilerin de gerekli eğitimi aldıktan sonra yönetimde söz hakları olabilecekleri fikrine sahip olmaları aristokratik sınıfı fazlasıyla rahatsız etmiştir. Bütün bu durumların sonucunda sofist kelimesi bilge kişi anlamının yerini laf ebesi, düzenbaz gibi sıfatlara bırakmıştır (Dürüşken, 2014: 135).

Sofistler birinci ve ikinci kuşak sofistler olarak ele alınabilir. Birinci kuşak sofistler düşünmenin işleyiş şeklini tartışma, tanıtlama ve çürütme olarak ele almışlardır. Bilgiyi pratik yaşamın içinde ele alıp kişilerin polis için faydalı bir yurttaş olması savından hareket etmişlerdir (Ağaoğulları, 1989: 61).

Sofistlere olan düşmanlıkların büyük oranda sebebi felsefi değil, siyasi sebeplerin iyi anlaşılması için birinci kuşak sofistler içinde ele alınan Protagoras'ın Protagoras mitosuna iyi bir kaynaktır (Yalçınkaya, 2015: 70).

Sofistler ve Protagoras kendilerini erdem öğretmenleri olarak tanımlamışlardır. Protagoras'ın adalet, erdem gibi konularla ilgili görüşleri doğrudan kendisine ait kaynaklardan değil Platon'un aktarımlardan bilinmektedir (Arslan, 2006(b): 33). Platon, Protagoras diyalogunda Protagoras'ın mitosunu aktarır. Bu mitos Epimetheus-Prometheus mitosuna da bilinmektedir. Mitosa göre ölümlü türler yaratıldıktan sonra hayatta kalmaları için gerekli özellikleri dağıtma görevi Epimetheus ve Prometheus'a verilir. Dağıtma görevini Epimetheus üstlenir ve dağıtma işi bitince Prometheus'a kontrol edebileceğini söyler. Epimetheus yaratılanların bazılarını hız, bazılarını güç bazılarını kanat verir. Kimine kalın deri, kimine de sık tüylü bir post verir. Her türün yemesi için ayrı ayrı besinleri belirlemiştir. Bazılar için ot, bazılarını bitki kökü, bazılarını da başka hayvanların etini vermiştir. Tüm bu dağıtım işi bittiğinde insan ırkına verecek bir şey kalmamıştır. Prometheus bunu gördüğünde tanrılardan ateşi ve sanatların bilgisini çalar. Ama Zeus'tan siyaset bilgisini çalmaya

vakti olmaz. Daha sonra Prometheus çaldıkları için cezalandırılır (Platon, 2010b: 320d- 321e).

Protagoras mitosunun devamında insan, tanrılardan pay aldığı için tanrılarla yakın olmuştur ve bütün hayvanların içinde tanrılara inanan tek tür olur. İnsan elindeki sanatlar bilgisi ile kendine yatacak yer, ayakkabı ve ev yapar. İnsanlar bütün bunları yapmış olsalar da hayvanların saldırıları sonucu ölmektedir. Bir araya gelerek şehirler kurmak isterler ancak siyaset sanatına sahip olmadıkları için birbirleriyle bir türlü anlaşamazlar ve çatışırlar. Zeus insan ırkının yok olmasından korkar ve Hermes'e insanlara vermesi için iki önemli şey gönderir. Bunlar doğruluk ve utanma duygusudur (Platon, 2010b: 322a-322b).

Mitos Platonun aktarımıyla şöyle devam eder:

Hermes, insanlara doğruluk ve utanmayı nasıl bölüştüreceğini sordu Zeus'a. «Sanatların bölüştürüldüğü gibi mi bölüştürmeliyim? Sanatlar, hekimlik sanatındaki usta tek bir insan, meslekten olmayan birçok kimseyi tedavi edecek şekilde bölüştürüldü; öbür zanaatçılar için de böyledir bu. Doğruluk ile utanmayı da böyle mi dağıtmalıyım insanlar arasında, yoksa hepsine mi bölüştürmeliyim?» «Hepsine,» diye cevap verdi Zeus. «Hepsi payını alsın; çünkü bu erdemler, sanatlar gibi yalnız bazı insanlarda bulunursa, şehirler ayakta duramaz. Sonra da şu yasayı koy benim adıma: utanma ve doğruluktan nasibi olmayan her insan, toplum için bir belâ sayılacak, öldürülecektir» (Platon, 2010b: 322c-322d).

Protagoras mitosuna göre insan, bilmediği herhangi bir sanat sebebi ile kınanamaz. Ancak insan doğruluk ve adaletten şaşmamalıdır. Adalet insanların tümüne eşit olarak dağıtılmıştır. Bu durumda insan haksızlık ve adaletsizlik yaptığında cezalandırılır. Bütün insanlar siyaset bilgisine sahip oldukları için adaletle ve doğrulukla davranabilme yetisine sahiptir (Ağaoğulları, 1989: 62). Mitosa göre adalet duygusu eksik bireyler toplumun sükûnet ve güvenilirliği için tehdit niteliği taşırlar. Bu sebeple şehirlerin devamlılığı ve güvenliğinin sağlanabilmesi adına insanlar adalete uygun şekilde davranmalıdır. Aksi durumda cezalandırılacaklardır.

Protagoras'a göre her sitenin doğru ve adil olarak değerlendirildikleri, site için bu durum geçerli olduğu sürecidir. Site ile ilgili konularda sitenin kendisi neyin adaletli neyin adaletsiz, hangi durumun yanlış ya da doğru olduğunu belirler. Bu belirlenen durumlar üzerinden yasal ve bağlayıcı şeyler de belirlenir. Ancak belirlenen şeyler doğrultusunda bir insanın ya da bir sitenin diğerlerinden daha bilge olduğu iddia edilemez (Arslan, 2006(b): 34). Platon'un Theaitetos'ta aktardığına göre Protagoras "*İnsan her şeyin ölçüsüdür*" demiştir (Platon, 2010b: 160c). Bu sözü ile sitenin adil olmasıyla ilgili görüşleri aynı doğrultudadır. Ayrıca Protagoras, sitelerin yasaları ile

ilgili evrensel nitelikte adalet talebinde bulunmamıştır. Her sitenin kendi siyasi yasaları vardır ve bu yasalar sadece sitenin sınırları içerisinde bağlayıcıdır. Bu durumda site sayısı kadar ahlak anlayışı ve anayasa olması doğaldır (Arslan, 2006(b): 34-35). Ancak bu durumdan her bir sitede adalet kriterlerinin farklı olmasının zorunlu olduğu ya da farklı olabileceği sonucu çıkarılamaz (MacIntyre, 2001b: 21).

İkinci kuşak sofistler kuramları ve gelenekleri göreceli olarak değerlendirip polisin insan yapısı olduğu görüşü üzerinde durmuşlardır. Bu sebeple doğadan olan ve insanın koymuş olduğu kurallar arasında çatışma mevcuttur. *Physis* doğal yasayı ifade eder. *Physis* zorunludur ve kişinin ona uyması gerekir (Ağaoğulları, 1989: 68-71). *Nomos* ise uzlaşım sonu insan tarafından daha sonradan belirlenen kural, yasa gelenekleri içine alır (Cevizci, 1999: 684). Bu durum *physis* ve *nomosun* ayrımını ve çatışmasını doğurur.

Antiphon *physis* ve *nomos* ayrımını *Hakikat(Doğru)* adlı eserinde ele alır:

Adillik bir kimsenin, yurttaşı olduğu devletin kanunlarını ayakaltına almamasıdır. Bir kimse tanıklar bulunduğu zaman kanunları yüksek tutar, yanında tanıklar olmadan yalnız bulunduğu zaman da doğanın buyruklarını yüksek tutarsa, adaleti kendisi için en yararlı bir şekilde kullanmış olacaktır; çünkü kanunların buyrukları dileğe göredirler, doğaninkiler ise zorunludurlar; kanunların buyrukları sözleşme ile kararlaştırılmadılar, doğal olarak yetişme değil, doğaninkiler ise yetişmedirler, sözleşme ile kararlaştırılmış değil. Kanunun buyruklarını çiğneyen kimse, bu iş kararlaştırılanlar için gizli kalırsa, utançtan ve cezadan kurtulur, gizli kalmazsa da kurtulmaz (Kranz, 1984: 198-199).

Antiphon'a göre adalet bir kişinin yurttaşı olduğu devletin yasalarını ihlal etmemesidir. Ancak yasalar kendilerinin ihlal edilmesini engelleyemez (Brancacci, 2017: 399). Yasaların büyük bir kısmı doğaya aykırıdır. Yasalara uyanlar bu davranışlarından yarar sağlıyorsa yasalara uymanın faydalı olduğu söylenebilir (Arslan, 2006(b): 62). Ancak doğaya aykırı olan yasalar gerçek adaleti yansıtmamaktadır. İnsanların bu yasalara uymasının sebebi cezalandırılmak istememeleridir. Eğer kişilerin insan yapımı olan bu yasaları çiğnedikleri ortaya çıkmazsa ceza almazlar. Ancak doğa yasaları bu şekilde işlemez. Doğa yasalarını çiğneyen kişi her durumda cezasını alır. Kişinin asıl uyması gereken yasa doğa yasaları olduğu için gerektiğinde insan yasasını göz ardı edebilir. Fakat bunu yaparken geride bir tanık bırakmamalıdır (Ağaoğulları, 1989: 71). İnsan yapımı yasayı çiğneyen kişi cezasını almadan önce kendisini savunacaktır. Hitabet sanatını iyi kullanıyorsa kötülük yaptığı durumda bile hitabet sanatını güzel kullanarak kötülük yapmadığına

inandırır. Bu durumda adalet meselesi hitabetin iyiliği ölçüsüne göre şekillenir (Yalçinkaya, 2015: 76).

Antiphon'a göre en nihayetinde, insan tanıklar mevcutken insan yapımı yasalara uymalıdır ve yaptığı eylemlerde tanıklar sayesinde adaletten yararlanacaktır. Yalnız olduğu durumlarda ise asıl uyması gereken doğa yasalarına uyması onun için adaleti kendi adına en yararlı olacak şekilde kullanması demektir ve bu en doğrusu olacaktır (Brancacci, 2017: 399). Antiphon bu şekilde adaleti iki şekilde ele almıştır. Duruma göre adaletin sağlanabilmesi değişkenlik göstermektedir. Tanıkların var olduğu durumda adaletin sağlanabilmesi için devletin yasalarına uyulması Antiphon'a göre daha uygundur. Bu şekilde devletin yasalarındaki cezadan kaçınılabilir.

İkinci kuşak sofistlerden biri olan Thrasymakhos da physis ile nomos çatışmasını ele alır ve adalet ile ilgili çıkarımlar yapar (Arslan, 2006(b): 63). Thrasymakhos'a göre siyaset ahlaksal değerlere göre değerlendirilemez. Siyasette önemli olan şey başarıdır. Adaletli adaletsiz, iyi ya da kötü terimlerine anlam yükleyen güçlü olandır. Güçlü olan yönetimi elinde bulunduran yöneticidir. Yönetici neyin adaletli olduğunun kararını verir ve yasalar aracılığıyla yönetilenlerin adaleti kendi istediği şekilde algılamalarını sağlar (Ağaoğulları, 1989: 73). Adaletin yöneticinin kararına bağlı olması adaletin yöneticinin bakış açısına bağlı olarak değişebileceği gösterir.

Platon *Devlet* adlı kitabında Thrasymakhos ile diyaloguna yer verir. Thrasymakhos adaletten şu şekilde bahseder:

Her yönetim, kanunlarını işine geldiği gibi koyar. Demokratlık demokratlığa uygun kanunlar, zorbalık zorbalığa uygun kanunlar, ötekiler de öyle. Bu kanunları koyarken kendi işlerine gelen şeylerin, yönetilenler için de doğru olduğunu söylerler; kendi işlerine gelenden ayrılanları da, kanuna, doğruluğa aykırı diye cezalandırırlar. İşte, dostum, benim dediğim bu. Doğruluk her yerde birdir: Yönetenin işine gelendir. Güç de yönetende olduğuna göre, düşünmesini bilen bir adam bundan şu sonuca varır: Doğruluk güçlünün işine gelendir (Platon, 2010b: 338e-339a).

Şenel, Thrasymakhos'un kuvvetli ve zayıf ilişkisini kuvvetliden yana savunuyor görünmesine rağmen adaletle inanan bir kimsenin dönemindeki adaletsizliklerden yakınmasının izleri olarak değerlendirir. Thrasymakhos yaşadığı dönemi realist bir şekilde gözlemler ve adaletle özlem duyar. Bu dönemde toplumda adaletin değil kuvvetin egemen güç olduğunu görür. Ancak kuvvetlinin hakkını savunmaz. Sadece olan durumu gözler önüne serer (Şenel, 1970: 333-334).

Platon'un amcası olan Kritias sofistlerin arasında değerlendirilmiştir. Kritias Peloponnesos Savaşı'nın sonuna doğru Atina'da kurulan Otuz Tiranın yönetiminde rol

almıştır (Thomson, 2004: 354-355). Kritias'ın *Sisyphos* adlı diyalogu günümüze ulaşmıştır. Bu diyalogda insanların bir zamanlar düzensiz, hayvanımsı bir hayata sahip olduklarını belirtir. O dönemde iyiler iyiliklerinin ödülleri alamıyor, kötüler ise cezalandırılmıyordur. Daha sonra insanlar yasaları koymuşlardır. Yasalar ile kötüler cezalandırmayı amaçlamışlardır. Yasalar insanların açıkça kötülük yapmasını engelliyor ancak hızlı kötülükler cezasız kalıyordu. Bunun üzerine kurnaz düşünceli bir kişi Tanrı fikrini ortaya atmıştır. Tanrı insanların gizli ya da açıkça yaptıkları bütün kötülüklerden haberdardır (Kranz, 1984: 204-205). Her şeyi gören ve duyan Tanrılar gök gürültüsü ve şimşegin korku yaydığı gökyüzündedirler (Friedell, 1999: 232). Bu durumdan tanrıların, insanları belirli bir düzene uymaları için insanlar tarafından icat edildiği düşüncesi çıkarılabilir (Freeman, 1996: 267).

Kritias'ın iyiler ifadesi asilleri kapsamaktadır. İyilerin haklarını korumak için oluşturulan yasalar insanların eseriye tanrıları ve din kurallarını uydurma olarak görür (Şenel, 1970: 336). Bu durumdan anlaşılacağı üzere toplum asiller tarafından kendi adalet anlayışları üzerine kurulmuştur. Kritias, toplumda ortak bir adalet, hak ve eşitlik anlayışının olmadığını savunur. İnsan davranışlarını değerlendirirken tek ölçü kuvvettir. Kuvvet hem akıl hem fiziksel gücü kapsar ve eğitimle elde edilir (Ağaoğulları, 1989: 69-73). Toplumdaki çatışmaya ve düzensizliğe son verecek olan hak, adalet gibi kavramlar değil kuvvet olacaktır (Şenel, 1970: 336). Thrasymakhos'a benzer şekilde Kritias kuvveti, adaletin ve toplumdaki düzenin sağlanması için ölçü olarak görür.

1.5. Sokrates

Sokrates, sofistler ile aynı dönemde yaşamıştır. Sofistler bilgileri karşılığında yüksek ücretler talep ederken Sokrates bilgi karşılığında hiç bir ücret almamıştır (Warburton, 2015: 13). Sokrates, sofist kelimesinin "bilgin" anlamını "bilgiç", "bildiğini sanan" anlamına dönüştürmüş olan kişidir. Sokrates kendisinin sofistler gibi bilgiç değil, filozof yani "bilgisever" olduğunu belirtmiştir (Şenel, 2006: 719).

Sokrates İ.Ö. 470 yıllarında Atina'da dünyaya gelmiş ve hayatı boyunca Atina'ya bağlı kalmıştır. Bir dönem askerliğini yapmak için Atina'dan ayrı kalmıştır. Bilgilerini ücret karşılığı paylaşmayan Sokrates geçimini arkadaşlarının ve öğrencilerinin yardımı ile sağlamıştır. Sokrates insanlarla önce kolaydan başlayan bir diyalog kurmuş daha sonra bu diyalogu felsefi konulara çekmiştir (Störig, 2000: 230-231).

Sofistler ve Sokrates aynı temel savdan hareketle insana yönelmişlerdir. Diyalog yöntemini kullanmışlardır. Sofistler diyalog yoluyla bilinenlere kuşkuyla yaklaşarak bilinemezliği ön plana çıkarırken, Sokrates tikel ve göreceli olana kuşkuyla yaklaşarak bilinebilir tümele ulaşmayı ön planda tutar. Sofistler insanın pratik yaşamına özgü sorunlara faydacı bir yaklaşımla cevap vermişlerdir. Sokrates ise bu sorunların ahlaki bir bakış açısıyla kökenine inmeyi hedeflemektedir (Yalçınkaya, 2015: 80).

Sokrates yazmayı reddetmiş ve ardında kendisine ait bir eser bırakmamıştır. Kendisi konuşmayı yazmaya yeğlemiştir. Yazılan kelimelerin insana bir karşılık veremeyeceğini, anlaşılmadığında açıklama yapamayacağını düşünmüştür (Warburton, 2015: 15). Sokrates düşüncesini canlı bir şekilde taşıyacak olan kafalara iletilmesini istemiştir. Hiç bir şey yazmadan bütün Yunan felsefesinin esin kaynağı olmuştur ve ardından gelen filozoflara yol açmıştır (Bergson, 2013: 54-55). Sokrates ile ilgili bilgiler üç temel kaynaktan aktarılmıştır. Aristophanes'in *Bulutlar*, Ksenophon'un *Anılar* adlı eserleri Sokrates ile ilgili bilgiler aktarmaktadır. Ancak en geniş bilgi, öğrencisi Platon'un eserlerinden elde edilmiştir. Sokrates'in felsefesini bilinen yönleriyle aktaran kaynak elbette Platon'un eserleri olacaktır (Freeman, 1996: 268).

Sokrates kendi ilkelerinden ayrılmamak için siyasetle ilgilenmemiştir. Kendisini yalnızlığa itmiş ve beşeri temaslarda bulunmamıştır. Bu şekilde kendine odaklanmıştır. Kamu hayatına katılmanın önem arz ettiğine dönemde Atina'da, bu davranışı sebebiyle saldırıya açık bir konuma gelmiştir (Freeman, 1996: 267).

Sokrates'in yaşadığı dönemde Atina'nın durumuna bakılmalıdır. Peloponnesos Savaşı'nın ardından Otuz Tiranın yönetimi başlamıştır. Bu yönetim demokrasi yanlısı 1500 yurttaşı ölümle cezalandırmıştır. Bunun sonucunda Atina halkı ayaklanmış ve demokrasi yanlıları başa geçmiştir. Atina'da kısa sürede yaşanan bu olaylar Sokrates'in yaşamını da etkileyecektir (Arslan, 2006(b): 141-142). Sokrates, Atina'nın

yönetiminde erdemin bilgisine sahip kişiler olması gerektiğini düşünmüştür. Demokrasiyi eleştirmiştir. Kendisi net bir şekilde kendisini geliştirmiş, bilgi sahibi, doğuştan erdeme sahip aristokratların yönetimde söz sahibi olması gerektiğini söylememiştir ancak bu konuda olduğu bilinmektedir. Otuz Tiranın arasındaki iki genç aristokratın Sokrates'in öğrencisi olduğu ortaya çıkmıştır (Şenel, 2006: 720). Siyasetin doğrudan içine girmese de Sokrates, aristokrasi taraftarlarının akıl hocası olarak görülmüştür (Störig, 2000: 232). Bunun sonucunda Atina gençlerini kandırmak, ahlaklarını bozmak ve Atina'nın tanrılarına inanmamakla suçlanmıştır (Arslan, 2006(b): 141). Suçlamalar muhtemelen uydurulmuş olsa dâhi Sokrates toplumda tedirginlik yaratmıştır. Alması gereken ceza sürgün olacaktır. Ancak kendisi jürinin önünde uzlaşmacı bir tavırda bulunmamıştır ve bu durum dinleyicilerde büyük bir öfke yaratmıştır (Freeman, 1996: 270). Bütün bunların sonucunda ölüme mahkûm edilmiştir. Af dilememiş ve kendisine önerilen kaçış yollarını reddederek Atina'dan ayrılıp sürgünde yaşamayı seçmemiştir (Störig, 2000: 232).

Sokrates'in ölümü Atina'daki siyasal ve toplumsal kargaşanın içinde gerçekleşmiş ve Atina adaletinin durumunu ortaya çıkarmıştır. Sokrates yaşamı süresince adil bir hayatın ilkelerini bulmayı amaçlamıştır. Sokrates için koşullar ne olursa olsun adalet, adaletsizlikten iyidir (Martin, 2012: 281).

Sokrates doğru davranışta bulunmak için doğru bilginin gerekli olduğunu savunmaktadır. Doğru davranış ancak doğru bilgi ile mümkün olabilir. Bilgiyi insanın sahip olduğu en büyük güç olarak değerlendirir. Bilginin duygulara yenik düşmesini imkansız olarak görür. Erdem de salt erdem olarak bu bilgidен gelmektedir. Bilgi, erdemlere de yansımıştır ve burada kendini gösterir (Dürüşken, 2014: 154). Sokrates, içgüdüsel olarak bilmeyi değil bir şey hakkında net fikir sahibi olmayı benimsemiştir. Ona göre erdemli olmak net olarak bilinen kavramlara göre davranmayı gerektirir. Bu sebeple her türlü erdemin öğrenilebileceğini ve aynı zamanda başkalarına da öğretilebileceğini belirtmiştir (Friedell, 1999: 236). Sokrates'e göre adaletle dindarlık, ölçülülükle bilgelik, bilgelikle cesaret aynıdır. Erdemi bir bütün olarak görür ve bu sebeple adalet, dindarlık, ölçülülük gibi tek tek erdemin parçalarını oluşturmazlar. Onlar bütünün farklı isimleridir (Arslan, 2006(b): 131).

Sokrates öncelikle kişiler için neyin iyi olduğunun bilinmesi gerektiğini belirtir. Neyin iyi olduğu bilindiğinde nasıl davranılması gerektiği ortaya çıkacaktır. Neyin doğru olduğuna dair bilginin bilinmesi, neyin gerekli olduğuna dair bilgiyi bilmeyi

gerektirir. Bu sebeple adil kurallar ve kurumlardan önce, kişiler için neyin yararlı olduğu bilinmelidir. Sokrates, gençlerden kendi hayatlarında doğruluğun nasıl bir konuma sahip olduğunu düşünürken, site içinde doğruluğun ne olduğu üzerinde düşünmelerini istemiştir. Sokrates, siteleri ve kişileri adil yapan şeyin aynı olduğu üzerinde durmuştur. Ancak Abramson'a göre sitenin yararı ile bireyin yararı arasında tam bir uyum olmayabilir (Abramson, 2012: 55-56).

Birey için ölçülülük, her bir parçasının kendi sınırını bilmesi ve o sınırlar içerisinde hareket etmesidir. Toplum için adalet ise toplum içindeki her bireyin hakkı olanı alarak diğer insanların haklarını gasp etmemesidir. Bu durumdan anlaşılacağı gibi birey için ölçülülüğün ifade ettiği ile toplum için adaletin ifade ettiği şey aynıdır (Arslan, 2006(b): 130). Birey kendi sınırlarını bilerek hareket ettiği sürece toplumun düzenindeki bozulmalar engellenebilir. Ancak bireyin ölçülü olmayan davranışları toplumu etkileyerek adaletin sağlanmasını zora sokacaktır. Bu durumun önüne geçilebilmesi yasalar ile mümkün olacaktır.

Sokrates'e göre polisin düzeni ve yurttaşların iyi bir hayata sahip olmaları yasalara mutlak uyum ile mümkündür. Yasalar adaletsiz olsalar dâhi bu yasalara uyulması gerekir. Böyle yapılmazsa polise kötülük yapılacağını düşünür. Toplumdaki adaletsizliklerle, kötülüklerle ve tarafsızlıkla savaşılırken polise bir zarar verilmemelidir (Ağaoğulları, 1989: 116-117). Polisin her şeyin üstünde olduğu bir durum söz konusudur. Yasaların amacı polisin düzenini ve birliğini korumaktır.

Sokrates'e göre insanlar için adalet, adaletsizlikten iyidir. Adil davranış ve erdem bilgiyle olur ve doğru adalet kazanılacak olan çıkarlar olsa bile adaletsiz olanı değil adaletli olanı seçmeyi gerektirir. Kötü karşısında iyi ve adaletli olanı seçmek insanı mutlu yaşama ulaştıracaktır. Mutluluğa ulaşmak için bilgi yeterlidir. Bu sebeple kimse adaletsiz davranarak mutluluktan uzaklaşmak istemez. Adil davranmak kişinin faydasına olacaktır. Bir insan için en arzu edilen hayat erdem ve bilginin birlikteliklerinden oluşur (Martin, 2012: 283-284). Bu şekilde Sokrates erdem ve bilgiyi mutluluğa giden yolda bir arada değerlendirir. İyi yaşama ve mutluluğa ulaşmak isteyen bireyler erdem bir parçası olan adalete uygun davranmalıdırlar.

Sokrates'in öğrencilerinden biri hem iyi bir yazar hem iyi bir şair hem de Sokrates kadar iyi bir düşünürdür. Bu kişi kuşkusuz Platon'dur. Platon ustası Sokrates gibi hayatı boyunca kendisini düşünmeye adanmıştır (Conford, 2003: 60).

1.6. Platon

Platon'un M.Ö. 429-347 yıllarında yaşadığı düşünülmektedir. Atina'da Ariston ve Periktione'nin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Tekin, 2008: 117). Ailesi şehrin önde gelen aristokratik aileleri arasında yer alır. Platon gençliğinde Sokrates ile tanışmış ve onun düşüncelerinden, hayat biçiminden büyük oranda etkilenmiştir. Sokrates'in ölümü ile Platon, diyaloglarında ona yeniden hayat vermiştir (Vegetti, 2017: 440-441).

Sokrates'in sekiz yıl öğrencisi olan Platon, onun ölümü ile doğduğu kent olan Atina'dan ayrılmıştır. Megara'ya, Mısır'a ve Sicilya'ya yolculuklar yapmıştır. Sicilya'da Pythagorasçılarla tanışmıştır. Daha sonraki düşüncelerinde onlardan iham almış olma olasılığı yüksektir (Störig, 2000: 243-244).

Platon aktif olarak politikaya katılmayı düşünse de Sokrates'in demokrasi yandaşları tarafından öldürülmesi ve Otuzlar Tiranlığının zorbalıkları oligarşinin yanında yer almasını engellemiştir (Yalçinkaya, 2015: 92). Bu sebeple Platon doğrudan politika içerisinde yer almaktan vazgeçmiştir. Atina'nın tek bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi mümkün olmayan zorlu bir reforma ihtiyacı olduğunu düşünür (Vegetti, 2017: 441).

Platon dördüncü yüzyılın ilk yarısında Atina'da bugün üniversitelerin temelini oluşturan Akademia'yı kurmuştur ve eserlerinin bir kısmını burada yazmıştır (Magee, 2001: 6). Akademia, Yunanistan'ın her köşesinden gelen öğrencilerin eğitim aldığı bir okuldur. Sokratesçi tarzda felsefi tartışmalar, matematikte bilimsel araştırmalar ve polislin felsefi idaresinin sağlanabilmesi için yönetici sınıfın yetiştirilmesi öğrencilerin eğitimlerini oluşturmuştur (Vegetti, 2017: 442). Akademia'da yetişen bu öğrenciler Akdeniz havzası boyunca Platon'un siyasal düşünceleri başta olmak üzere düşüncelerini yaymışlardır (Brun, 2007: 17).

Platon hocası Sokrates'in tersine ardında birçok eser bırakmıştır. Bütün eserlerini diyaloglar biçiminde yazmıştır. İlk diyaloglarında Sokrates önemli bir başkarakter olarak yer alır (Störig, 2000: 244-245). Platon'un eserleri gençlik dönemi, orta dönem ve yaşlılık dönemi olarak üç ana döneme ayrılmıştır. Gençlik diyaloglarında Platon, Sokrates'i ön plana çıkarmış ve ona özgü konuları ele almıştır. İlerleyen dönemlerde ise kendisini ilgilendiren konuları kendi düşüncelerini, kendi tarzında aktarmıştır (Magee, 2001: 6-7).

Platon *Devlet*'te Sokrates'in bilinen sorularından biri olan “*Adalet nedir?*” sorusunu sorar. Bu soru beraberinde “*Adalet, adil insana fayda sağlar mı?*” sorusunu getirir. *Devlet*'in temel amacı adaletin adil olan kişiye fayda sağlayacağını göstermektir. Tüm insanlar arasında adaletsiz olan kişi en mutsuzken, mutluluk için en çok ihtiyaç duyulan şey adalettir (Magee, 2001: 17). Platon'a göre bireyler mutluluğa tek başlarına değil ancak bir topluluğun üyesi olduklarında ulaşabilirler. Bu sebeple bireyin mutluluğunu polis mutluluğuna bağlıdır (Freeman, 1996: 272). Sokrates'in dolaylı olarak dile getirdiğini Platon doğrudan belirterek mutluluğa giden yolda adaletten söz eder. Adalet Platon'da birey için özel olarak ele alınmayıp polis bir üyesi olarak değerlendirilerek ele alınır. Polisin mutluluğuna giden yolda adalet özel bir öneme sahiptir ve bireyler bu mutluluğa ulaşmak için adaletten yana taraf olmalıdır.

Platon insanın doğasında farklı kısımların olup olmağı üzerinde durmuştur ve insan doğasını anlamlandırırken ruhu üç farklı bölüme ayırmıştır. Bu bölümler iştahsal bölüm, yürekli bölüm ve ussal bölümdür (Yalçınkaya, 2015: 96). İştahsal bölüm dünyanın verdiği zevklere bağımlıdır ve aşağı zevkleri simgeler. Merkezi göbeğin alt kısmında yer alır. Bu bölümde yemek, içmek, cinsel istekler bulunur (Brun, 2007: 92). Yürekli bölüm saldırgan ve heyecanlı kısmı tanımlar. Kabul edilmeyi, başarıya ulaşmayı ve itibar kazanmayı arzu etmektedir (Vegetti, 2017: 447). Yürekli bölümün merkezi diyafram, ilkesi cesarettir. Tutkuların kaynağıdır. Son bölüm olan ussal bölümün merkezi kafadır, ilkesi ise akıldır (Brun, 2007: 92-93). Ussal kısım, kişinin iyi olanı kavrayabilmesini sağlayan, bilgiyi arzulayan ve kişiyi içsel mutluluğa yönlendirme gücü olan kısımdır (Vegetti, 2017: 447). Akıl iyi olanı kavrayarak aynı zamanda matematik ve diyalektik ile disiplin altına alındığında kendine özgü bilgeliği sergiler (MacIntyre, 2001a: 212-213). Kişide egemen olan bölüm ona hükmeder. Çok az kişide ussal bölüm egemenken, bazı kişilerde yürekli bölüm egemen olur. Çoğu kişide ise egemen olan iştahsal bölümdür (Şenel, 1970: 383). Ancak ruhun üç bölümünün de kendine düşen görevi yerine getirmesi adaletin ortaya çıkmasını sağlar. Bir kişi kendisinde aklın hakim konumda olması ile bilge, yürekli kısmın kendine düşeni yapması ile cesur, iştahsal arzularını aklıyla yönlendirmesi ile ölçülü olur. Bu durumda adalet ruhun bir kısmına ait bir özellik değildir aksine ruhun bütününe işleyişinde yer almaktadır (MacIntyre, 2001b: 48). Bu sebeple adalet insan ruhunun

bütünündeki ayırırda önemli bir yere sahip olur. Ruhun bölümleri kendi içlerinde kendilerine uygun düşeni yapmaları ile adaleti bir bütün olarak içlerinde barındırırlar.

Platon'a göre adalet insanın diğer erdemleri ile eşit düzeyde yer almaz. Adalet genel bir düzene ait belirlilik, birlik ilkesine dayanmaktadır. Bu düzen insan ruhunun kısımları arasında görülen her kısmın kendine özgü olanı yerine getirmesi ile görünmektedir. Devlet içerisinde ise geometrik orantı ilkesine göre sınıflar arasında her sınıfın yükümlülüklerini yerine getirmesi ile iş bölümüne dayalı şekilde görünür. Platon adaleti geometrik eşitlik olarak tanımlamaktadır. Ona göre geometri öncesi ve sonrası olmayan değişmeyen bir şey anlamına gelmektedir. Cassirer'e göre eğer geometri ve ahlak felsefesi arasında bir benzetme yapılabilirse ahlak yasalarının da öncesi ve sonrası yoktur. Bu sebeple kökeninden söz edilemez. Bu yasalar gelecekte de değişmeyecektir (Cassirer, 1984: 78-89).

Platon'un üzerinde durduğu iki farklı eşitlik kavramı vardır. Bunlardan birincisi aritmetik (sayısal) eşitlik, ikincisi geometrik (oranlı) eşitliktir. Aritmetik eşitlik Eski Yunan'da demokratların algıladığı eşitliktir. Bir şeyden herkese eşit sayıda vermek buna örnek olarak verilebilir. Geometrik eşitlikte ise herkesin liyakatine ve hak ettiği şeye göre bir şeyin verilmesidir. Adaleti gerçekleştiren eşitlik bu eşitliktir (Şenel, 1970: 159). Platon'a göre eşitlik aritmetik değil geometrik olarak dağıtılmalıdır. Adalet eşit olmayanlara eşit olmayan şekilde, eşit olanlara işe eşit şekilde davranmayı gerektirmektedir (Arslan, 2006(b): 441).

Platon'a göre erdemler bireylerden ve deneyimlerden bağımsızdır ve sadece düşünceyle kavranabilmektedir. Saf erdemlerin gerçeklikleri iyilik, eşitlik, adalet gibi idealardır. Bu idealer insanların algıladıklarının ötesinde değişmez, ezeli ve ebedidir (Martin, 2012: 307).

Platon iyi bir devlette dört erdem olduğunu vurgular. Bundan *Devlet'te* şu şekilde bahsetmektedir:

Devlet bilge, yiğit, ölçülü ve doğrudur... Aradığımız dört şey de bir yerdedir ve biz bir tanesini arıyoruz. İlkini bulduk mu yetiniriz onunla, ama öteki üçünü daha önce bulmuşsak, aradığımız kendiliğinden ortaya çıkar; çünkü aradığımız ister istemez geriye kalan dördüncüdür... Tabiata uygun olarak kurulmuş bir devlet, akıllı olmasını kendini yöneten küçük bir topluluğun bilgisine borçludur. Bilgelik diyebileceğimiz bilgi de budur... Devlet yürekli olmasını belli bir parçasına borçludur. Kanun koyucu, eğitim yoluyla, neden korkulup, neden korkulmayacağını aşlamıştır insanlara. Bu azımlığın işi, aşılana bu değeri her yerde, her zaman korumaktır... Yiğitliğin bir çeşit koruma olduğunu söylüyorum... Devletimize kendine hâkim diyeceğiz. Çünkü, onda iyi yan, kötü yanı buyruğu altına almıştır. Ölçülü, kendine hâkim diye buna diyoruz... Devlette incelediğimiz üç değer vardı ya: Ölçü, yiğitlik ve bilgelik. Bunların dışında kalan değer, onları doğuran ve

yaşatan değerdir. Baştan da, üç değeri bulursak, geriye kalan dördüncüsü doğruluk olacak, dememiş miydik?... Doğruluk kendi malının sahibi olmak ve kendi işini görmektir diyebiliriz (Platon, 2010a: 427e-434a).

Platon insan ruhundaki erdemlere benzer şekilde devlette de yer verir. Devlette adalet diğer erdemler olan yiğitlik, bilgelik ve ölçülülükten daha geniş kapsamlıdır. Adalet bu değerlerin ve devletteki gerekli olan düzenin sürdürülmesini sağlayan erdem olarak yer almaktadır.

Platon bir tür bilginin hem bireysel hem de toplumsal anlamda yöneten güç olması gerektiği savını destekler. Bu bilgi hem bireyin ruhunda hem de toplumda adaletin gerekliliğini ortaya çıkarır (Magee, 2001: 17). Platon devletteki adaletin adaletsizliğin, haklılığın ve haksızlığın boyutlarının ortaya konması ile birey ölçüsündeki adaletin, adaletsizliğin haklılık ve haksızlığın açığa çıkarılabileceğini düşünmektedir (Arslan, 2006(b): 401).

Platon, insan ruhunun kısımlarına karşılık gelecek şekilde ideal devlette toplumu iş bölümü odaklı sınıflara ayırmıştır. Bu sınıflar üretim, koruma ve yönetim işlerini üstlenmiştir. Bu sınıflara ait olan bireylerin ruhsal yapılarıyla orantılı şekilde yetenekleri ve sahip oldukları erdemler birbirlerinden farklıdır (Yalçınkaya, 2015: 100). Adil ruha benzer şekilde adil toplumu oluşturan parçaların da bir düzen içerisinde olması gerekir. İdeaların hakikatini anlayabildikleri ölçüye göre üç sınıfa ayrılmışlardır (Martin, 2012: 309). Akıl bölümü egemen olan bireylerin bilgi sever, cesaretin egemen olduğu bireylerin şeref sever, son olarak da arzuların egemen olduğu kişilerin ise servet sever olduğunu belirtir. En üstün kişiler bilge severler, orta kısımdakiler şeref severler en alt kısımdakiler ise servet sevenlerdir. Bu şekilde toplum eşitsiz üç sınıfa ayrılmış olur (Şenel, 1970: 383). İdeal devlette üç sınıfa ayrılan bireylerden yönetim sınıfına ait olan erdem bilgelik, koruyucular sınıfına ait olan erdem yiğitlik ve son olarak üreticiler sınıfına ait olan erdem ölçülülüktür (Yalçınkaya, 2015: 100). Görüldüğü gibi Platon'a göre her sınıfın erdemi birbirinden farklıdır. Bu farklılık devletin düzeninin korunması için gereklidir. Her sınıfta bulunan kişiler kendi erdemlerine uygun olarak hareket ettikleri ölçüde toplum adaletli bir yapıya kavuşur. Herkesin kendi erdemi ölçüsünde bir sınıfa ait olması sınıflar arasındaki adaleti de sağlar.

Yöneticiler sınıfının içinde yer alan bilgiler koruyucular sınıfının içinden seçilerek ayrılırlar. Bu sınıf koruyucular sınıfı ile aynı eğitimi alırlar ancak çeşitli

testler ve sınavlardan geçerek bilgi, karakter gibi özellikleri sebebi ile en yetenekli konumda oldukları ortaya çıkanlar felsefi eğitim alarak yöneticiler sınıfına dâhil olurlar (Arslan, 2006(b): 416).

Platon'a göre her sınıfın kendi üzerine düşen görevi yapması adalettir. Eğer sınıflar kendi üstlerine düşeni yapmazlarsa adaletsizlik ortaya çıkar. Bu durum devlet üzerinde yıkıcı bir etki yapar. Sınıfların birbirlerinin işlerine karışması da aynı sonucu doğurur. Platon *Devlet*'te bu durumu şu şekilde ifade eder:

Doğuştan sanatçı olan, ya da başka bir işle kazanç sağlayan kimse, sonradan parası, tutanları, gücü ve bunun gibi başka şeylerle böbürlenir de savaşçılar arasına yükselmeye kalkışırsa, ya da savaşçılardan biri, hiç de ehil olmadan, devletin başındakilere katılmak isterse, böylece bunlar da araçlarını ve kazançlarını değiş tokuş ederlerse, ya da bir adam bütün bu işleri bir arada yapacak olursa, bu kargaşalığın, devleti yıkacağından benim gibi sen de şüphe etmezsın herhalde?... Demek ki, bir devlet için yıkıcı olan, bu üç sınıfın birbirinin işine karışması, görevlerini değiştirmesidir... Buna da haklı olarak en büyük suç diyebiliriz, değil mi (Platon, 2010a: 434a-434d).

Hakların ve yetkilerin eşitsiz bir şekilde sınıflar arasında dağıtılması ile bir kişinin sınıfının yetkinliklerinin dışına çıkması haksızlık ve adaletsizlik olarak değerlendirilmiştir. Kişi görevleri ve yetkileri sınırları içerisinde davranırsa bu durum adalete uygun olacaktır (Şenel, 1970: 408).

Platon'a göre her sınıf üstüne düşen görevi yerine getirdiğinde organizma olarak devlet ortaya çıkmaktadır. Devletin toplumu oluşturan bireylerin isteklerine indirgenemeyeceğini belirtir. Devlet bir bütün olarak toplumdaki bireylerden üstün konumda yer alır ancak aynı zamanda devlet bir organizma olarak parçalardan oluşur. Tek amaç organizmanın bütünlüğü olan devletin kendisidir, onu oluşturan ayrı ayrı bireyler değildir (Yalçınkaya, 2015: 99). Platon'un organizmacı toplum görüşünden eşitsizlikçi çıkarımlar yapılabilmektedir. Çünkü toplum bir insana benzetildiğinde toplum içerisindeki bazı sınıflar baş kısmına bazı sınıflar ise ayak kısmına karşılık gelmektedir (Şenel, 1970: 388). Platon'un ideal devletinde her bir sınıf tek bir tikel erdeme sahipken bir bütün olarak bu erdemlerin gerçekleşmesi ile tümel erdem olan adalet var olabilmektedir. Mutluluk ancak bu şekilde bir bütün olarak devlette var olmaktadır (Yalçınkaya, 2015: 100).

Platon iyi bir devlette gerekli olan erdemleri belirttikten sonra bu erdemlerin devlette varlığını sürdürebilmesi için filozof krala yer verir. Adaleti hem politik hem de ruhani düzlemde cisimleştiren devleti yalnızca filozof kral ayakta tutabilir. Bu sebeple toplumdaki sınıf bölümü ile yöneticileri, koruyucuları ve üreticileri eğitmek

gerekmektedir. Uygun kişiler uygun eğitimleri almalıdır. Platon, yönetilenlerin buldukları halden ve sınıftan memnun edilebilmesi gerektiğini düşünür (MacIntyre, 2001b: 52). Bu sebeple Platon toplumu oluşturan bireylerin ait olduğu sınıflara özgü kalmasını sağlamak için metaller mitosundan bahsetmiştir. İnsan topraktan oluştuğu için birbirine benzerdir ancak insanın mayasına katılan farklı metaller sebebiyle de farklıdır (Abramson, 2012: 79). Bu mitosa göre Tanrı yönetici sınıfın mayasına altın, koruyucu sınıfın mayasına gümüş, üretici sınıf olan işçiler ve çiftçilerin mayasına demir ve tunç katmıştır. Altın mayasına sahip kişiden gümüş mayasına sahip çocuk ya da gümüş mayasına sahip kişiden altın mayasına sahip çocuk doğabilmektedir. Bu sebeple doğan çocukların mayasında hangi madenin olduğu iyi bir şekilde araştırılmalı ve mayasına uygun olarak sınıflandırılmalıdır (Yalçınkaya, 2015: 101). Platon bu sınıflar kendilerine uygun şekilde hareket ederlerse adaletin hüküm sürebileceğini belirtir. Adaletin bilgisine sahip olanlar ancak bir avuç kişiden oluşan yönetici sınıfıdır. Bu sebeple yönetenler ve yönetilenler arasında devlet net bir sınır çizmelidir (Abramson, 2012: 79-80).

Platon insanların bir arada yaşaması için gerekli olan iş bölümü üzerinde durmaktadır. İdeal devlette sınıflara ayrılan kişiler bu iş bölümü çerçevesinde kendi yetenekleri doğrultusunda sınıflara ayrılmışlardır (Şenel, 1970: 388). Bu sebeple devleti oluşturan bireylerin özellikleri devlette vücut bulur. Birey dürüst ise devlette aynı şekilde olacaktır. Ancak devletin dürüst olduğu durumda birey de dürüst ve iyi olur. Bu sebeple devlet bireylerin yaptıkları şeylere karşılık geliyorsa bireyler de devletin yaptıkları şeylere karşılık gelecektir. Adil bir devlet oluşturulmak isteniyorsa devlet, bireyleri adil olacakları şekilde eğitmeyi amaçlamalıdır (Brun, 2007: 112). Bireyler toplumdaki adalet sağlandığı ölçüde güven içerisinde hareket edebilirler. Adalete sahip toplumlarda aşırı kıskançlıklara, öfkelere, tutkulara yer verilmez. Toplumdaki adaletin devamı için yaşlı ve tecrübeli yargıçlara ihtiyaç vardır. Yargıçlar doğru kararlar vererek toplumdaki bireylerin haklarını korumaktadır ve bu şekilde devletin mutluluğu sağlanmaktadır. Bu sebeple yöneticileri ve yargıçları adil olan toplumlarda bireyler de adil olacaktır. Birey bu şekilde kendi payına düşen görevi yerine getirir ve aşırılıklara yer vermez (Dürüşken, 2014: 208).

Devletin adaletli olabilmesi bireylerin adaletli davranışları ile mümkün olacaktır. Bu sebeple bireyler kendi sorumluluklarına uygun hareket etmeli ve üzerlerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmelidirler. Bireylerin kendi

sorumluluklarını yerine getirebilmeleri için iyi bir eğitim almış olmaları gerekir. Platon bu sebeple eğitime önem verir ve her sınıf kendi erdemine uygun eğitimi alır. Toplumda adaletin sağlanabilmesi için bu gereklidir.

Platon'a göre yönetimin adaletli olması için filozoflar kral olmalıdır ya da hükümdarların gerçek anlamda ciddi bir filozof olmaları gerekmektedir (Brun, 2007: 111). Filozof gerçek varlığı bilen ve gerçek varlıktaki evrensel değeri görebilen kişidir. Filozof akıllı ile idealar alemindeki adalet ideasına sahiptir ve bu adaleti toplumda uygular (Dürüşken, 2014: 210).

Platon *Devlet*'te filozoflardan şu şekilde bahsetmiştir:

Filozoflar bilime düşkündürler. Çünkü bilim onlara üreme ve üremenin doğurduğu salıntılar içinde gözden kaçan sonsuz varlığın bir köşesini aydınlatır... Üstelik onlar, varlığı bütünüyle severler. Kendi istekleriyle onun küçük, büyük, değerli değersiz hiçbir parçasından vazgeçmezler. Şeref ve sevgi tutkunlarının yaptığı gibi... İstekleri bilimlere ve onlarla ilgili her şeye çevrilmiş olan yalnız ruhun zevkini arar, beden zevklerini bir yana bırakır. Gösteriş için değil, gerçekten filozofsa... Bir şey daha kaldı incelenecek, filozof yaradılışlı kimselerle ötekileri ayırt etmek için: içinde hiçbir aşağılık taraf olmaması. Çünkü Tanrı ve insan işlerini bütünlüğüyle kavramaya uğraşıp duran bir ruh, küçüklükle bağdaşamaz... (Platon, 2010a: 485b-486b).

Platon'a göre filozoflar adaletin gerçek bilgisine sahip oldukları için ona uygun şekilde devleti yöneteceklerdir. İnsan hasta olduğunda hekime, at evcilleştirmek istediğinde atları nasıl eğiteceğini bilen kişilere gitmektedir. Bir gemi ile yolculuk yaparken gemideki yolcuların düşüncelerine göre değil, gemi kaptanının bilgisine göre hareket edilir. Aynı şekilde devlet yönetimi de bu bilgiye sahip olan filozoflara bırakılmalıdır. İdeal devlette yönetim bu şekilde olacaktır (Abramson, 2012: 87). Çünkü erdemden en büyük payı alan, en adaletli, en soylu ruh filozoflarıdır. Filozof mutluluğun, huzurun salt manasına sahiptir. Bu manaya sahip olmasının sebebi bilgelik çabası olan felsefe eğitimini almış olmasıdır. Bu sebeple böyle bir filozof kralın yönettiği devlet elbette diğer devlet modellerinden üstün bir konumda yer alacaktır (Dürüşken, 2014: 212).

Platon, siyasal rejim türlerini ele almaya başladığında adaletin hüküm süreceği ve en iyilerin yönetimi olarak aristokrasiyi ele alır. Kötü yönetim şekilleri arasında ise timokrazi, oligarşi, demokrasi ve tiranlık yer almaktadır. Timokrazi aristokrasinin bozulmuş şeklidir ve devlette şana, şerefe önem verilmektedir. Oligarşide paraya ve servete önem veren küçük bir azınlık yönetimdedir. Tiranlık ise demokrasinin sorunlarından doğan en kötü yönetim şeklidir (Arslan, 2006(b): 416-426). Platon demokrasiden hoşlanmaz. Demokraside yetkinliğe sahip olmayan bireyler de

yönetimde söz sahibidir. Bu durumda sıradan bireyler kendi çıkarlarını bildikleri halde bir bütün olarak devletin çıkarını gözetemezler. Gerçek bilgiye sahip olamadıkları için yönetimde söz sahibi olduklarında devlette adalet hüküm süremez (Abramson, 2012: 87). Demokrasinin görünüşte eşitlik vermesi adil olduğu anlamına gelmemektedir. Gerekli bilgiye ve yeteneğe sahip olmayan kişiler toplum içindeki konumları dikkate alınmaksızın söz hakkına sahiptir ve her işe talip olabilmektedir. Demokrasideki sayısal eşitlik ilkesi bilgiye önem vermez ve bu durumda iş bölümü zarar görür. Gerçek eşitlikte ise kişilerin yeteneklerine, erdemlerine ve soylarına bağlı olarak paylaşım gerçekleştirilir. İş bölümü ilkesi korunarak adaletli bir düzen ortaya konulur (Yalçınkaya, 2015: 113).

Çalışmanın birinci bölümünde Aristoteles'e giden yolda ondan önce yaşamış ve düşünce yaşamına katkıda bulunmuş olan düşünürlerin ve ozanların adalet görüşleri ele alınmıştır. Mitostan logosa giden bu yolda adalet kavramı önce Tanrılarla büyük oranda bağdaştırılmış ilerleyen dönemde bireylerin bir arada yaşaması için gerekli olan bir erdem olma yolunda ilerlemiştir. Adalet kavramı, ozanların eserlerinde mitoslarda üstü kapalı bir öğreti olarak yer alırken Platon'un eserleri ile birlikte polis bir parçası olarak düzenin sağlanması için gerekli görülmüştür. Bir sonraki bölümde adalet kavramının Platon'un öğrencisi Aristoteles ile birlikte değişimi incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. ARİSTOTELES'TE ADALET KAVRAMI

2.1. Aristoteles'in Hayatı

Aristoteles İ.Ö. 384 yılında Stageira'da dünyaya gelmiştir. Stageira İ.Ö. 655 yılına doğru İyonyalılar tarafından kurulan Ege denizine kıyısı olan, Khalkidike'nin batısında kalan bir yerdir. Khalkidike yarımadası, Makedonya kıyılarından başlayarak güneydoğuya doğru uzanmaktadır (Timuçin, 1976: 9).

Aristoteles'in babası Nikomakhos Makedonya kralının doktoru ve arkadaşıdır. Aristoteles babasını çok küçük yaşta kaybetmiştir (Timuçin, 1976: 10). Bu nedenle Aristoteles'in hayatı boyunca Makedonya ile bağları hiç kopmamıştır. Doğa bilimleri ile yakından ilgilenmesinde babasının doktor olmasının etkili olduğu düşünülmektedir (Zabcı, 2015: 125).

Aristoteles İ.Ö. 367 yılında on yedi yaşında bir gençken Atina'ya gelerek burada Platon'un okulu olan Akademia'ya girmiştir. Yirmi yıl boyunca burada kalmıştır ve Platon'u örnek alarak diyaloglar yazmıştır. Ancak bu eserler günümüze ulaşamamıştır. Bu diyaloglardan büyük öneme sahip olan ruhun ölümsüzlüğüne yer veren *Eudemos*, felsefeyi teşvik etmeyi amaçlayan *Felsefeye Çağrı*, her şeyin ilk ilkesi üzerinde duran *Felsefe Üzerine (Peri philosophias)* adlı eserlerin yanı sıra Platon'un Akademia'da verdiği derslerde yer alan sözlü öğretisini anlattığı *İyilik Üzerine* ve Platon'un eidoslar konusunu incelediği *Edealar Üzerine* adlı inceleme yazıları da bulunmaktadır. Ancak bu eserlerden geriye kalanlar daha sonraki yazarların yaptığı alıntılar ve özetlerden oluşmaktadır (Berti, 2017: 477).

Platon, Aristoteles öğrencisi olarak okula ilk geldiğinde altmış yaşındadır ve yaklaşık on beş yıldır Akademia'yı yönetmektedir. Genç öğrencileri onun gibi güçlü bir kişilikle daha önce hiç karşılaşmamıştır (Conford, 2003: 87). Bu sebeple Aristoteles de hocası Platon'un felsefesinden büyük oranda etkilenmiştir ve

Akademia'da kaldığı süre boyunca okulun en göze çarpan, başarılı öğrencisi olmuştur. Aristoteles'in daha sonra kaleme aldığı eserlerinde Platon'un etkisi görülmektedir. Platon'u eleştirdiği durumlarda dahi onun felsefesine duyduğu saygıyı gösterir (Zabcı, 2015: 125).

Platon hayatını kaybettiğinde Akademia'nın başına yeğeni Speusippus geçmiştir. Aristoteles'ten daha aşağı bir konumda olan Speusippus'un bu terfisi sonucunda Aristoteles'in düşüncelerine ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Speusippus'dan sonra Akademia'nın yönetimine Ksenokrates'in geçmesi ile Aristoteles Atina'yı terk etmiştir. Atina'ya terk ettikten sonra Akademia'ya ve Platonculuğa karşı muhalif bir tavır almıştır ancak hocası Platon'a karşı hiçbir zaman saygısızlık etmemiştir (Conford, 2003: 88).

Platon'un ölümünden sonra Aristoteles Atina'dan ayrılarak Troas bölgesindeki Asos'a eski bir arkadaşının yanına gitmiştir (Störig, 2000: 278). Orada onun yeğeni Pythias ile evlenmiş ve mutlu bir evliliği olmuştur. Daha sonra İ.Ö. 343'te Makedonya kralı olan Philippos, on üç yaşındaki Büyük İskender'in eğitimi için onu Makedonya'ya davet etmiştir (Conford, 2003: 89). Makedonya Kralı Philippos'un davetini kabul etmeden önce memleketi olan Stageira'da bir süre boyunca kalmıştır. Aristoteles'in doğa bilimi ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar bu dönemdedir. Doğa gözlemleri yapmış olan Aristoteles öncelikli olarak yaptığı biyoloji ve zooloji çalışmalarının yanı sıra meteoroloji, fizik, kimya ve astronomi çalışmaları da yapmıştır. Aristoteles biyoloji ve zooloji olmak üzere bu iki bilim dalının kurucusu olarak kabul edilir. Onun dışında iki farklı bilim dalının kurucusu kabul edilen başka kimse bulunmamaktadır (Zabcı, 2015: 126).

Aristoteles Makedonya'ya giderek Büyük İskender'in eğitilmesinde görev almıştır. İskender'i tam anlamıyla Yunanlı kılmak için eğitimler verdiği düşünülmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için Homeros ve diğer büyük tragedya yazarlarının eserlerini okutmuş olması muhtemeldir. Ayrıca Aristoteles Büyük İskender için *Krallık Üzerine* ve *Koloniler Üzerine* olmak üzere iki ayrı eser yazdığı bilinmektedir. Ancak görüşleri ile tam anlamıyla Büyük İskender'in gelecekteki projeleri üzerinde bir etkide bulunamamıştır. Çünkü Büyük İskender Aristoteles'in Yunanlıların Yunan olmayanlar üzerindeki doğal üstünlüğü görüşünün tersine bir görüşe sahiptir. Onun hedefi Yunan sitelerinin bağımsızlığına son verecek bir fetih politikası izleyerek ve Yunan dünyasını Doğu Pers dünyası ile bir araya getirerek

cihanşümul bir imparatorluk kurmayı planlamaktadır. Bu görüş ayrılıklarına rağmen Aristoteles Büyük İskender ile yakın ilişkilerini sürdürmüştür. Ayrıca Aristoteles'in Lykeion okulunu kurmak için Büyük İskender'den para yardımı aldığı da rivayetler arasındadır (Arslan, 2007: 7)

Büyük İskender'in yönetimi devralması ile Atina'ya geri dönen Aristoteles burada kendi okulu olan Lykeion'u kurmuştur. Bu okul Atina'nın doğusunda yer alan Lykeion bölgesindeki ovada kurulmuştur. Okul adını bu bölgede bulunan bir tapınak olan Apollon Lykeios tapınağından almıştır. Aristoteles'in kurduğu bu okulda beden eğitimi bölümü bulunmaktadır (Timuçin, 1976: 10). Okulu kurarken zengin bir kütüphanenin yani sıra değişik bitki ve hayvan türlerini içine alan bir koleksiyon da kurmuştur. Bu koleksiyonu oluşturmasında Büyük İskender'in de yardımda bulunduğu ve bahçıvanlarından, avcılarından ve balıkçılarından buldukları türleri Aristoteles'e göndermelerini istediği rivayet edilmektedir (Störig, 2000: 278). Ayrıca Lykeion okulu, öğrencilerin Akdeniz güneşinden etkilenmeden söyleşmelerini sağlayan üstü kapalı bir yürüyüş yoluna sahiptir (Martin, 2012: 311). Aristoteles her gün sabah öğrencileriyle birlikte bu yolda yürüyüş yaparak onlara derslerini anlatmıştır. Bu sebeple bu okulun öğrencilerine ve izinden gidenlere gezinenler anlamına gelen peripatetikler denilmiştir (Zabcı, 2015: 127).

Aristoteles İ.Ö. 335 yılında kurduğu bu okulda biyoloji, tıp, anatomi, psikoloji, fizik, metafizik (fizikten sonra gelen nedenlerin bilgisi anlamında), kimya, matematik, retorik, siyaset bilimi gibi bilimin birçok alanında eserler vermiştir. Ayrıca doğru akıl yürütmek için bir mantık sistemi de tasarlamıştır (Martin, 2012: 311). Aristoteles bir konu hakkında çalışırken kendinden önce o konu ile ilgili yazılmış olan bütün çalışmaları toplayarak çözülememiş sorunlar üzerinde durmuştur (Freeman, 1996: 276). Verdiği eserlerde uzmanların ve iyi eğitim almış öğrencilerin anlayabileceği şekilde ağır bir dil kullanılan eserlerin yanı sıra halkın anlayabileceği rahat ve kolay bir dile sahip geniş kitlelere hitap eden eserleri de vardır. Ancak halka hitap eden eserlerin tümü kayıptır. Geride kalan eserler iyi eğitim almış kişilerin ve uzmanların anlayabileceği formdaki eserlerin bir bölümüdür (Störig, 2000: 280). Aristoteles'in geriye kalan çalışmaları oldukça geniş kapsamlıdır. Mantık, biyoloji, genel doğa felsefesi ile ilgili çalışmaları bulunmaktadır. Töz, özdeşlik, süreklilik gibi konuları ele alan metafizik ile ilgili çalışmalarının yanı sıra ahlak ve siyaset felsefesi ile ilgili

eserleri de vardır. Ayrıca retorik ve edebiyat teorisi alanında da çalışmaları bulunmaktadır (Magee, 2001: 26).

İ.Ö. 323 yılında Büyük İskender'in Babil'de hayatını kaybetmesi üzerine Aristoteles Makedon karşıtlığı ile suçlanmıştır. Hermias için yazdığı şiir suçlamalar için bahane edilmiştir (Berti, 2017: 477). Aristoteles de Sokrates gibi tanrıtanımazlıkla suçlanmıştır. Bunun üzerine Atina'dan ayrılarak Khalkis'e gitmiştir ve 322 yılında hayatını kaybetmiştir (Arslan, 2007: 10).

2.2. Aristoteles'te Adalet

2.2.1. Ruh, Erdem ve Mutluluk Kavramları

Etik; ahlak, ahlaki yargılar, ahlaki sorunlar üzerine felsefi bir düşünme etkinliğidir (Frankena, 2007: 20). Aristoteles'in etiğinde rasyonalite kavramı fizik veya astronomi ile benzer şekilde olamaz. Onun etik anlayışına göre eylemler pratik bir kıyaslamaya başvurarak açıklanabilir. Bu pratik kıyaslamaların sonuçlarının da geçerli öncüllere dayanması gerekir (Hughes, 2001: 181). Buradan hareketle Aristoteles erdemli davranış üzerinde durur ve erdemin ne olduğunu açıklamakla ilgilenir.

Aristoteles erdemi, ruhun akıllı yanının etkinliğinde bireyin kendi işlevlerini en iyi olacak şekilde gerçekleştirme hali olarak tanımlamaktadır (Özlem, 2004: 52). Bireyin eylemindeki ve ahlakındaki doğruluk erdem olarak belirtilenebilir. Erdemin kişinin eylemlerinde yer bulup bunun gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Arslan, 2007: 235). Ruhun akıllı yanı ile bağdaştırılan erdem, bireyin ahlakının doğruluk derecesini de ortağa koymaktadır.

Aristoteles'e göre insan dünyaya erdemli bir birey olarak gelmez. Ancak erdemleri kazanacak doğal potansiyel ile gelir. Bu sebeple insanın hayatındaki uygulamaları ve alışkanlıkları ile doğal potansiyeli gelişir. Örneğin flüt çalan bir kişinin çaldıkça flütte geliştiği gibi adil olmak da her durumda adaletli olmak ve adil davranmak ile gelişir (Cevizci, 2016: 427). İnsan erdemli olma potansiyeli ile doğduğu

için erdemleri sonradan kazanarak kendisi ile bütünleştirebilir ve ahlaki yönden de doğru olanı yapar.

Aristoteles Sokratesçi görüşteki bilgeliğin ve erdemın özdeşliği fikrini benimsememiştir. Aristoteles bireyin iyinin ve doğrunun ne olduğunu bilmesine rağmen kötü olanı seçebileceğini öne sürer. Kişi erdemli olabilmek için bilgeliğe sahip olmanın yani sıra kendi eylemlerini aşırılıktan uzakta bir dengeye getirebilmelidir (Ağaoğulları, 1989: 235). Aristoteles'e göre erdemli davranışın bir kere gerçekleştirilmesi ile kişi erdemli olmaz. Erdemli davranışın alışkanlık haline getirilerek tekrarlanması gerekir. Alışkanlık ile kastedilen ahlaki ilkelere uygun işler yapmak için kazanılan yetenektir (Bertrand, 2001: 42). Bu sebeple erdemli davranışları tekrarı ile kişi bu erdemi içselleştirir ve eylemlerini bu doğrultuda gerçekleştirir.

Aristoteles'in erdem kavramının daha net anlaşılabilmesi için ruh kavramından bahsetmek gerekir. Aristoteles ruh kavramını ele alırken ruhun bölümlerinden bahseder. Aristoteles'e göre bütün canlı varlıkların bir ruhu vardır (Zabcı, 2015: 134). Ancak ruhu olan bütün canlı varlıklar aynı kapasiteye sahip değildir. Bu varlıklar arasında piramidin basamakları şeklinde bir hiyerarşı vardır. Bu piramidin her bir basamağı bir alt basamağı kapsayacak şekildedir. Piramide göre en alt basamakta bitkiler, bir üst basamakta hayvanlar ve en üst basamakta ise insanlar bulunmaktadır. Bitkiler tün canlıların en temel güdüsü olan beslenme ve üreme güçlerine sahipken hayvanlar bunlara ek olarak iştah, duyum ve hareket etme güçlerine sahiptirler. Ancak bütün hayvanlar aynı güce sahip değildir (Cevizci, 2016: 373-374). Piramidin en üstünde yer alan insan ise bitkilerin ve hayvanların ruh güçlerine ek olarak akıl ve düşünme gücüne sahiptir. Bu sebeple insan bilimsel düşünme ve karar verme gücüne sahip olur (Zabcı, 2015: 134). Piramidin en üst basamağındaki insan bilimsel düşünme ve karar verme gücünü doğru kullanarak eylemlerde bulunmalıdır. Kendisine verilen bu güçleri etkin kullanmak insanın kendi elindedir.

Erdem cinsi bakımından huy olarak değerlendirilir. Ancak bütün huylar erdemli olmayı sağlayamazlar. Sadece övülen huylar erdemle ilişkilidir. İnsanın erdemi kendi işini gerçekleştirilmesi ile mümkündür. İnsanın işi bitkilerle ortak olarak beslenme, büyüme yaşamı ya da hayvanlarla ortak olarak bulunan duyuşal yaşam değildir. İnsanın işi bir tür eylem yaşamı olan ruhun akla uygun etkinliği ve buna yönelik

eylemleri kapsayan bir yaşama sahip olmaktır. Bu sebeple erdemli olmak için huyun etkinliği gereklidir (Kalaycı, 2014: 268).

Erdem ruhun en iyi devinimlerinden meydana gelir. Aynı zamanda ruhun en iyi işlerini ve duygulanmalarını da kapsar. Bu sebeple erdem, aynı şeyler sayesinde oluşur, kullanılır, ilerletilir ve yok olur. Sonuç olarak en iyi durum en iyi şeyler sayesinde meydana gelir. Her konunun kapsadığı en iyi şey konunun erdemine bağlı olarak gelişir. Örneğin zindeliğin en iyi beden çalışmalarına ve beslenmeye dayalı olarak oluştuğu gibi en iyi beden çalışmaları da zindeliğe bağlı olarak oluşur (Aristoteles, 1999: 1220a25-1220a34).

Aristoteles *Magna Moralia*'da erdemın ruha özgü olduğunu belirtir ve bu durumdan şu şekilde bahsetmiştir:

Sonra, görüyoruz ki ruhla yaşıyoruz, başka bir şeyle değil. Öte yandan 'erdem' de ruhtadır. En azından ruhun yaptıklarıyla ruhun erdemlerinin yaptıklarının aynı olduğunu söyleriz. Ancak her bir durumda erdem, erdemi olduğu şeye ilişkin iyiyi yapar ve diğerlerinin yanında, ruh, kendisi aracılığıyla yaşadığımız şeydir. O halde ruhun erdemleri sayesinde iyi yaşayabiliriz. Öte yandan iyi yaşamak ve iyi eylemenin mutluluktan başka bir şey olmadığını söyleriz. O halde mutlu olmak ve mutluluk iyi yaşamadır. İyi yaşama ise erdemlere uygun yaşamadır. Dolayısıyla bu, erek, mutluluk ve en iyi olandır... Bu durumda mutluluk erdemlere uygun yaşamda olsa gerektir. İmdi mademki en iyi olan iyi mutluluktur ve bunun etkin hali erek ve tam erektir; erdemlere göre yaşayarak mutlu olabilir ve en iyi iyiyi sahip olabiliriz (Aristoteles, 2016: 1184b23- 1184b31).

Aristoteles'e göre insan için en yüksek amaç ve en iyi olan eudaimonia² diğer bir ifadeyle mutluluktur. Aristoteles'in kastettiği mutluluk hazla aynı anlamda değildir. Mutluluk ve hazzı bağdaştıranlar köleler ve hayvanlardır (Zabcı, 2015: 135). Mutluluk, en üstün iyiliğin kendisi değil ona ulaşma zevkini ve erdemli insanlar arasında yer aldığında dostluğu içermektedir. Aristoteles mutluluğu araştırmaya, bilgi edinmeye ve amacı bilgelik olan eylemleri gerçekleştirmeye yönelik bir yaşam olarak görmektedir. Bu şekilde mutluluk diğer erdemlerle bağlantılıdır (Berti, 2017: 494).

Mutluluk Aristoteles'in bakış açısı ile en yüksek iyidir ve ancak iyi bir toplumsal-siyasal düzen içerisinde gerçekleşmesi mümkün olacaktır. Mutluluğu etkinlik olarak tanımlayarak statik bir yapıdan uzaklaştırır, hedef olmaktan çıkarır ve hedefe ulaşma etkinliği olarak ele alır. Bu sebeple mutluluk belirli bir amaç olmaktan uzaklaşarak amaçların gerçekleştirilme biçimi olacaktır (Arslan, 2009: 153-154).

² Aristoteles'in en iyiye verdiği isim eudaimoniadır. Eudaimonia çeviri olarak mutluluk, mutluluk, refah anlamlarına gelir. Eudaimonia, kişinin iyi durumda olma hali ve iyi durum halindeken iyi şeyler yapması veya bir insanın kendi içinde ve tanrısal olanla ilişkisi içerisinde kendini beğenmesi durumu ya da hoşnut olması denilebilir (MacIntyre, 2001a: 223).

Mutluluğa giden yolda amacı bilgelik olan eylemlerde bulunmak ve bu duruma göre yaşamak gereklidir. Bu uygun yaşam ise erdemler ile birlikte mümkün olur.

MacIntyre erdemlerin bireyde tam manada bulunmasının, bireyin mutluluğa erişmesini mümkün hâle getireceğini eksikliğinde ise bu telosa ulaşmasını sekteye uğrayacağını belirtir. Aristotelesçi çerçevede erdemleri uygulamaya geçirmeksizin insansal iyiye ulaşamaz (MacIntyre, 2001a: 223-224).

Aristoteles'e göre Sokrates'in amacı erdemi bilmektir. Bu sebeple Sokrates adalet, yiğitlik gibi erdemlerin ne olduğunu sormuştur. Bunun sebebi Sokrates'in erdemleri bilgi olarak görmesidir. Adaletin ne olduğu bilgisine sahip olduğunda adil olunacağını düşünmüştür. Erdemin ne olduğu sorusu üzerinde durmuş, erdemin nasıl oluştuğunu ve nelere bağlı olduğunu araştırmamıştır. Aristoteles bu yönelimin geometri, gökbilim gibi bilimlerde geçerli olacağını belirtir. Kendisi erdemin ne olduğundan ziyade nelere bağlı olarak oluştuğu bilgisinin çok daha önemli olduğunu vurgular. İnsanın sağlıklı olmanın ne olduğunu bilmekten çok sağlıklı olmayı istemesi gibi bilinmek istenen şey adaletin ne olduğu değil, adil olmaktır (Aristoteles, 1999: 1216b3-1216b23). Bir şeyin ne olduğunu bilmek ile ona sahip olmak elbette birbirinden farklıdır. Bu sebeple Aristoteles erdemlerin ne olduğu sorusu üzerinde durmaz ancak erdemlere sahip olmak üzerinde durur.

Aristoteles'e göre ruhun işi erdemli bir yaşamı sağlamaktır. Bu tam iyinin karşılığı olacaktır. Amaçlar ve en yüksek iyiler ruhta yer alır. Erdem ise en iyi huydur. Bu durumda ruhun erdeminin etkinliği en iyi şey olacaktır. Aynı zamanda mutluluk da en iyi şeydir. Buradan da anlaşılacağı üzere mutluluk en iyi ruh etkinliği olarak ifade edilebilir. Sonuç olarak "mutluluk, tam bir erdeme uygun tam bir yaşama etkinliği" olacaktır (Aristoteles, 1999: 1219a24- 1219b). Ayrıca Aristoteles eylemlerinin, hatalarının tüm sorumluluğunu insanın kendisine verir. Bu sebeple insan yaptığı iyi ve kötü bütün eylemlerin sorumluluğunu üstlenerek hareket etmelidir. Bu sebeple insan iyinin, kötünün, mutluluğun ve mutsuzluğun sorumlusudur (Baudart, 2012(a): 95- 96).

Mutluluk iyi yaşamak, insanın kendi işini iyi bir şekilde yapması, ruhun erdeme uygun bir etkinliğidir. Mutluluğu kamusal alandaki yurtttaşlarla ilgili olarak ele alan Aristoteles kölelerin, hayvanların, çocukların ve kadınların mutluluğunu göz ardı etmiştir. Köleler erdemli bir hayat sürmek için gerekli olan zamana ve yeterli ruh etkinliğine sahip değildirler. Hayvanların durumlarından anlaşılabilceği gibi mutluluklarından söz edilemez. Çocuklar yaşlarından kaynaklı olarak erdemli

davranışlarda bulunamazlar ve bu sebeple mutlu olamazlar. Erdemli yaşam boş zaman ve belirli bir refah seviyesini gerektirmektedir. Bu sebeple iyi bir politikacı yurttaşların erdemli bir yaşam sürmeleri için bunları sağlamayı amaçlar (Kalaycı, 2014: 266).

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te hazza düşkün yaşam, siyaset yaşamı ve teorik yaşam olmak üzere üç temel yaşam şeklinden bahseder. İnsanların büyük bir kısmı ya da sıradan insanlar mutluluğun ve iyiliğin kaynağının haz olduğunu düşünürler ve bu sebeple hazza düşkün yaşam sürerler (Aristoteles, 2014: 1059b). Ancak haz kişinin yaşamında asıl amaç olmaktan oldukça uzaktır. Çünkü haz, insanı kendisine haz veren şeylerin kölesi haline getirmektedir. Bazı insanlara göre ise iyi bir hayat güç ya da şan, şeref ile ilgilidir. Aristoteles kamusal hayatta yer alarak gerekli faaliyetlerde bulunanlara olumlu bir şekilde yaklaşmış olsa dâhi insanın nihâi mutluluğa bu şekilde bir yaşam ile de ulaşamayacağını düşünmektedir. Bu şekilde onur peşinde koşan kişiler başka insanların kendilerini onurlandırmalarına muhtaç bir konumdadır. Bu hayatı yaşayan kişiler aktif bir yaşama sahip olamadıkları gibi pasif ve başkalarına tabi bir yaşam sürerler. Şan, şeref peşinde koşan kişiler ise talihe ve başkalarının kaprislerine bağlı bir konumdadırlar (Cevizci, 2016: 420). Bu sebeple içlerinde en düşük seviyede olan yaşam şekli hazza düşkün yaşamdır. Kişi hazların peşinde koşarken gerçek mutluluğu bulmaktan uzaklaşır. Siyaset yaşamında işe kişiler onur, şan ve şeref peşindedirler ve bunlara bağlı olarak yaşarlar. Bu yaşam şekli de kişiyi gerçek mutluluğa ulaştırmaz. Mutluluk teorik yaşam ile mümkün olacaktır.

Teorik yaşam yalnızca kendisi için istenen bir yaşamdır. Bu sebeple mutluluk kendi için istenen bir amaç olduğu için en mutlu eden yaşam şekli teorik yaşamdır (Kalaycı, 2014: 270). Aristoteles insanın sahip olduğu en büyük etkinliğinin akıl olduğunu belirtir. Bu etkinliğin erdeme uygun olduğu durumda tam mutluluk gerçekleşir. Bu durum teori etkinliğine karşılık gelmektedir. Akıl ve teori etkinlikleri birbirleri ile uyum içerisinde yer alırlar. Bir amaçları olmadığı gibi hazları kendilerine özgü, yeterli, sessiz ve insanın yaşamı ölçüsünde süreklidirler. Bu, insan için gerçek mutluluğu kapsamaktadır. Bu şekilde bir yaşam tanrısal özelliklere sahip olduğu için insanın sınırlarını aşıp geçer. İnsandaki akıl tanrısal bir şey olduğu için akla uygun olan yaşam tanrısal yaşam olarak nitelendirilir (Aristoteles, 2014: 1177-1178). Aristoteles en yüksek mutluluğun bir bütün olarak insanın kendini gerçekleştirmesine dayandırır. Bu durum ruhun akla uygun etkinliği ile gerçekleşir. Akıl iki ayrı boyuta sahiptir. Bunlardan birincisi teorik akıl olan bilmek için bilmeyi ve nedenlerin bilgisini

kapsayan teorik akıldır. İkincisi ise bilmek yerine doğru eylemde bulunmanın önem kazandığı, istek ve arzunun denetim altına alınması ile ilgilenen pratik akıldır (Cevizci, 2016: 422).

Aristoteles akıllı iki ayrı boyuta ayırdığı gibi erdemleri de ikiye ayırmıştır (Cevizci, 2016: 422). Bunları düşünce erdemleri (entelektüel erdemler) ve ahlaki erdemler (karakter erdemleri) olarak adlandırmıştır. Düşünce erdemleri ruhun tam anlamıyla akıl sahibi olan kısmından kaynaklanmaktadır (Arslan, 2007: 251). Bu gruba giren erdemler teorik bilgeliği içinde barındıran, sanatı, felsefesi ve bilimi içine alan, ezeli ve ebedi nesnelere, ilk ilkeyi konu edinen erdemlerdir. Ahlaki erdemler ise pratik aklın ürünü olup, ruhun işahsal kısmının denetim altına alınabilmesi için gereklidir. Bu erdemler kişinin kendisini sorumlu ve karakter sahibi bir birey olarak geliştirmesini sağlar (Özlem, 2004: 53). Bu erdemler ölçülülük, adalet, cömertlik gibi erdemleri kapsamaktadır ve alışkanlıklarla kazanılırlar (Ağaoğulları, 1989: 236). Bu sebeple ahlaksal erdemler insanın özünde doğası gereği bulunmamaktadır. Ancak bu erdemleri kazanarak geliştirecek doğal yapı insanda mevcuttur. Bu erdemler alışkanlıklar ve uygulamalarla kazanılarak mükemmelleştirilebilir (Arslan, 2007: 252). Entelektüel erdemler ahlaki erdemlere göre daha üstün konumda yer alır. Bunun sebebi entelektüel erdemlerin salt aklın geliştirilmesini içerirken, ahlaki erdemlerin insan aklının duygular ve içgüdüler üzerindeki egemenliğini içermesidir (Störig, 2000:299).

2.2.2. Doğru Orta Kavramı

Aristoteles ahlaki erdemleri doğru orta esasına göre ele alır. Aristoteles'ten önce Solon ve yedi bilgeden bazıları İ.Ö. 7. yüzyılda aristokratlar ve burjuvalar arasındaki sınıf çatışmalarında her iki tarafın da aşırılıktan uzaklaştırmasını sağlamak için ılımlılık, ölçülülük kavramını geliştirmişlerdir. İ. Ö. 5. yüzyılın sonlarında başlayan aristokratlar ve oligarklar arasındaki sınıf kavgaları Aristoteles'in yaşadığı döneme denk gelmiştir. Bu sebeple Aristoteles ölçülülük, ılımlılık kavramını yeniden ele alarak geliştirmiştir ve doğru orta esasını ortaya çıkarmıştır (Şenel, 1970: 433). Doğru orta

kavramı Aristoteles'in adalet anlayışında önemli bir noktada yer alır. Doğru ortayı bulmak kişi için adaletin sağlanmasında önemlidir.

Erdemli kişi Aristoteles'e göre erdemli olmaktan mutluluk duyan kişidir. Bunun yanı sıra ahlakın ve ahlaki eylemlerin akılla ilgili olduğunu vurgular. Ahlak doğrudan akla dayanır. Ahlaklılık, insanın çeşitli hayat durumlarında kendisini test etmesi, sağlam bir karaktere zaman içerisinde sahip olmasıyla ilgilidir. İnsan bu şekilde doğru ortayı bulabilecektir (Cevizci, 2016: 428).

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te doğru ortadan şu şekilde bahsetmiştir:

Bir şeyin ortasını bulmak istediğimizde iki uca eşit mesafeden söz ederiz, herkes için orta aynıdır. Ancak bize göre ortayı bulmaya çalıştığımızda yanıt değişken olacaktır. Örneğin çok olan on, az olan ikiyse orta altıdır. Matematiksel olarak ortalama aldığımız zaman altı iki tarafa da eşit uzaklıktadır. Fakat bize göre denildiğinde matematiksel ortalamanın bir önemi olmaz. Örneğin on beş kilo yemek fazla, üç kilo az ise beden eğitimsi kalkıp dokuz kilo önermez. Çünkü dokuz kilo birine göre az birine göre çok olabilir... Eksiklik ya da fazlalık iyi olanı bozar, orta ise korur. Bir şey fazla ya da eksik değilse ona iyi adını veririz. Sanatçılar da buna ulaşmaya çalışırlar. Erdem sanattan daha iyi ve önemli olduğuna göre burada da aynı hedefe varmaya çalışmamız gerekiyor. Tabii ki karakter erdemlerinden söz ediyorum, çünkü sadece karakter erdemleri etkilenimlerle ve eylemlerle ilgilidir, fazlalık, eksiklik ya da orta olma durumu bunlarda söz konusudur (Aristoteles, 2014: 1106-1106b).

Aristoteles'e göre doğru orta koşulların değişimine ve insanlara göre göreliliğine rağmen her zaman bir orta vardır (Özlem, 2004: 54). Doğru orta matematiksel bir şekilde belirlenemez. Bir eylem için doğru orta bulunurken kişinin kendi tutumu ve çevresel koşullar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple doğru ortanın sağlanabilmesi için her durumda doğru görüş gerekmektedir (Ağaoğulları, 1989: 235-236). Bu sebeple doğru orta kavramı kişiye ve duruma göre çeşitlilik gösterir. Ancak doğru ortanın tespiti için analizlerin doğru bir şekilde yapılması gerekir.

Aristoteles, ahlaki erdemlerin duygular ve eylemlerle ilgili olarak ortaya çıktığını belirtir. Bir erdem, belirli bir duygunun denetiminde belirli bir durumda ve gerekli bir şekilde eyleme geçme eğilimindedir. Örneğin para verme eğilimi aşırılıkta mürşiflik ve cimriliği doğuracak, bu durumda doğru orta cömertlik olacaktır (Ross, 2011: 316-321). Ahlaki erdemler ifrata ve tefrite gitmeden iki aşırı ucun arasındaki ortayı bulmayı sağlayan erdemlerdir. Bu doğru orta her insan için aynı ölçüde değildir ve her eylem için de doğru orta kavramından söz edilememektedir. Ancak doğası gereği kötü olan hırsızlık gibi eylemler için doğru orta söz konusu değildir, bunlar her durumda kötüdür. Çünkü eylem özünde ve kendisinde kötüdür (Özlem, 2004: 54).

Aynı şekilde adalet ve adil olma kavramları kendisinde ve özünde erdemdir. Bu sebeple onun da ortası yoktur (Arslan, 2007: 262). Aristoteles'e göre ahlaki erdemler söz konusu olduğunda bazı kavramların doğru ortası bulunurken, bazı kavramlar kendinde iyi olduğu için doğru ortası yoktur. Aynı şekilde kendinde kötü olan eylemlerde de doğru ortadan söz edilemez. Aristoteles bu durumu *Nikomakhos'a Etik*'te şu şekilde açıklamıştır.

Uygun zamanda, uygun oranda, uygun insanlara karşı hareket etmek en iyisidir ve orta olan da budur, orta olan da erdemdir. Yine eylemlerde fazlalık, eksiklik ya da orta olma durumu vardır. Fazla olan ya da eksik olan eleştiriliyorsa, orta olan beğeniliyorsa buradaki eylemler doğru eylemlerdir; bir şeyin beğenilmesi ya da doğru olması iyi olduğunu göstermektedir. Kısacası erdem orta olmaktır ve bunu amaçlamaktadır... Ancak tüm eylemlerin ya da etkilenimlerin ortası iyidir diye bir kural yoktur. Bazı eylemlerin kendileri zaten kötüdür. Örneğin kıskançlık, utanmazlık ya da hırsızlık, cinayet. Bunlar gibi şeylerde fazlalıklar ya da eksiklikler kötü değildir, kötü olan zaten kendileridir. Bu noktalarda doğru davranamazsınız, yapılan hareketlerin tümü yanlış olur. (Aristoteles, 2014: 1106b-1107).

Aristoteles ahlaki olarak iyiliği yetkinlikle şartlandırmıştır. Yetkin olan kendi içerisine ne daha fazla bir şey alabilir ne de içinden bir şey eksiltebilir. Kısacası iyi davranışın eksikliği ve fazlası olmayacaktır. Bu sebeple erdemli davranış yetkinlikte aşırılığı, özünde ise ılımlılığı gerektirir. Erdemli kişi davranışlarında her zaman doğru ortayı uygulayan yetkin kişidir (Timuçin, 1976: 121-122). İnsanlar erdeme sahip olduğu için düzgün hareket etmemektedir. Tam tersine düzgün hareket ettikleri için erdemli oldukları söylenebilir. Bu sebeple insanlar eylemlerinin ölçüsünde erdem sahibidir (Sena, 1974: 109). Aristoteles bu durumdan *Nikomakhos'a Etik*'te şu şekilde bahseder:

Erdem tercihlerle ilgili bir huydur. Bu, akıl tarafından belirlenen ya da akıllı insanın belirlediği orta yolu bulabilme becerisidir. Fazlalığın ve eksikliğin ikisi de ayrı ayrı kötüdür, burada ise orta yol bulunur. Kötülük etkilenimlerde ya da eylemlerde fazla ya da eksik olma durumudur. Erdem bunların ortasını bulmaktır. Evet, bu nedenle erdem kendisi ve ne olduğu orta olmaktır diye tanımlanır, en iyi ve iyi bakımından ise uça olmaktır (Aristoteles, 2014: 1107).

Aristoteles'in bahsettiği gibi erdem kendisi orta olandır ve bu durum en iyisidir. Aristoteles'e göre iki uç durumdaki kötülük ve bir de doğru orta olan erdem olmak üzere üç tür davranış biçimi vardır. Bu üç davranış şekli birbirleriyle karşıt konumdadır. Ortadaki eksikten fazla, fazladan eksiktir. Bu sebeple iki uzak karşıt uç arasında benzerlik bulunmamaktadır. Karakter erdemi orta olma durumudur. Ancak bu orta olma durumunu bulmak kolay değildir (Aristoteles, 2014: 1108b). Bütün ahlaki erdemler ve kötülükler hazların ve acıların aşırı durumda olması ile ilişkilidir. Bu hazlar ve acılar huylara ve etkileşimlere bağlı olarak ortaya çıkar (Aristoteles, 1999:

1222b5-1222b10). Kişinin kendisi için bunu tespit etmesi gerekirse nelerden haz aldığı ve nelerden acı çektiğini belirlemesi gerekir. Haz aldığı şeylerden uzaklaşarak ortayı bulabilir. Bunu başarabilen kişi en iyi durum olan orta yolu bulmuştur (Aristoteles, 2014: 1109b). Hazlar ve acılar kavramını doğru ortayı bulmada bir faktör olarak değerlendiren Aristoteles, kişinin acıdan uzaklaşmak yerine hazdan uzaklaşmasını tavsiye eder. Hazlarından ve hazlarına olan bağımlılıklarından kurtulan kişi acılarına yaklaşarak orta yolu bulabilir.

2.3. Bir Erdem Olarak Adalet

Aristoteles adaleti salt bireyin kendini değil insan ilişkilerini de içine alan bir erdem olarak ele alır. Adalet bir erdem olarak değerlendirildiğinde tüm insanların yaşamlarında önemli bir konuma sahiptir. Kişiler arası iletişimde kişinin, diğer insanlarla ve kendisiyle olan ilişkisi önemli bir boyut kazanır.

Aristoteles'e göre adalet ulaşılması amaçlanan, insanlar arası ilişkileri düzenleyen yüce bir erdemdir. Adalet tüm erdemleri kendi bünyesi içinde toplamıştır ve amacını kendi içinde barındırır. Bu sebeple erdemin tam manasıyla kullanımını gerektirmektedir. Adalet erdemi bütün erdemlerin içerisinde diğer insanların iyiliğini gözetken tek erdemdir. Çünkü insanlar arasında kurulan ilişkiler sonucunda ortaya çıkar. Bir kişi adalet erdemine sahipse ilişki kurduğu diğer insanların faydasına olanı yapar. Ancak bir kişi hem başkalarına hem de kendisine kötü davranışlarda bulunuyorsa bu kişi en kötü insandır denilebilir. Diğer insanlara iyi davranışlarda bulunan kişi ise yapılması en zor şeyi yaptığı için en iyi insandır (Aristoteles, 2014: 1129b- 1130).

Aristoteles'te adalet erdemin bir parçası olduğunda adaletsizlik de kötülüğün bir parçası olur. Kötülüğün belirli bir parçasından dolayı ortaya çıkan davranışlar adaletsizdir. Korktuğu için savaşta silahını bırakan asker ya da cimri olduğu için para vermeyen kişiler bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Bu sebeple adaletsizlik ile kötülük arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Tüm adaletsizlikler kendi özel koşullarına göre adaletsizliğin farklı alt kategorilerine ayrılır. Bu alt kategorilerin tümü

para, onur gibi amaçlara ulaşma arzusunu içinde barındırır. Bu durumda adaletsizlik gibi adaletin de farklı türlere sahip olduğu anlaşılabilir (Aristoteles, 2014: 1130-1131).

2.4. Adalet Türleri

Aristoteles adaleti terk başına kendine yeten ve diğer bütün erdemleri içinde barındıran bir erdem olarak ele alır. Adalet erdemi hem kişinin kendisini hem de başkalarıyla ilişkilerini içermektedir. Aristoteles öncelikle adaleti kurumlarda adalet ve genel olarak adalet olmak üzere ikiye ayırmıştır. Kurumlarda adaleti de kendi içerisinde politik olmayan adalet ve politik adalet olarak ikiye ayırmıştır (Cevizci, 2016: 431). Politik olmayan adalet efendi ile kölenin ilişkilerini, anne baba ve çocuk ilişkilerini ele alır. Bu durumda tâbi olan taraf hâkim olan tarafın bir parçası konumunda yer aldığı için tam manası ile adalet olmaz. Çünkü birbirlerinin karşısında özgür yurttaşlar değildirler. Politik adalet ise özgür bir devletin yurttaşları arasında söz konusu olan adalettir (Ross, 2011: 334). Politik adalet doğal hukuk ve pozitif hukuk olarak ikiye ayrılır. Pozitif hukuk devletin kuruluşundan sonra yurttaşların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla yöneticiler tarafından belirlenen yazılı kurallar bütünüdür. Bu yazılı kurallar bütünü olan yasa yapma faaliyeti ortak iyiyi bulmak içindir. Aristoteles'e göre sonradan konulan kurallar bütünü olan pozitif hukuka meşruiyet kazandıran şey doğal hukuktur. Doğal hukuk yasanın formu olarak ona içkin bir konumdadır (Cevizci, 2016: 432).

En yüksek erdem olarak tanımlanan adalet kavramından hareket eden Aristoteles, buradan polis ya da devletin pozitif düzen kavramına ulaşır. Adalet kavramı ise yasanın adaletini anlam açısından eşit bir konuma getirir. Bu eşitleme ona göre doğal hukuk ve pozitif hukuk arasında ayrımı ortadan kaldırır. Doğal hakları bütün insan doğasını içine alan ve şehir yaşamını da kapsayan bir normlar bütünü olmasının yani sıra tanımlanabilen somut ilişkiler olarak ele alır. Bu sebeple doğal manada doğru ve iyi olan polis yasaları sayesinde adalet ile yakın ölçüde gerçekleşebilecektir (Topakkaya, 2008: 35).

Bu bağlamda Aristoteles'in adalet kavramını genel adalet ve özel adalet olmak üzere iki genel başlık altında incelenecektir. Öncelikle genel adalet kavramı ele aldıktan sonra özel adalet kavramı analiz edilecektir.

2.4.1. Genel Adalet: Yasaya Uygunluk Olarak Adalet

Aristoteles genel olarak adalete etik bir değer olarak yaklaşır. Genel adalet nesnel bir anlam taşır ve kurallara, kurumlara yönelik adaleti ifade eder. Genel adalet yasaya uygunluk ve yasaya itaati kapsamaktadır (Cevizci, 2016: 432).

Aristoteles'e göre adalet bütünün içerisinde geneli ilgilendirir ve adaletin doğası sebebiyle en önemli görüldüğü yer polistir. Bütünün bir parçası olanlar da bütüne göre düzenlenmelidir. Bu sebeple polisin bir parçası olan yurttaşlar da polisin mutluluğuna katkıda bulunmalıdır. Polis düzeninde adaletin sağlanabilmesi için en önemli araç polisin kendisidir. Polis bu düzeni yasalar aracılığıyla sağlar. Polisin mutluluğunun sağlanması yasaların iyi ya da kötü olması ile ilgilidir (Topakkaya, 2008: 34-35).

Aristoteles genel adalette toplumun genelini ilgilendiren adaletten söz eder ve Antik Yunan'da toplumun genelini içinde barındıran yer polisin kendisidir. Polisin devamlılığının tesis edilebilmesi için yasalar aracılığı ile yurttaşlar düzene uygun davranırlar.

Devlette adaletin tesis edilebilmesi konusunda Aristoteles, haklının ve haksızın belirleyicisi ve aklın ifadesi olan yasanın devlette egemen kılınması gerektiğini vurgular. Yasalar egemen kılındıktan sonra elbette yasalara uyulması da şarttır. Aristoteles'e göre yasanın egemen olması herhangi bir yurttaşın egemen olmasından oldukça iyidir. Bu sebeple yasa polise benzer şekilde doğaldır. Ancak pozitif yasalar farklı devletlere göre farklı şekilde olacaktır. Kötü bir devlette iyi ve adil bir yasa olması mümkün değildir. İyi bir devlette ise yasalar zorunlu olarak iyi olacaklardır (Ağaoğulları, 1989: 243-244). Bu sebeple devletin iyi ya da kötü oluşu yasaların durumu üzerinde etkilidir.

Adaletli olmak ve yasalara uymak arasında yakın bir ilişki vardır. Ancak yazılı olan ve yazılı olmayan bütün yasalar yalnızca belirli erdemleri ve iyileri ön plana çıkarmamaktadır. İdeal bir şekilde bütün erdemleri kendi içine alır. Bu sebeple adalet

ve adaletsizlik, yasaya uymak ya da uymamak olarak ele alındığında yasaların tamamı erdemlerinin bütününe kapsayacaktır (Ökten, 2014: 315).

Aristoteles yasaya uyma ve adalet ilişkisinden *Nikomakhos'a Etik*'te şu şekilde bahseder:

Yasalara uygun davranmayan, eşitliği dikkate alan ya da kendi çıkarlarını düşünen insanlar adaletsiz olarak nitelendirilirler. Bu durumda, yasaya uyan, eşitliği dikkate alan insanlar da adaletlidirler. O halde adalet yasaya uyan ve eşitliği düşündüğünde, adaletsizlik ise yasaya uymayan ve eşitliği düşünmeyende görülmektedir... Eğer yasaya uyan adaletli, uymayan adaletsiz diyorsak buradan yasaya uygun olanın haklı olduğu sonucu çıkar. Bir şeyin yasaya uygun olup olmadığını yasa yapıcılar belirler ve bunlar haklıdır. Yasalar herkes için geçerlidir, yani herkesin ortak çıkarını ya da en iyilerin veya yönetimde bulunanların çıkarlarını korumayı amaçlar (Aristoteles, 2014: 1129-1130).

Aristoteles yasaya uygun davranmayı adalet ile bütünleştirir. Yasaya uygun olan adalete de uygundur. Yasalar yurttaşların tümünü ya da aralarından en iyilerini veya onlar arasında iktidara sahip kişilerin ortak çıkarlarını koruma altına alır. Bu sebeple politik toplumlarda mutluluk ve mutluluğu oluşturan ya da koruyan yasalar adalete uygundur. Bu sebeple politik toplumların kurulması ve devam ettirilmesi için yasaların adalete uygun olduğu ya da başka bir ifade ile adaletin yasaya uygun olmayı ve yasaya itaati kapsadığı söylenebilir (Arslan, 2009: 265).

2.4.2. Özel Adalet

Aristoteles'e göre özel adalet kendi özel alanına sahiptir. Özel adalet eşitlik ve eşitsizlik kavramları ile yakından ilgilidir. Genel adalet daha soyut kavramlar üzerinden ele alınırken, özel adalet daha somut ve ölçülebilir kriterler üzerinden ele alınır (Ökten, 2014: 314).

Aristoteles özel adaleti haksızlık yapmadan herkese hakkı olanı vererek hakkaniyetli davranma olarak tanımlamıştır (Cevizci, 2016: 433). Özel adaleti dağıtıcı (paylaştırıcı) adalet ve düzeltici (denkleştirici) adalet olarak ikiye ayırmıştır.

2.4.2.1. Dağıtıcı (Paylaştıracı) Adalet

Adil olmayan kişi kendinde iyi olduğu halde belirli bir kişi için onur, servet gibi her durumda iyi olmayan şeylerden kendi payına düşünden daha fazlasını alan kişidir. Aristoteles'e göre savaştan kaçan ya da öfkelenen bir insan adaletsizdir ancak açgözlü değildir. Açgözlülüğü özel bir erdemsizlik olarak görüp adaletsizlik terimi özellikle açgözlülük için kullanılır (Ross, 2011: 327).

Dağıtıcı adalet Aristoteles'e göre bir toplumda şereflerin, kazançların ve siyasal hakların uygun şekilde dağıtılmasını içerir. Bu konularda bir kimsenin başka bir kimseye göre eşit ya da daha farklı bir pay alması mümkündür. Eşit kişiler eşit pay alırken, eşit olmayan kişiler eşitsizliklerine oranla gereken payı alırlar. Dağıtıcı adalette oranlı bir adalet vardır (Şenel, 1970: 456).

Dağıtıcı adalette Aristoteles mal, para, şan ve şeref gibi iyilerin adil olarak dağıtımının insanların liyakat ve değerlerine göre hak ettikleri ölçüde dağıtılması ile mümkün olabileceğini savunur. Bu sebeple yurttaşların değerleri, liyakatleri ve statüleri eşit olduğunda yurttaşlar eşit pay alacaktır (Cevizci, 2016: 435). Liyakat ve değerlerin ön planda olduğu dağıtıcı adalette eşit statüdeki kişilerin eşit bir şekilde pay alması gerekir. Bu eşitlikte kişiler, hak ettikleri ölçüde kendi payına düşenleri buldukları statüye uygun olarak alırlar.

Belirli bir topluluğun içerisinde gerçekleşebilen dağıtıcı adalet paylaşılması gerekeni hak edilen oranında paylaşmayı esas alır. Bu anlamda iki ya da daha fazla kişi arasında yapılan paylaşımada kişilerin hak ettiklerinin azı ya da daha fazlası verilmesi söz konusu değildir. Sadece hak ettikleri kadarı verilir (Topakkaya, 2008: 41).

Hak eden kişiye hak ettiğini vermek olan dağıtıcı adalet dağıtılan şey ile de ilgilidir (Sandler, 2017: 249). Aristoteles bu durumla ilgili olarak *Politika*'da flüt örneğini verir:

Flütçüler eşit ustalıkta iseler, en iyi çalgıları en iyi doğumlulara vermeyiz, çünkü bu onların daha iyi çalmalarını sağlamaz. En iyi çalgıyı kullanma hakkı, o çalgıyı en iyi çalanındır. Eğer bir kimse flüt çalmakta son derece üstünse, ama doğum ve güzellikçe çok aşağıysa o zaman bile, bence en iyi çalgı en iyi çalana verilmelidir. Çünkü üstünlük, ancak çalışın (eylemin) niteliğine bir katkıda bulunacaksa, konuya ilişkin olur, oysa servetin ve iyi doğumun hiç böyle bir etkisi yoktur (Aristoteles, 1971: 91).

Aristoteles'e göre adalet erdemle ilgili yeteneğin üstün olmasını göz önünde bulundurur. Flüt çalmada ilgili erdem flütün iyi çalınmasıdır. Doğumdan kaynaklanan güzellik, servet gibi etmenler göre ayrımlar yapıldığında adalet sağlanamaz. Bu sebeple en iyi flüt en iyi çalan kişiye verilmelidir. Çünkü en iyi flütün var olması en iyi çalınması içindir. Aristoteles bir şeyin amacının onun uygun dağıtımı ile ilgili olduğunu savunur. Bu sebeple bir şeyin adaletli bir şekilde dağıtılabilmesi için dağıtılacak şeyin amacının ve hedefinin iyi bilinmesi gerekir (Sandler, 2017: 249-251).

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te dağıtıcı adaletten şu şekilde bahseder:

Kişiler eşit değillerse sahip oldukları da eşit olmayacaktır. Eşit olan kişiler eşit olmayan haklara ya da eşit olmayanlar eşit haklara sahiplerse burada tartışma çıkar ve suçlama olur. Aslında herkes bir şeyin değerinin karşılığı olarak hakkın elde edilmesi konusunda hem fikir. Ancak insanların değer olarak belirledikleri şeyler birbirinden çok farklı. Örneğin demokratlar için özgürlük, oligarşi taraftarları için para, aristokrasi sevdalıları için soy bir değerdir. Özetlemek gerekirse hakkın bir orantı durumu olduğunu söyleyebiliriz. Orantı dediğimiz şey genel anlamda sayıların bir özelliğidir (Aristoteles, 2014: 1131).

Aristoteles dağıtıcı adaleti bir örnekle açıklamıştır. Ona göre a ve b arasındaki ilişki ile c ve d arasındaki ilişki aynı ise a ve c ile b ve d aynı durumda bulunmaktadır. Bütünler arasında aynı ilişki söz konusu olduğundan parçalar arasında da aynı ilişki söz konusudur. Bu şekilde a ve c ile b ve d arasında aynı hakkın olması orta olma durumunu ve bu durum da adaleti sağlamıştır. Orantı orta olma durumu, hak da orantılı olma durumudur. Aristoteles bu durumu geometrik ortalama olarak tanımlar. Geometrik ortalamaya göre parçaların birbirleriyle olan ilişkisi bütüne göre uyarlanır (Aristoteles, 2014: 1131b). Kısaca dağıtıcı adalet bölüştürülebilir ve paylaşılabilir şeylerin geometrik orantısı üzerinden tanımlanmasıdır (Ökten, 2014: 313). Bu sebeple dağıtıcı adalette söz konusu olan şey aynı değere sahip olanlar, bütün içerisinde kendi değerlerine uygun olarak konumlandırılır.

Devlet Aristoteles'e göre birden çok ortağı olan bir kuruluş gibi kabul edilir ve devletin elde ettiği kârı kuruluşun ortaklarına, kuruluşun bir parçası olarak yaptıkları işler ve katkılar göz önünde bulundurularak dağıtılması gerektiğini vurgular. Bu sebeple dağıtıcı adalet devlet ve yurttaş arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır (Cevizci, 2016: 435).

2.4.2.2. Düzeltici (Denkleştirici) Adalet

Düzeltici adalet yurttaşlar arasındaki ilişkilerde dengenin bozulduğu durumlarda uygulanır. Yasa ile uygulanan bu adalet uygulandığında eski denge durumu olan eşitlik sağlanır. Bu sebeple bu alanda oranlı eşitlik değil, sayısal eşitlik söz konusudur. Sayısal eşitlik sayısal ve çokluk olarak bir ve eşit olmayı ifade eder. Örneğin üçün ikiye fazlalığı ile birin ikiye fazlalığının eşit olması sayısal eşitliktir (Şenel, 1970: 456).

Aristoteles düzeltici adaleti ikiye ayırmıştır. Bunlardan birincisi iradi eylemler olarak değerlendirilen satın alma, kiralama, satma, ticaret gibi konuları kapsayan değiş tokuş adaletidir. İkincisi ise irade dışı ve iradenin kötüye kullanıldığı durumlarda uygulanan adalettir (Cevizci, 2016: 434).

Değiş tokuş adaletinde birey kendi isteği ile ortaya çıkar. Birey kendi kendine yetemediği durumlarda karşılıklı alışveriş söz konusu olur. Bu adalet biçimi büyük ölçüde ticari ilişkileri kapsamaktadır. Aristoteles bu adalet türünü devletin varlığını devam ettirebilmesi için gerekli görür. Devlet mal ve hizmetlerin karşılıklı alışverişi ile varlığını sürdürmektedir (Cevizci, 2016: 435-436). Devlet içerisinde yaşayan insanlar verdikleri şeyin eşdeğerini karşılık olarak almazlarsa alışveriş yapmayacaklardır. Bu alışverişin devamlılığının sağlanabilmesi için karşılıklı alışverişi gerçekleştirilen şeylerin denkleştirilmesi gerekmektedir. Değişim taleplerinin uygun şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli olarak ortaya çıkan şey paradır (Ross, 2011: 331). Karşılıklı alışverişin devamlılığının sağlanması için eşit değerlere sahip olmayan iki ürünün değişim süreci değer sorunlarına yol açacaktır. Bu durumda para dengeleyici bir rol üstlenir. Ürünlerin değerleri belirli bir miktar paraya karşılık geldiğinden kişiler istedikleri ürünü para ile satın alabilir ve karşılıklı alışverişin devamlılığı kolaylıkla sağlanmış olur.

Aristoteles *Nikomakhos'a Etik*'te paranın kullanımından şu şekilde bahseder:

Takeas yapılırken bir orantı kurulması gerekir. Paranın ortaya çıkış nedeni budur ve para sayesinde her şey ölçülebilir, böylece eksiklikler ya da fazlalıklar tespit edilir, yiyeceğin karşılığı olarak kaç ayakkabı gelmesi gerektiği belirlenir. O halde mimar ve kunduracı arasındaki ilişki belli sayıda ayakkabı, ev ya da yiyecek arasında da kurulur. Bu sayede takeas yapılabilir. Eğer malların değerleri eşitlenmeseydi paranın bir önemi olmayacaktı. Daha önceden de belirttiğimiz şekilde tüm üretimlerin bir şekilde değerlerinin belirlenmesi gerekir ve bu birim toplum için çok önemlidir. Toplumun bir arada kalmasını para sağlar. İnsanların farklı şeylere ihtiyaçları olmasaydı ya da herhangi bir şeye ihtiyaçları olmasaydı takeas da olmazdı. Para, insan ilişkileri nedeniyle ortaya çıkmıştır, yoksa doğal olarak var olan bir şey değildir. Yine paranın değerini değiştirmek ya da parayı tamamen

değersiz hale getirmek de yapabileceğimiz bir şeydir. Özetle söylemek gerekirse değerleri eşit hale getirdiğimiz zaman kunduracı ve çiftçi arasında kurulan ilişki ürettikleri mallar arasındaki ilişkiye de yansımaktadır (Aristoteles, 2014: 1133-1133b).

Para, farklı değerde üretim yapan kişilerin karşılıklı alışverişini mümkün kılmıştır. Paranın kullanılmasında önemli olan bir diğer etken paranın değerdeki dalgalanmaların önüne geçmesi ve keyfi değer vermeyi ortadan kaldırmasıdır (Cevizci, 2016: 436).

Düzeltilici adaletin ikinci türü olan irade dışı ve iradenin kötüye kullanıldığı eylemlere ilişkin adalettir. Kendi içinde zina, hırsızlık gibi gizli yapılan ve aleni yapılan suçlar olarak ikiye ayrılır. Aleni yapılan suçlar bireye ve mala karşı işlenen saldırı, hile zorbalık gibi suçları kapsamaktadır. Aristoteles irade dışı ve iradenin kötüye kullanıldığı durumlardaki eylemlere ilişkin adaleti ceza hukuku kapsamında ele alır. Bu gruba giren eylemler tam anlamıyla kötü ve adaletsizdir. Bu suçları işleyenlere ilişkin adalet hâkimler tarafından sağlanır (Cevizci, 2016: 436).

Aristoteles'e göre düzeltilici adalet söz konusu olduğunda mutlak bir eşitlik vardır. İyi bir adamın kötü bir adamı öldürmesi ile kötü bir adamın iyi bir adamı öldürmesi arasında bir fark mevcut değildir. Yasaya göre taraflar iyi ya da kötü olmaları göz önünde bulundurulmaksızın eşit olarak kabul edilmektedirler. Bu sebeple yasa ortaya çıkan kazancı ve kaybı göz önüne alır. Taraflardan birinin kazancı diğer tarafın da kaybı göz önünde tutularak kazanç ve kayıp öncesi durumdaki eşitlik durumu geri getirilir. Ancak taraflardan birinin kaybı geri getirilemiyorsa (ölüm gibi durumlarda) o zaman bunun telafisi için cezalandırma yoluna gidilir (Arslan, 2007: 267). Düzeltilici adalette söz konusu olan eşitlik herkes için aynıdır. Bu sebeple kişilerin iyi veya kötü bireyler olması üzerinde durulmaz. Önemli olan kişilerin gerçekleştirdikleri eylemin iyi ya da kötü olmasıdır. Yasa bu kısımda devreye girerek taraflar arasında deneyimce ortayı bulmayı amaçlar.

Adalet, Aristoteles'e göre kazanç sağlama ve zarar etmenin ortasında yer alır. Bir konuda anlaşmazlık durumu olduğunda hâkimlere başvurulur. Hâkim adalet dağıtıcı olarak yer alır ve orta yolu bularak adaleti sağlar. Hâkimler bir şeyin eşit olarak paylaştırılmadığı durumlarda eşitliği sağlayabilmek için büyük parçanın bir kısmını alarak küçük parçaya eklerler. Bu şekilde paylaştırılan şey tam olarak iki eşit parçaya ayrıldığında adalet sağlanmış olur (Aristoteles, 2014: 1132).

Aristoteles'in dağıtıcı adaletinde esas nokta kişilerin meziyetleridir ve burada biçimsel bir anlam üzerinde durur. Dağıtıcı ve düzeltici adalet arasındaki karşıtlık da meziyetten kaynaklıdır. Dağıtıcı adaletle göre herkes kendi meziyetinin karşılığını alırken düzeltici adalette zarara uğrayan kişi kötü bir insan olsa bile onun zararı eşit bir biçimde tazmin edilir (Fleischacker, 2013: 41-42).

Aristoteles adaletin uygulayıcısı ve tesisinde üç insan tipine dikkat çekmektedir. Bunlar; devlet adamı, hâkim ve çiftçiler ya da imalatçılardır (Ross, 2011: 332). Devlet adamı politik adaletle uygun bir şekilde yasa yapan, onur ve zenginlik benzeri iyilikleri liyakate uygun olarak dağıtan kişidir (Cevizci, 2016: 436-437). Zararların ve kârların tespitinde hâkimler görev alırlar. Devlet adamı ve yargıcın adaletle uygun davranıp davranmamaları iradeleri ile ilgilidir. Adaletle uygun şekilde davranmaları erdemli bir niteliktir. Ürünlerini hak ettiği fiyata satanlar ise çiftçiler ya da imalatçılardır. Burada söz konusu olan ticari ilişkilerdir. Ticari ilişkileri kapsayan adalet türünde adalet erdemli bir nitelik olarak bulunmaz. Bu ilişkilerde adalet malın gerçek değerini koruyan, değerinin fazlasına ya da azına saptmasını engelleyen bir düzenleyici olarak yer alır (Ross, 2011: 332-333). Aristoteles'e göre toplumda adaletin gerçekleştiricileri olarak hâkimleri, adaletin yok edicileri ve adaletsizliğin sağlayıcıları olarak ise zorba devlet adamlarını başka bir ifadeyle tiranları görür (Timuçin, 1976: 132).

2.5. Siyasal Bir Erdem Olarak Adalet

Aristoteles *Politika*'nın üçüncü kitabı on ikinci bölümünde iyilik ve adalet arasına bağlantı kurar. Ona göre her çeşit etkinlikteki amaç iyiliktir. Yurttaşlar ve devlet için olan ise en yüksek iyiliktir. Devlette amaçlanan bu iyilik adalettir. Adalet ile bütün yurttaşların iyiliği hedeflenmiştir. Bu sebeple bir toplumda adalet herkesin iyiliğini ifade etmektedir. (Aristoteles, 1971: 90-91).

Aristoteles'e göre polis kendi kendine yeten bir düzene sahip olmalı ve var olma amacı olan iyi yaşama hizmet etmelidir. Polisin amacı olan iyi yaşam ile bireyin amacı olan eudaimonia birbirleriyle özdeşleşmiştir. Polis doğal bir varlık olarak diğer varlıklara benzer şekilde kendi doğal amacına ulaşmalıdır (Barnes, 2000: 128). Başka bir ifade ile polisin amacı mutluluktur. Polis doğal bir topluluk olup insan doğası

gereği siyasal bir canlıdır. İnsan bu doğasına uygun olarak poliste yaşamak için yaratılmıştır ve ancak bu şekilde yaşayarak mutluluğu bulabilir (Berti, 2017: 494). Aristoteles'e göre poliste yaşayan yurttaşların mutluluğu polislin mutluluğu ile mümkün olacaktır.

Politik toplumun amaçladığı şey kendisini oluşturan bireylerin ortak çıkarını sağlamaktır. Aristoteles'e göre toplumun ortak çıkarını sağlayan yönetimler ve yöneticiler adaletlidir. Yönetim uygulamaları toplumun ortak çıkarını gözetmiyorsa adaletsizdir. Aynı şekilde yönetici kendi çıkarını toplumun ortak çıkarından üstün tutuyorsa bu durum da adaletsizliğe sebep olur. Bu sebeple özgür yurttaşların topluluğu olan devlette yöneticiler, topluluğun ortak çıkarına hizmet eden yönetim anlayışı uyguladıklarında doğru bir yönetim biçimi ve doğru yöneticiler ortaya çıkacaktır (Arslan, 2007: 286-287).

Aristoteles devleti idare edecek olan kişilerin sayısına göre üç farklı şekilde ele alır. Egemenlik tek bir kişinin, bir kaç kişinin ya da çok sayıda insanın elinde olabilir. Bu üç durumun her birini kendi içerisinde ikiye ayırır. Bu ayrımı yönetenlerin kişisel çıkarlarına ve yönetilenlerin ortak çıkarlarının gözetilmesine göre yapar. Yönetilenlerin ortak çıkarını gözeten monarşi, aristokrasi ve politeia iyi ve adaletlidir. Yöneticinin kişisel çıkarını gözeten yönetimler kötü, bozuk ve adaletsizdir. Bunlar; tiranlık, oligarşi ve demokrasidir (Sena, 1974: 113).

Aristoteles yönetim biçimlerini ayırırken ortak çıkarın yanı sıra adaleti de bir ölçüt olarak kullanır. Adaleti kişilerin hakkı olanı alması, zararlar ve haksızlıkların ortadan kaldırılması olarak ele alır. Ayrıca ona göre devlet, sadece insanların bir arada yaşaması için değil aynı zamanda soylu eylemlerde bulunabilmesi içindir. Devlet soylu eylemler için var olduğuna göre en iyi olan iktidar olmalıdır ve bu iyilik adaletten bağımsız olamaz (Ağaoğulları, 2015: 145-146).

Kötü rejimlerden biri olan tiranlık oligarşinin ve demokrasinin kötülüklerini bir arada kendi içerisinde barındıran bir zorbalık rejimidir. Aristoteles'e göre en kötü yönetim tiranlıktır (Timuçin, 1976: 148). Çünkü tiranlık tüm vatandaşları köle statüsüne indirerek kendi çıkarı için kullanır (Heywood, 2014: 85). Aristoteles tek kişinin yönetimi olan monarşinin alt türlerinden bahseder ve anayasal monarşi üzerinde durur. Yasalar ile yönetici arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerinde durur ve yöneticinin kişisel erkinin gücünü kısıtlamadan aşırılığa kaçmasını engelleyen şey olarak yasadan bahseder (Ağaoğulları, 2015: 146).

Oligarşide insanların servet yönünden eşitsiz olmaları mutlak eşitsiz oldukları algısına yönelmelerine sebep olur. Yöneticiler kendi çıkarlarına ve servetlerini arttırmaya yönelik olarak devleti kullanır. Aristokraside ise yöneticiler servete göre değil liyakate göre seçilirler. Ancak Aristoteles'e göre erdemce en iyi olan kişilerin yönetimde olduğu gerçek aristokrasi yönetimine rastlanması pek olası değildir (Ağaoğulları, 2015: 147).

Demokrasi temeli özgürlüğe ve tüm yurttaşların eşitliğine dayanan bir yönetim biçimidir. Aristoteles'e göre demokrasilerde yöneticiler aşağı soydan gelen, orta kalite mesleğe sahip olarak tanımlanır (Ross, 2011: 390). Politeia ise çoğunluğun yönetimine dayalıdır ve uygulanabilir en iyi yönetim biçimidir. Politeia'da mülkiyet aşırıktan uzaktır ve yöneticiler yasalar yoluyla denetlenir. Sınırlı mülkiyet ve geniş siyasal katılıma dayalı karma bir rejimdir. Demokrasinin ve oligarşinin iyi yanlarını alan bu rejim iki zıt uç arasındaki orta noktadır. Mülkiyet ve zenginlikte aşırı uçlarda olmayan politeia, orta sınıfa dayalıdır (Ağaoğulları, 2015: 149). Bu yönetimde bütün yurttaşlar yetenek ve bilgileri oranında hizmette bulunmaya çağılır (Sena, 1974: 114).

Aristoteles adaletin ve liyakatin ne ifade ettiğinin anayasalara veya toplumlara göre farklı olacağını bilmektedir (Arslan, 2007: 267). İnsanlar adaletin eşitliğe dair bir kavram olduğu konusunda fikir birliğine varmış olsalar dâhi kimlerin eşit olduğu konusunda çatışmışlardır (Abramson, 2012: 150). Demokrasi taraftarları özgürlüğü, oligarşi taraftarları zenginliği ve soyluluğu, aristokrasi taraftarları ise erdemi önemli bir değer olarak görmektedir. Demokraside kabul edilen değer özgürlük olduğu için bütün özgür insanlar eşit sayılmaktadır. Bu eşit insanlara dağıtılacak şey de herkese eşit bir şekilde dağıtılmalıdır. Oligarşide ise kabul edilen değer soyluluk ve zenginlik olduğu ve herkes bunlara sahip olmadığı için dağıtım eşit olarak yapılamayacaktır (Arslan, 2007: 267). Demokratlar oligarşilerde zenginlere yoksullardan daha iyi davranıldığı için adaletsizlik olduğunu belirtmektedir. Oligarklar ise demokrasilerde birbirine eşit olmayan kişilere eşit davranılması ile daha fazlasını hak eden insanların hak ettiklerini alamamaları sebebiyle adaletsizlik yapıldığını belirtmektedirler. Tiranlar ise yönetime geldiklerinde yalnızca kendi çıkarlarını düşünür. Aristoteles'e göre ne oligarklar ne demokratlar ne de tiranlar siyasi mevkileri bölüştürmede uygun adaletli bir standart geliştirememişlerdir. Polisin amacı yurttaşları iyi yaşama ilişkin olarak bir araya getirmek olduğu için bölüşüm polise ahlaki olarak en büyük katkıyı yapabilecek kişiler ön planda olacak şekilde yapılmalıdır. Aristoteles'e göre iktidar

olma hakkına sahip olacak olanlar, bilgeliğini pratikte ispat etmeli ve ahlaki erdemleri pratiğe eksiksiz uygulayarak örnek teşkil eden kişiler olmalıdır (Abramson, 2012: 150-155).

Aristoteles'in adalet anlayışı bulunduğu çağın çok ilerisine kadar ulaşmış ve kendinden sonra gelecek birçok düşünürü etkilemiştir. Kendinden sonrakiler için büyük bir öğretici olan Aristoteles'in açtığı kapı günümüze kadar varlığını korumuş ve kendinden sonra gelen düşünürler ile birlikte daha da gelişerek ilerlemiştir. Bir sonraki bölümde John Rawls'ta kadar olan dönemde belirli düşünürlerin ve klasik faydacıların adalet tanımlarına yer verilecektir. Bu düşünürler John Rawls'ın teorisinin gelişmesinde katkı sağladıkları için önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. JOHN RAWLS ÖNCESİ DÖNEMDE ADALET KAVRAMI

3.1. Aristoteles'ten John Rawls'a Adalet Tanımları

Aristoteles adaleti kendi içerisinde genel ve özel adalet olarak ayırır ve buradan hareketle çeşitli tanımlamalar yapar. Aristoteles'in özel adalet ayrımı denkleştirici ve düzeltici adalet olmak üzere iki tanedir. Rawls, Aristoteles'in belirttiği bu ayrımdan hareket eder. Aristoteles'in dağıtıcı adalet kavramından hareketle kendi adalet teorisini geliştiren Rawls, adalet tanımını hakkaniyet temeli üzerine kurar.

Aristoteles'ten etkilenen ve Rawls'a kadar olan dönemde fikirleri ile önem kazanan çeşitli düşünürler vardır. Aristoteles'in ve Rawls'ın adalet görüşlerinin karşılaştırılmasının daha net anlaşılabilmesi için bu düşünürlerin adalet görüşlerinden bahsetmemiz gerekir. Bu bağlamda Thomas Aquinas, Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau, David Hume, Immanuel Kant ve Karl Marx'ın adalet ile ilgili görüşlerine yer verilecektir. Ayrıca klasik faydacı teori içerisinde Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in de adalet görüşlerine yer verilecektir. Adı geçen düşünürler yaşadıkları dönemin önemli birer temsilcisi olmakla beraber adalet hakkındaki görüşleri kendilerinden sonra gelen düşünürleri etkilemiştir. Düşünürlerin adalet bakış açısının zaman içindeki değişimi belirgindir. Rawls'ın sözleşme doktrinini yeniden canlandırması sebebiyle sözleşmecî düşünürlerin adalet görüşlerine de değinilmiştir.

Thomas Aquinas Aristoteles'in felsefesinden etkilenmiştir. Kilisenin kuralları ile Aristoteles'in felsefesinin birbirleriyle uyumlu olduğunu düşünür. Ancak dinde felsefe bilgisi ile kavrayamayacak ölçüde sınırların var olduğunu belirtir (Aster, 2005: 411). Skolastiğin ilk dönem söylemleri arasında “Anlamak, kavramak için inanıyorum” ifadesi yer alır. Bu ifade vahyedilmiş olanı inanarak kabul ettikten sonra akıl yardımı ile kavramayı işaret etmektedir. Thomas Aquinas dini doğrular ile akılla kavrananı iki ayrı bilgi kaynağı olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple inanmak ve

bilmek birbirlerini tam anlamıyla karşılamayan kavramlardır. İnanmanın ardında akılla kavranılması zor olan sırlar vardır (Gökberk, 1993: 171). Aquinas bu şekilde Aristoteles'in etiğine ahiret mutluluğunu katıp doğüstü bir boyut kazandırarak ahlaki ve entelektüel erdemlerine ek olarak teleolojik erdemler eklemiştir (Cevizci, 2001: 282).

Thomas Aquinas ahlak felsefesinde Aristoteles'ten hareketle mutlulukçu ve teleolojik bir etik görüşüne sahiptir. İnsanın nihai amacı üzerinde düşünen Aziz Thomas bu amacın sadece bir araç niteliği taşıyan madde ya da maddi zenginlik, haz ya da iktidar olmayacağını düşünür. Bilimsel bilgi ise ona göre bu dünyadaki nihai mutluluk açısından eksik bir mutluluk getirecektir. Bu sebeple nihai amaç olmaktan uzaktır. En yüksek ve nihai mutluluğun bu dünyada var olmayacağını düşünen Thomas Aquinas, bu mutluluğun sadece Tanrı'da bulunabileceğini söyler. İnsan nihai mutluluğa aşk ve bilgi yoluyla ahirette Tanrı görüşüyle ulaşabilecektir (Cevizci, 2001: 282-283).

Thomas Aquinas özgür olan ve akla dayanan eylemleri iyi olarak değerlendirir. Ayrıca eylemler Tanrı tarafından yaratılmış olan diğer nesnelere değer düzenine uygun bir konumdaysa iyidir. Erdemler iyi olanı gerçekleştirme amacıyla kazanılmış olan eğilimlerdir. Aristoteles'te yer alan ölçülülük, bilgelik, yiğitlik ve adalet erdemlerini aynı şekilde yer verir. Ancak üç Hristiyan erdemini de bu erdemlere ekler. Üç Hristiyan erdemi; iman, sevgi ve umuttur (Gökberk, 1993: 173). Teolojik erdemler insanı Tanrı'ya yönelterek, Tanrı'nın yardımıyla nihai ve ebedi olan mutluluğa ulaştırır. Doğal erdemlerin ölçüsü saf akıl, teolojik erdemlerin ölçüsü ve kaynağı ise Tanrı'dır (Cevizci, 2001: 288). Thomas Aquinas'da adalet anlayışı ilâhi dünyanın parçası ve yansıması olarak yer alır. Bu anlayış çerçevesinde bütün evren ilahi akıl ile yönetilir ve bu evrenin bir parçası olan insan yasa ve hukuk ile kendi amacına uygun şekilde hareket eder (Kabadayı, 2012: 58).

Thomas Hobbes insanın kendi bireysel gücüne ve yaratıcılığına inandığı, herkesin birbirine düşman olduğu doğa durumundan söz eder. Bu doğa durumunda uygarlık ve toplum yer almaz. İnsanların başlıca özelliklerinden hareketle bir doğa durumu tasarımıdan söz eden Hobbes, insanın toplumsal bir varlık olduğunu ileri süren Aristoteles ve Thomas Aquinas'dan ayrı bir görüşe sahiptir. Hobbes'un söz ettiği doğa durumunda adalet ve adaletsizlik gibi duygulara yer yoktur. Çünkü bu kavramlar toplumsal yaşamın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple toplum durumuna

ulaşılamayan doğa durumunda insanın adalet duygusundan söz edilemez (Ağaoğulları, 2015: 436-437).

Hobbes *Leviathan*'da adaletten şu şekilde bahseder:

Adalet ve mülkiyet devletin kuruluşuyla başlar... Adalet akla aykırı değildir... Adil ve adil değil sıfatları, insanlara atfedildiklerinde bir anlama gelir; eylemlere atfedildiklerinde ise başka bir anlama. İnsanlara atfedildikleri zaman, davranışların akla uygun oluşu veya olmayışı anlamına gelirler. Eylemlere atfedildikleri zaman ise, davranışların veya hayat tarzının değil, belirli eylemlerin akla uygun oluşunu veya olmayışını anlatırlar. Dolayısıyla adil bir insan, eylemlerinin tümüyle adil olması için elinden gelen bütün dikkati gösteren bir insandır. Adaletsiz, adil olmayan bir insan ise, bunu ihmal eden bir insandır... İnsan eylemlerine adalet katan şey, kişinin, hayatından memnun olmak için sahtekarlığa veya sözünden dönmeye muhtaç kalmaya tenezzül etmediği, pek az bulunan bir soyluluk veya büyüklüktür. Davranışların bu adilliği, adaletin bir erdem, adaletsizliğin ise bir kötülük olarak adlandırılması ile kastedilen şeydir (Hobbes, 2007: 106-109).

Hobbes doğa yasaları ile mutlak olan ilkeler koymaz. İnsanların eylemleri ile varılmak istenen nihai hedefe hizmet ya da engel teşkil etme durumlarına göre adaletli veya adaletsiz olarak belirtir (Zarakolu, 2013: 190). Adaletin toplum durumunda ortaya çıkması sebebiyle toplum yasaları adaletin belirleyicisi konumundadır. Siyasal toplum durumu ile birlikte egemen güç sayesinde iyilik ve adalet durumu ortaya çıkarak insanların birbirlerine karşı kötülük yapmalarının önüne geçilir (Ağaoğulları, 2015: 447). Hobbes insanların birbirine karşı kötülük yapmalarının ve zarar vermelerinin engellenmesi için devletin kurulmasını öngörürken Rawls'ta orijinal pozisyonda bireyler cehalet perdesi altında kendi durumlarından habersiz bir şekilde adalet ilkelerini belirlerler. Hobbes'ta belirgin olarak görülen kargaşa durumu Rawls'ın teorisinde görülmez. Bireylerin birbirine dışman olduğu bir doğa durumuna yer vermeyen Rawls, bireylerin en adil kararı verebilecek seviyede taraflar olduğunu varsayarak hareket eder.

John Locke toplum sözleşmesi fikrini ilk kullanan kişiler arasında yer alır. Toplum sözleşmesi fikriyle adaletin kişilere bir birey olarak dokunulamaz ve devredilemez belirli haklar verdiği yolundaki sezgisel nasyondan hareket eder (Abramson, 2012: 265). İnsanlar toplumun refahı, güvenliği ve iyiliği için iktidarlarını kullanmaktan vazgeçerek sözleşmeye katılırlar. Herkesin aynı şeyi yapmasından kaynaklı olarak adaletsiz bir durum ortaya çıkmaz. Bu şekilde sözleşme sonucunda iktidarı elinde tutan yasama yerleşik hukuk kuralları ile bağlıdır (Ağaoğulları, 2015: 495).

Locke toplum sözleşmesini tanımlamadan önce doğa durumundan şu şekilde bahseder:

Siyasal gücü doğru anlamak ve bu gücün kaynağına inmek için, bütün insanların doğal olarak içinde buldukları durumu, yani insanların eylemlerini düzenlerken tam bir özgürlük içinde olduğu ve doğa yasası sınırları içerisinde, izin istemeden veya başka birisinin iradesine bağlı olmadan uygun gördükleri biçimde malların değiş tokuş ettiği, satabildiği durumu düşünmeliyiz (Locke, 2013: 29).

Locke doğa durumundaki bireyleri, belirli bir otoritenin gücü altına olmadan kendi akıllarına uygun şekilde ve özgür bir biçimde birbirleriyle iletişim kuran kişiler olarak tanımlar. Ancak zorbalık ve adaletsizliklerin olduğu durum savaş durumudur. Kişiler bu savaş durumundan kaçınmak için ortak bir sözleşme yaparak doğa durumundan çıkıp otoritenin gücü altına girerler.

Locke sözleşme teorisinde yasama, yürütme ve federatif güç üzerinde durur. Güçlerin ayrılığını özgürlüğün gerçekleşme koşulu olarak görür. Ona göre üç farklı eylem alanı vardır. Bunlar yasalar, genel hükümler maddeler; yönetim ve adaletin yasaları uygulaması; uluslararası hukukun veya uluslararası hukuk kurallarının uygulanmasını kapsar (Baudart, 2012(b): 44). Locke'a göre yasama gücü her ulustaki egemen güç unsurudur. Ancak yasama gücü keyfi olarak kullanılan bir güç unsuru değildir. Yasama gücü egemen otoriteye kendi kendine keyfi karar alma yetkisi vermez. Egemen güç ilan edilmiş yasalar ile yargıçlar aracılığıyla adaleti sağlamaktan sorumludur (Locke, 2013: 119).

Locke'a görülen kişilerin savaş durumundan kaçınma için bir araya gelmesinin yerini Rawls'ın teorisinde adaletsizlikten kaçınma ve adaletin sağlanması alır. Yasama gücüne verilen önem iki düşünürde de benzerdir. Ancak adil yasalar ile adil kararlar alınabilir. Rawls'ta adil yasaların belirlenmesi için gerekli bir adalet prosedürü varken Locke böyle bir prosedüre yer vermez.

Jean Jacques Rousseau sözleşme teorisini destekleyen düşünürler arasında yer alır. Rousseau'nun toplumsal sözleşme teorisi Locke'un teorisine benzer görünse de Hobbes'un teorisine yaklaşmıştır. Doğa durumundaki bireylerin sahip oldukları ilkel bağımsızlığın dışına çıkma isteğinin olduğu bir dönem gelir ve bu dönem geldiğinde kendi varlıklarını korumak için bir toplum oluşturma isteğiyle bir araya gelirler (Russell, 1972: 317). Rousseau'da insan kendi ihtiyaçlarını karşılamayı ve diğer bireylerle ilişkisinde karşılıklı itibarı arzulamaktadır. Bunun yanında insan sevgiyi ve iyi niyeti doğal olarak içinde barındırır ve bunu çevresindekilerle paylaşma eğilimindedir. Bu sebeple doğa durumundaki insanlar eşit, özgür ve hükümlerlik

altında değillerdir. Ancak insanlar bir araya gelip iş birliğine dayalı birliktelik oluşturdıklarında çatışmalar ve eşitsizlikler ortaya çıkar (Fabre, 2018: 125).

Doğa durumundan toplum durumuna geçiş ile birlikte insan, davranışlarındaki içgüdünün yerine adaleti koyarak önemli bir değişiklik yapar. Bu değişiklikle birlikte artık insan eğilimlerine öncelik vermek yerine aklına öncelik vermek durumundadır (Rousseau, 2013: 18). Rousseau toplum durumuna geçişte genel iradeden söz eder ve iradeyi genel yapanın oyların fazla sayıda olmasından ziyade ortak bir kararın sonucu olmasıdır. Bu sistemin sonucunda herkes diğerlerine kabul ettirdiği kararlara kendisinin de uyma zorunluluğu vardır ve bu durum adalete uygundur (Rousseau, 2013: 30). Her türlü adaletin Tanrı'dan geldiğini savunan Rousseau, adaletin kaynağı olarak Tanrı'yı gösterir. Ancak insan Tanrısal adalete ulaşabilir değildir. İnsanın adaleti akıldan doğan evrensel bir adalettir ve bu adaletin insanlar arasında karşılık bulabilmesi için yasalara ihtiyaç vardır (Rousseau, 2013: 34).

Rousseau'da genel iradenin ortak bir sonuç olması gibi Rawls'ta adalet ilkesi benzer şekilde ortak bir sonucun ürünüdür. Kişiler bu kararlara ortak olarak uymalıdır. Rousseau'da adaletin içgüdünün yerini alması ve insan davranışlarının bu ölçüde hareket etmesine benzer şekilde Rawls'ta da adalet, toplumsal kurumların oluşturulma sürecinin merkezinde yer alır.

David Hume'un siyasal düşüncesinde insan zaaf ve gereksinimin bir arada bulunduğu bireysel bir varlıktır. İnsan zayıf varlığı sebebiyle kendine yeterli olamaz ve kendini koruyup geliştirmesi için topluma ihtiyacı vardır. İnsan bu zayıf varlığının yanı sıra mal mülk edinmeye yönelik tükenmek bilmez bir arzu duyar ve bu durum sosyal çatışmaya sebep olur. Bunun sonucunda siyasal ve hukuksal sözleşmenin yanı sıra adalet ilkelerini içeren entelektüel ve ahlaksal sözleşmelere ihtiyaç vardır (Fargo, 2012: 85). Hume'da yer alan iki önemli erdem adalet ve yardımseverliktir. Yardımseverlik evrensel olarak iyidir. Ancak doğa durumunda yardımseverlik sadece kişiye en yakın olanlar için geçerlidir. Bu sebeple yardımseverlik adaletin temeli olamaz. Hume'a göre adalet doğal değil yapay bir erdemdir. İnsanın toplum dışında aciz bir varlık olduğunu belirten Hume, toplum içerisinde insanların bir arada yaşayabilmeleri için mülkiyet haklarına ve sosyal kurallara uyması gerekir. Adalet kişisel çıkar üzerine kurulmuştur ve bireyin kendi çıkarlarını korumak için başkalarının mülkiyetinden ve çıkarlarından vazgeçerek toplum düzenin devamlılığının korunmasını öngörür (Kenny, 2017(b): 270-271).

Rawls'a göre orijinal pozisyonda cehalet perdesi altındaki bireyler zaaflarını ve gereksinimlerini bir kenara bırakarak adalet ilkelerini belirlerler. Hume insanın kendisini geliştirmesi için toplum içerisinde yaşamlarını ve bunun sağlanabilmesi için gerekli kurallara uyması gerektiğini belirtir. Benzer şekilde Rawls'ta toplumda gerekli kuralların olmasını öngörür ve toplumdaki bireylerin tamamının eşit ve özgür bir şekilde kendi seçimlerine bağlı istekleri doğrultusunda hareket etmelerini belirtir.

Immanuel Kant insanın eylemlerini üç adımda gerçekleştirdiğini belirtir. Birinci adımda insan iştah içgüdüleriyle hareket eder ve bu adımda tek amacı mutluluktur. İkinci adımda insan güçlülük ve egemen olma içgüdüleriyle hareket eder. Üçüncü adımda ise insan özgürlük istenciyle ve insanları sayma bilinciyle hareket eder. Buradan hareketle insan başkalarını bir birey olarak görür ve onları araçsallaştırmaz (Akarsu, 1995: 60-61).

Kant toplum sözleşmesini Rousseaucu bakış açısıyla değerlendirerek her bireyin diğer herkesle genel irade çerçevesinde birbirlerini bağlayacağını belirtir. Kant bunun sonucunda üç adalet ilkesinden söz eder. Bu ilkelerden birincisi devletin üyeleri olan bireylerin insani olarak sahip oldukları özgürlüktür. İkinci ilke eşitlik ilkesidir. Bu ilke doğrultusunda herkes devletin uyruğu olması sebebiyle eşittir. Üçüncü ilke ise bağımsızlıktır. Bağımsızlık ilkesine bireyler siyasi topluluğun yurttaşı veya seçme hakkına sahip üyesi olarak erişebilirler (Abramson, 2012: 327-330).

Kant adil olmaktan ve adaletten şu şekilde söz eder:

İnsanları sevmekten ve duygudaş iyilik isteğinden dolayı insanlara iyilik etmek ya da düzeni sevmekten dolayı adil olmak çok güzel bir şeydir; ama gönüllüler gibi, gururlu bir kuruntu içinde kendimizi ödev düşüncesinin ötesinde görmeğe ve sanki buyruktan bağımsız olarak, yalnızca canımızın istediğini yapmağa kalkışırsak —ki bunun için hiçbir buyruk gerekli değildir—; bu, bizim, diğer akıl sahibi varlıklar arasında insanlar olarak bulunduğumuz yere uygun düşen davranışımızın halis ahlaksal maksimi henüz değildir. Biz gerçi özgürlük aracılığıyla olabilen, pratik akılla saygı duymamız için bize sunulmuş bir ahlak ülkesinin yasa koyucu üyeleriyiz, ama aynı zamanda uyruğuyuz da, başı değil; bizim, yaratıklar olarak, daha aşağı bir basamakta olduğumuzu gözden kaçırmak ve kendini beğenmişliğimizle kutsal yasanın saygınlığını yadsımak, bu bile, yasa harfî harfine yerine gelse de, yasanın ruhunun dışına çıkmadır (Kant, 1999: 91).

İnsanlar ahlakla uygun davranan bireyler olarak özgürdürler. Ancak insan kendi konumunu yasanın üstünde tutmamalıdır. Kant, pratik akıl idemizde bir ahlak yasasının çiğnenmesi ile buna karşılık bir cezanın hak edildiğini belirtir. Ancak her verilen cezanın adalete uygun olması gerekir. Bu sebeple adaletin cezanın özünü oluşturduğunu vurgular (Kant, 1999: 43).

Rawls'ın adalet teorisinde Kant'ın etkisi görülmektedir. Rawls, Kant'ın da belirttiği gibi özgürlük ilkesini ilk sıraya koyar ve tüm adalet prosedürlerinde bu ilkeyi diğerlerine önceler. Benzer şekilde eşitlik ilkesi de iki düşünürde yer alır. Tüm yurttaşlar eşit ve özgür bireyler olarak kabul edilirler. Kant'a benzer şekilde Rawls'ta cezanın adalete uygun olması gerektiğini belirtir. Bu cezanın belirlenmesi yasalar yoluyla olur ve hâkimler eliyle uygulanır.

Karl Marx'a göre özgürler ve köleler, soylular ve halk, baskı yapanlar ve baskı görenler durmaksızın bir çatışma içerisindedir. Bu çatışma ya bir devrimle ya da çatışan sınıfların yok olmasıyla son bulur. Feodal sistemin çökmesiyle ortaya çıkan çağdaş burjuva toplumunda da bu çatışma devam etmektedir. Burjuvazi ve proletarya karşı karşıya çatışan iki sınıftır (Akarsu, 1995: 123-124). Marx'a göre iktisadi koşullar proletaryayı burjuva ile mücadeleye zorlamaktır. Proletarya toplumun en alt kesiminde yer alması sebebiyle adaletsizliğin en yoğun olduğu kısımdadır. Marx bu sebeple yeni bir toplum düzeni öngörür. Bu yeni toplum düzeni ile birlikte sınıf çatışmasının ve bunun sebep olduğu adaletsizliğin ortadan kalkacağını söyler (Abramson, 388-392). Marx'a göre sosyalist bir toplum gerçek anlamda ilk özgür toplumdur. Sınıf çatışmasına yer vermeyen bu toplumda insanların her birinin ayrı ayrı özgürlüğü toplumun tamamının özgürlüğünü garanti altına alacaktır (Arnhart, 2013: 272).

Marx ve Aristoteles kişiler arası eşitlik konusunda farklı görüşlere sahiptir. Aristoteles'e göre belirli bir toplum içerisinde yaşayan bireylere toplumsal olanaklar eşit bir şekilde dağıtılmalıdır ancak bu kişilerin belirli konularda eşit olması ölçü olarak gereklidir. Değerlerin dağıtımı söz konusu olduğunda doğuştan yüksek kültürel ve mükemmellik düzeylerine ulaşma yetenekleri olanlara en iyi hayatı yaşamaları için ihtiyaçları oranında gerekli imkanlar sağlanır (Peffer, 2001: 112-113). Marx ise bu eşitsizliğin ve sınıf farklılıklarının karşısında yer alır. Sınıf farklılıklarının ortadan kalkmasıyla toplumsal ve siyasal eşitsizlikler engellenecektir.

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde üretimin yürütücüleri arasında gerçekleşen işlemlerin adaletli olmasını, belirtilen işlemlerin üretim ilişkileri sonucunda doğal olarak ortaya çıkmalarına dayandırmaktadır. Bu sebeple iktisadi işlemler üretim tarzına uygun olursa adil, uygun olmazsa adaletsiz olur (Marx, 2015: 342). Bu sebeple Marx, Aristoteles'in tersine köleliği adaletsiz olarak değerlendirir. Köleliği doğal bir oluşum olarak görmez ve karşısında yer alır.

Rawls insan doğasının topluma hükmeden bir güç olmasından ziyade Marx ile aynı görüşü paylaşarak insan doğasının toplumun bir ürünü olduğunu belirtir. Bireylerin büyük ölçüde yaşam beklentileri, yetenekleri ve kabiliyetleri içinde buldukları toplum tarafından şekillendirilir. Buradan hareketle Rawls bireylerin kendi kişisel karakterleri, yetenekleri üzerindeki kontrolünün az olduğunu ve payların dağıtımında adil ilkeler düşünülürken bunların belirleyici rol oynayamayacağını belirtir (Fleischacker, 2013: 211-212).

3.1.1. Klasik Faydacı Teori ve Adalet

Faydacı öğretiler insanların doğası gereği bencil eğilimlere sahip olduğunu ve insanın bedensel ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılayıp tutkularına doyurarak mutluluğa erişme amacıyla olduğundan hareket etmektedir (Özlem, 2004: 65). Frankena faydacılığı doğrunun, yanlışın ve yükümlülüğün tek ölçütünün fayda ilkesi olduğu görüşünden hareket ettiğini belirtir. Bu görüş yapılan her şey ile ulaşılmak istenen ahlaki amacın, bir bütün olarak kötünün karşısında mümkün olan en büyük oranda iyiyi üretmeyi kapsar. Burada iyi ve kötü kavramları ile kast edilen her şey, ölçülebilir ve birbirleriyle oranlanabilir özelliktedir (Frankena, 2007: 72).

Faydacılık, olguları ve somut olanı değerlendirirken gerçeğin farklı koşullardaki sonuçlarını gözlemler. Gerçeğin deneyimler arasındaki işlevini koruması gerekir. Faydacılığın gerçek tanımı içerisinde bizim için faydalı olan, hayatın her alanına en uygun olan ve her şeyi kapsayacak şekilde deneyimlerimizin kolektifliği ile örtüşen şeyler bulunur (James, 2003: 38-44).

Jeremy Bentham faydacı teorisyenler arasında yer alır. Bentham'ın faydacı teorisi, bir devletin gerçekleştirdiği bütün işleri vatandaşların çoğunluğunun mutluluğunu göz önünde bulundurarak gerçekleştirmesi gerektiğini belirtir. Ahlakın standartları ve yasamanın asıl amacı çok sayıda kişinin mutluluğunu sağlamaktır (Kenny, 2017(c): 16).

Bentham'a göre herkesin yaşadığı haz eşit öneme sahiptir. Hangi hazzın daha yüksek öneme sahip olduğu konusunda nitel yargılardan bahsedilemez. Hazzın şiddeti, süresi, maliyeti gibi nicel değerlendirmeler yapılabilir (Abramson, 2013: 342).

Bentham mutluluğu haz ile birlikte tanımlar ve hareketin üstün kaynağı olarak hazzı görür. Alınan haz en uç noktaya taşındığında mutluluk da en uç noktaya ulaşacaktır. Bu sebeple mutluluğu ve hazzı eşit olarak değerlendirir. Aristoteles bu görüşün karşısında yer alır ve mutluluk ile hazzı birbirinden ayırır. Mutluluğu duyuların hazzı olarak görmez (Kenny, 2017(c): 225-226).

Bentham'a göre ahlakın en üstün ilkesi mutluluğu optimum seviyeye çıkarmak ve acının karşısında toplam hazzı maksimize etmektir. Bu sebeple yapılması gereken faydanın maksimize edilmesini sağlamaktır. Bentham'ın faydacılığı hazzı ve mutluluğu ortaya çıkarmayı ve üretmeyi ancak acıyı engellemeyi ifade eder (Sandel, 2017: 59).

Faydacı teorisyenler arasında yer alan John Stuart Mill kişinin menfaatine olan, ahlaki olan ve adil olan arasında fark olduğunu belirtir. Bir şey kişinin menfaatine uygunsa yapılması gerekir. Bir şey kişinin menfaatine değil ancak ahlaki ise görev anlamı taşır ve görev anlayışıyla kişi bu davranışı yerine getirmesi için zorlanabilir. Bütün görevler herkesi kapsayacak hakları ortaya çıkarmaz. Bu da genel ahlaki durum ve adalet arasındaki farkı belirtir (Kenny, 2017(c): 232). Mill'in teorisi azamileştirilmesi gereken ve ahlaki olmayan değeri belirleyen aynı zamanda bu değerlerin nasıl dağıtılacağını belirleyen adalet ve insan hakları ilkelerini içerir. Bu adalet ve insan hakları ilkeleri, uyulduğu takdirde faydayı uzun sürede azamileştireceği için ikincil ahlaki ilkeler olarak değerlendirilir (Peffer, 2001: 91-92).

Mill adil veya adaletsiz olarak belirtilen insan eylemlerinden ve insan ilişkilerinden *Faydacılık* kitabında bahseder:

Öncelikle, bir insanı kişisel özgürlüğünden, mülkiyetinden ya da yasa ile kendisine ait olan herhangi bir şeyden mahrum etmek çoğunlukla adaletsiz olarak düşünülür... İkinci olarak; mahrum bırakıldığı yasal hakları, ona ait olmaması gereken haklar olabilir; diğer bir deyişle, ona bu hakları veren yasa kötü bir yasa da olabilir... Üçüncü olarak, evrensel bir kabulle her insanın (iyi ya da kötü) hak ettiğini alması gerektiği düşünülür; hak etmediği bir iyiyi edinmesini ya da kötülüğe uğraması adaletsizlik olarak değerlendirilir... Dördüncü olarak, hiç kuşkusuz birine verdiği sözü tutmamak adaletsizliktir: ifade ya da ima edilmiş bir sözleşmeyi ihlal etmek ya da kendi davranışları yüzünden ortaya çıkmış beklentileri boşa çıkarmak, en azından o beklentileri bilerek ve isteyerek oluşturmuşsak böyledir... Beşincisi, evrensel bir kabul olarak, taraflı olmak; öncelik ve iltimasın düzgün bir şekilde uygulanamayacağı meselelerde bir kişiye diğerine göre öncelik veya iltimas göstermek adaletle bağdaşmaz (Mill, 2017: 73-75).

Mill'e göre adaletle bağdaşmayan durumlar beraberinde adaletsizliği getirir. Tarafsızlığa önem veren Mill, adalet ve hukuk söz konusu olduğunda bu terimi vurgular. Mahkemelerin, yargıçların tarafsız olması gerektiğini ancak bu şekilde

adaletin sağlanabileceğini belirtir. Taraf tutmak adaletin terazisinde dengesizliğe sebep olacaktır.

Temelde adalet düşüncesinin iki varsayım üzerine dayandığını belirten Mill bu varsayımları şöyle sıralar; “*bir davranış kuralı ve kuralı yaptırım olarak dayatacak bir duygu.*” Davranış kuralının tüm insanlığın iyiliğine olduğu varsayımından hareket eder. Duygu ise kurala uymayanların ceza almalarını içeren arzuyu kapsar. Mill bunun sonucunda adalet duygusundan “*insanın kendisine veya duygudaşlık kurduğu başkalarına yönelik bir zararı ya da hasarı püskürtmeye ya da onun karşılığını vermeye dönük hayvani bir arzu*” olarak bahseder (Mill, 2017: 85). Bu sebeple adalet duygusu kişinin içerisinden gelen kendisini ve yakın ilişki kurduğu kişileri zararlardan koruma gücünü içerir.

Mill, fayda temelinde en yüksek hazzı sağlayan eylemleri iyi olarak değerlendirirken Rawls teorisinde faydayı temel almaz. Bireylerin özgürlüklerine ise her iki düşünür de önem verir. Mill'in belirttiği şekliyle “*hayvani bir arzu*” olan adalet Rawls için toplumun temel yapısı için oldukça önemli kavramdır. Bireylerin özgürlüğünü de bu temelde ele alan Rawls, haz temelli bir yaklaşımdan uzakta yer alır.

Rawls'ın *Bir Adalet Teorisi* eserini yazdığı dönemde hakim olan ahlak teorileri faydacılık ve sezgiciliktir. Rawls eserini bu teorilere bir alternatif olarak sunmuştur, özellikle de faydacılığa karşıdır (Eryılmaz, 220: 229).

Faydacılığın en çok eleştiri alan zayıf yönü birey haklarına gerekli saygıyı göstermekte yetersiz olmasıdır. Toplumun toplam faydası ve memnuniyeti dikkate alınarak bireyin memnuniyeti göz ardı edilmektedir. Faydacılar için her bireyin tercihi diğer bireylerle birlikte hesaplanma mantığı içinde değerlendirilir. Bunun sonucunda farklı durumlar içerisinde, faydacı mantığın nezaket ve saygının temellerini göz ardı eden davranış biçimlerini onaylaması söz konusu olabilir (Sandel, 2017: 63).

Rawls'a göre faydacı teori birkaç kişinin özgürlüğünü kaybetmesi karşılığında toplumun bir bütün olarak çok daha büyük özgürlüklere kavuşmasını kabul eder. Kişilerin büyük ekonomik avantajlar elde edebilmesine imkan sağlayacaksa faydacılar, özgürlüklerin kısıtlanmasını savunabilmektedirler (Abramson, 2013: 399). Faydacı teorisinin bireyin özgürlüklerini göz ardı etmesi ve toplumsal faydayı bireyin üstünde tutması sebebiyle Rawls, faydacılığın görüşlerine karşı çıkar. Bir sonraki bölümde John Rawls'ın *Bir Adalet Teorisi* eserinden hareketle adalet anlayışı

incelenecektir. 20. Yüzyılın önemli isimlerinden olan John Rawls'ın adalet kuramı kendi döneminde büyük yankı uyandırmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. JOHN RAWLS'TA ADALET KAVRAMI

4.1. John Rawls'ın Hayatı

John Rawls 1921 yılında Baltimore, Maryland'de dünyaya gelmiştir. Babası bir avukattır, annesi ise Kadın Seçmenler Ligi (The League of Women Voters) bünyesinde bölge başkanlığı görevini üstlenmiştir. Rawls üniversite eğitimini Princeton Üniversitesi'nde hukuk alanında tamamlamıştır (Işıқтаç, 2010: 3).

Rawls, üniversiteden mezun olduktan sonra rahiplik eğitimi almayı düşünmüş ancak İkinci Dünya Savaşı sebebiyle orduya alınmış ve Pasifik'e gönderilmiştir (Kocaoğlu, 2015: 11). Pasifik Cephesinde piyade olarak görev yapan Rawls'ın, bu dönemde karşılaştığı katliamlar sebebiyle Hristiyan inancında sarsılmalar olduğu düşünülebilir (Işıқтаç: 2010: 3-4). Pasifik Cephesinde bulunduğu dönemde Japon şehri Hiroşima'ya atom bombası düşmüştür. Atom bombası kullanılmasının yanlış olduğunu düşünen Rawls, burada gördükleri karşısında derinden etkilenmiştir (Warburton, 2015: 332).

1949 yılında Brown Üniversitesi'nden Margaret W. Fox ile evlenmiş ve dört tane çocuğu dünyaya gelmiştir (Işıқтаç, 2010: 4). İkinci Dünya Savaşı'na katılmış olması Rawls'ı teoloji çalışması yapmaktan vazgeçirmiş onun yerine felsefe alanında çalışmalarına devam etmiştir. 1950 yılında ahlak metodolojisi alanında doktora tezini tamamlamıştır ve doktora sonrası araştırma için Fullbright bursu alarak Oxford Üniversitesi'ne gitmiştir. Daha sonra Cornell Üniversitesi'nin, Massachusetts Institute of Technology'nin ve Harvard Üniversitesi'nin akademik kadrolarında yer almıştır (Kocaoğlu, 2015: 14-15).

Rawls birçok makale ve eser ortaya koymuştur. Bu eserler arasında büyük öneme sahip olanlar; 1971 yılında yazdığı ve büyük yankı uyandıran *Bir Adalet Teorisi* (*A Theory of Justice*), 1993 yılında *Siyasal Liberalizm* ve 1999 yılında yayınlanan *Halkların Yasası ve Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması* eserleridir

(Işıқтаç, 2010: 4). Diğer eserleri ise *Collected Papers, Lectures on the History of Moral Philosophy, Justice as Fairness: A Restatement ve Lectures on the History of Political Philosophy* olarak sıralanabilir. Ardında bu eserleri bırakan Rawls, 2002 yılının Kasım ayında hayatını kaybetmiştir (Kocaoğlu, 2015: 18).

Rawls'ın 1971 yılında yayımlanan *Bir Adalet Teorisi* adlı eseri İkinci Dünya Savaşı sonrasında yazılan önemli siyaset felsefesi çalışması olarak değerlendirilir (Heywood, 2014: 366). Rawls'ın bu eser üzerine çalışmaya başladığı dönemde Hobbes, Locke, Rousseau ve Kant gibi isimler için büyük öneme sahip “toplum sözleşmesi” düşüncesi can çekişmeye yüz tutmuştur. Adalet kavramına kuşkuların arttığı bu süreçte, hukuktan önce var olabilen adalet kavramı ve hukukun sağladığı adalet kavramının temelinde yer alan bireysel haklara yönelik iddialar söz konusu olduğunda bu durum oldukça artmıştır. Bu dönemde siyaset biliminin ana ölçütleri iktisadi analizler çerçevesinde toplam kamusal refah seviyesini en üst düzeye çıkarabilmeyi amaçlamıştır. Bu amaca ulaşılabilmek için ise fayda-maliyet analizi, değiş-tokuş ve verimlilik hesapları kullanılmıştır. Haklar nosyonu etkisiz bırakılarak faydacı bir bakışla en yüksek sayıda kişinin faydasına olacak şekilde kamu politikalarının belirlenmesi gözetilmiştir. Bu durum etkisini hukuk fakültelerinde de göstermiştir ve hukuk bilginleri, yargıçları haklar nosyonunu bırakarak verilen kararların kamu politikaları açısından fayda ve maliyetlerini gözetmeye zorlamışlardır (Abramson, 2012: 394). Bütün bu koşullar altında Rawls'ın yazdığı *Bir Adalet Teorisi* eseri farklı bir bakış açısı getirecek ve büyük önem kazanacaktır.

4.2. John Rawls'ta Hakkaniyet Olarak Adalet

Rawls'a göre adalet sosyal kurumların en önemli erdemidir. Bu sebeple kanunlar ve kurumlar çok iyi düzenlenmiş olsalar dâhi adaleti sağlayamıyorlarsa yürürlükten kaldırılmalıdır. Adaletin korumuş olduğu haklar diğer menfaatler sebebiyle dışlanamaz ve insani eylemlerin en temel erdemlerinden olan adalet ve hakikat göz ardı edilemez (Rawls, 2017:32).

İnsanlar, toplumlar, kurumlar ve sosyal sistemler gibi pek çok konuda adil ve adaletsiz ayrımı yapılabilir. Ancak Rawls'a göre adaletin öncelikli konusu toplumun temel yapısı olmalıdır. Anayasa, ekonomi ilkeleri ve sosyal düzenlemeler adalet ilkesi üzerine temellenmelidir (Rawls, 2017: 35).

Rawls'a göre, çağdaş demokratik toplumlar göz önüne alındığında bu toplumlarda yaşayan eşit ve özgür bireylerin veya toplulukların birbirlerinden farklı ahlaki, dini ve felsefi doktrinler benimseyecekleri açıktır. Bu farklı görüşler birbirleriyle çatışmaktadır. Rawls, adalet temelli başarılı bir paylaşımın gerçekleştirilebilmesi için kapalı bir toplum varsayımı ile adaleti inceler (Işıқтаç, 2010: 23). Rawls'a göre hakkaniyet olarak adalet toplumsal sözleşme doktrinini yeniden canlandırmaktadır. Toplumsal iş birliğinin adil şartları iş birliğine katılan kişiler tarafından kabul edilir. Bu kişiler o toplumda yaşayan eşit ve özgür vatandaşlardır. Kişiler arasında varılan bu anlaşma adil şartlarda olmalıdır (Rawls, 2007: 67).

Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde adalet kavramını kapsamlı bir şekilde ele alır. Adaletin ortaya çıkışı ve uygulanmasında önemli kavramlar üzerinden hareket eder. Rawls'ın öncelikli olarak ele aldığı durum orijinal pozisyonudur. Orijinal pozisyon içerisinde cehalet perdesini barındıran ve adalet ilkelerinin belirlenmesinde ve uygulanmasında önemli kriterleri içinde barındıran bir durumdur.

4.2.1. Orijinal Pozisyon

Rawls, Locke' da, Rousseau' da ve Kant' da yer alan sosyal sözleşme teorilerini genelleştirerek, bu teorilerin yüksek seviyedeki soyutlamasına erişen bir adalet kavramı sunmayı amaçlamıştır. Bunu gerçekleştirirken orijinal sözleşmeyi baz alır. Bu sözleşme toplumun temelini oluşturan adalet ilkelerinin bir parçasıdır. Bu ilkeler eşitliğin başlangıç durumunda serbest ve rasyonel bireylerin kendi kişisel çıkarlarının üstünde yer verdikleri ilkelere. Bu ilkeler gelecekteki bütün anlaşmaların ana düzenleyicisidir ve hükümet şekillerinin çeşitlerini de bu ilkeler belirler. Rawls bu ilkelerin bu şekilde dikkate değer olmasını “hakkaniyet olarak adalet” şeklinde adlandırır (Rawls, 2017: 39-40).

Toplumsal sözleşme geleneğinde “doğa durumu” olarak tanımlanan başlangıç durumu Rawls’ta daha soyut bir düzeye yerleştirilir ve “orijinal pozisyon” olarak yer alır (Hünler, 1997: 29). Rawls’ın tanımladığı durumda kişilerin tam anlamıyla tarafsız davranarak adalet ilkelerini bu tarafsızlık ile kendileri belirlemektedir. Adalet ilkesini net bir şekilde belirlemekten ziyade bu ilkelerin belirlenmesinde en doğru yöntemi bulmak önceliklidir. Bu yöntem ile sürecin adaletli olması sağlanabildiğinde hakkaniyet ile ortaya çıkan ilkeler de doğal bir şekilde adalete uygun olacaktır (Işıқтаç, 2010: 23).

Rawls varsayımsal olarak bir toplum düzeni kurulması için hangi ilkelerin seçilmesi gerektiği üzerinde durur. Böyle bir seçim yapılması gerektiğinde insanlar ortak bir fikre varmakta zorlanacaklardır. Her biri farklı dinsel inanç, sosyal statü ve ahlaki durumları sebebiyle farklı ilkeleri tercih edebilirler. Tüm bunlar içinde bir uzlaşma sağlansa dâhi güçlü olanların diğer insanlar üzerinde pazarlık gücünü yansıtan bir sonuç ortaya çıkacaktır. Bunun sonucunda belirlenen ilkeler ile oluşturulan toplum düzeni tüm insanlar için adil bir düzen olmayacaktır (Sandel, 2017: 192). Rawls orijinal pozisyonu adil bir toplumu oluşturacak olan ilkeleri belirlemede varsayımsal rızaya ulaşmak için ortaya koyar (Kocaoğlu, 2015: 37). Adalet ilkelerinin belirlenmesinde güçlü kişilerin zayıflar üzerinde tahakküm kurma potansiyelini ortadan kaldırmak isteyen Rawls, bu durumu göz önünde bulundurarak orijinal pozisyondan bahseder.

Orijinal pozisyonda yer alan kişiler rasyonel olmalı ve bencillikten, önyargılardan arınmış olmalıdır. Başlangıç durumunda adil ve tarafsız olunabilmesi “cehalet perdesi” ile mümkün olacaktır (Abramson, 2012: 396). Bu cehalet perdesi altındaki kişiler hiç kimsenin toplum içerisindeki yerini, statüsünü ve doğal şeylerin dağıtılmasında sahip oldukları şansını bilmemektedir. Bunun yanı sıra tarafların kendi psikolojik eğilimlerini ve iyi anlayışlarını da bilmedikleri varsayılır. Sonuç olarak bu şekilde belirlenen ilkeler hiç kimsenin lehine ya da aleyhine olmayacaktır (Rawls, 2017: 41). Kişi kendisinin zengin, fakir, engelli, zeki, yetenekli ya da yeteneksiz olması ile ilgili bilgi sahibi değildir. Kişi bu bilgisizliğin sonucunda kendisini nerede bulacağı ve nasıl biri olduğunu bilmediğinden en adaletli ilkeleri seçecektir (Warburton, 2015: 334). Rawls cehalet perdesi altındaki kişilerin faydacı bir yaklaşımda bulunamayacağını belirtir. Kişi azınlıkta olan ve baskı altına alınan bir grubun üyesi olabileceği ihtimalini düşünerek tüm insanlar için adil olacak ilkelerin

belirlenmesi gerektiğini düşünecektir (Sandel, 2017: 193). Ayrıca cehalet perdesindeki bilgisizliğin yanı sıra herkes sosyal yaşam ile ilgili belli başlı doğruları ve temel mülkiyetleri bilmelidir. Bu temel mülkiyetler hakları, özgürlükleri, güçleri, fırsatları, gelir ve serveti, özsaygıyı kapsamaktadır. Tüm bunlar rasyonel insanların ulaşmak istedikleri her amaç için gerekli olan zorunlu araçlardır (Arnhart, 2013: 309).

Rawls'ın teorisinde orijinal pozisyon ve cehalet perdesinin belirlenme şekli teorinin akışına bırakılmıştır. Bu akış da ileri ve geri giderek orijinal pozisyonun ve cehalet perdesinin koşullarında değişimin gerçekleştirilmesiyle sağlanır (Hünler, 1997: 32-33). Rawls bu akıştaki ileri ve geri gitme durumunu düşününsel denge olarak tanımlar ve şu şekilde bahseder:

İleri ve geri giderek bazen sözleşmesel durumların koşullarını değiştiririz. Başkaları bizim yargılarımızı ana hatlarıyla ortaya koyar ve bir ilke olarak bunu onaylarken bunları hariç tutan ve düzeltten, aynı zamanda kabul edilebilir şartları açıklayan ve bunu bize bahşeden ve o nedenle kanaatlerimizle eşleşen başlangıç durumunun tanımına ulaşırız. Böyle bir ilişki durumunda ben düşününsel dengeye başvururum. Bu bir dengedir, zira bunun sonunda dışarıda kalan yargılar ve ilkeler birbirine denk düşer. Öyle ki, biz hangi ilkelerin yargılarımızla uyduğuna ve kendi türevinin önermesi olduğunu öğrendiğimiz zaman, bu, bir düşününsel durum haline gelir. O aşamada, her şey bir düzen içindedir (Rawls, 2017: 49).

Düşününsel denge ile Rawls adalet alternatiflerini değerlendirir. Düşününsel dengenin yanı sıra taraflar orijinal pozisyonda maximin kuralı ve pareto optimumunu da kullanarak adalet alternatiflerini değerlendirirler. Maximin kuralına göre alternatifler içerisinde en kötü sonuçlara göre sıralama yapılır ve en az kötü sonucu içeren alternatif kabul edilir. Taraflar bu en kötü sonuçtan kendilerini korumak istedikleri için adaletin iki ilkesini seçerler (Kocaoğlu, 2015: 56- 58). Hedeflenmesi gereken adil sosyal düzen en yüksek tabanı kapsayacak bir düzen olmalıdır. Bu sebeple en kötü durumda olan kişi baz alındığında uygulanabilir alternatifler içerisinde bu kişinin, alternatif durumda en kötü durumda olan kişiden daha iyi bir duruma sahip olduğu düzen arzulanan sosyal düzendir. Bunun sonucunda tercih edilmesi gereken sosyal düzen, temel çıkarların uygulanmasında en yüksek tabanı kapsayacak sosyal düzen olmalıdır (Pogge, 2007: 68). Pareto optimumunda Rawls verimlilik üzerinden hareket eder. Bu kurala göre malların dağıtılması ve üretimin planlanmasında bazı insanların durumu kötüleştirilmeden bazı insanların durumu iyileştirilemez. Orijinal pozisyonda taraflar bu ilkedeki hareketle sosyal ve ekonomik düzenlemeleri gerçekleştirirler (Rawls, 2017: 96). Rawls'ın üzerinde durduğu düşününsel denge,

maximin kuralı ve pareto optimumu adalet ilkelerinin belirlenmesinde önemlidir. Adalet ilkeleri belirlenirken tüm bu ölçekler göz önünde bulundurulur.

4.2.2. Adalet İlkelerinin Özellikleri

Rawls adalet ilkeleri seçilirken, bu ilkelerin bazı özellikleri taşımaları gerektiğini belirtir. İlkeler orijinal pozisyondaki taraflar tarafından seçilirken bu özellikleri içinde barındırmaları gerekir. Ancak bu şekilde kapsayıcı ve herkes için uygulanabilir ölçüde olurlar.

Öncelikli olarak adalet ilkeleri genel olmalıdır. İlkeler, kesin tanımlama ve özel isim tanımları kullanılmadan belirlenmelidir. Kullanılan önermeler genel özellikleri kapsamalıdır. Taraflar bilgisizlik peçesi altında oldukları için kendilerine ait özel bir bilgiye sahip değildirler (Kocaoğlu, 2015: 70). İlkelerin genelliği, her kuşaktaki bireylerin ilkelere açık bir şekilde her zaman sahip olabileceklerini ifade eder. Bu sebeple ilkelerin anlamlandırılması için özel ayrıntıya dayalı bilgiye ya da bireylere ve birliklere dayalı bilgiye sahip olmak gerekmemektedir (Rawls, 2017: 158).

Adalet ilkelerinin uyması gereken ikinci özellik ilkelerin uygulamada evrensel olmalarını gerektirir. İlkeler tüm bireylerin ahlaklı olabilmesini sağlamak için erdem ile ilişkilendirilmelidir (Rawls, 2017: 158). Bireyler bu ilkeleri kendi içlerinde anlamlandırabilir ve kendi tasarımları için bu ilkeleri kullanabilirler. Bunun yanı sıra ilkenin kendisiyle çeliştiği durumda herkesin bu ilkeye uygun şekilde hareket etmesi beklenemez (Kocaoğlu, 2015: 71).

Adalet ilkelerinin belirlenmesinde üçüncü şart aleniyettir. Bu özellik sözleşme bakış açısından doğan kamuya açık olma şartıdır. Tarafların belirlediği ilkeler, kamu için bir adalet kavramı olarak seçilir. Ayrıca taraflar herkesin bu ilkeleri bildiğini varsayarlar (Rawls, 2017: 159).

Dördüncü özellik “*hak kavramının çelişkili talepler üzerinde buyurucu bir zorlamasının olmasıdır*” (Rawls, 2017: 160). Başka bir ifadeyle hak kavramı farklı alternatifler içerisinde bir sıranın olması gerektiğini öngörür. Bu sıralama Rawls’a göre pratikte ortaya çıkan tüm iddiaları belirli bir sıraya koyarak gerçekleştirilebilir.

Bu sıralama belirlenirken birinci sıradaki düzenleme ikinciye göre daha adilse birinci ikinciye göre öncelikli olur yâni sıralama geçişli olmalıdır (Kocaoğlu, 2015: 71).

Adalet ilkelerinin uyması gerektiği son şart kesinliktir. Rawls bu şarttan şu şekilde bahseder:

Beşinci ve sonuncu şart kesinliktir. Taraflar, nihai bir merci olarak temyiz mahkemesinin ilkeler sistemini pratik gerekçeyle değerlendirirler. İddiaların dayandığı argümanların yöneltilebileceği daha yüksek bir standart yoktur: bu ilkelerden oluşan başarılı gerekçe kesindir. Bütün erdemler için olan ilkeleri içeren genel teori açısından tam olarak düşündüğümüzde, bu türden bir teori ilgili düşüncelerin toplamını, bunların uygun ağırlıklarının ve gerekliliklerinin kesin olduğunu ifade eder. Bunlar hukukun, örf ve adetin, genel olarak sosyal kuralların taleplerini hesaba katarlar. Biz o nedenle sosyal kurumları planlar ve doğrudan adalet ve hak ilkeleri olarak onlara saygı duyarız. Bu ilkelerin sonuçları aynı zamanda sağduyuyu ve kişisel çıkar düşüncesini geçersiz kılar. Bu durum, ilkelerin özveride ısrar etmesi anlamında değildir; zira taraflar hak kavramını düzenlerken kendi yararlarını en iyi şekilde dikkate almışlardır. Kişisel sağduyu iddialarına tüm ilkeler dâhilinde gereken uygun ağırlık verilmiştir. Pratik aklın yolu hakkı tanımladığında, hak sonuca ulaşmış, sorun çözümlenmiş, tüm proje kesinleşmiştir. Mevcut sosyal anlaşmaların ve kişisel yararların iddialarına tam olarak izin verilmiştir. Sona geldiğimizde, sonucu beğenmedik diye bunları ikinci kez dikkate alamayız (Rawls, 2017: 161-162).

Rawls, kesinlik şartını tarafları nihai bir merci olarak değerlendirir. Taraflar bu değerlendirmeyi objektif bir şekilde gerçekleştirir. Bu objektif muhakeme sonuçlandığında tüm planlar tamamlanır ve sonuca varılır. Sonuç beğenilmediği takdirde sürecin sonunda ortaya çıkan sosyal düzenlemeler ve bireysel çıkar göz ardı edilemez ve reddedilemez (Kocaoğlu, 2015: 71).

Adalet ilkeleri bahsedilen beş temel özelliği içinde barındırarak belirlenmelidir. Ancak bu şekilde herkes için adil olunur. Tarafların belirlediği adalet ilkelerinin içinde barındırdığı bu özellikler bencillığe düşmeden herkes için uygun olan ilkelerin belirlenmesini sağlar.

Rawls adalet ilkeleri arasında lexical düzenden söz eder. Bu düzene göre birinci ilkenin ikinci ilkeye önceliği söz konusudur. Bu sebeple Rawls'ın ilkeler arası hiyerarşik bir düzeni benimsediği söylenebilir (Kocaoğlu, 2015: 73).

Orijinal pozisyon tarafları, vatandaşları hakkaniyete uygun olarak temsil etmeleri üzerine şekillendirir. Bu sebeple taraflar akılcı, adalet ilkelerine uygun hareket eden, seçimleri doğru sebeplere dayalı olarak gerçekleştiren ve yurttaşların temel çıkarlarına uygun olanı seçerler. Bu koşullar sağlandıktan sonra taraflar uygun sebeplere göre karar alırlar. Çünkü cehalet perdesi uygun olmayan sebeplere göre karar alınmasının önüne geçer (Rawls, 2006: 32).

4.2.3. İki Adalet İlkesi

Rawls orijinal pozisyonda iki adalet ilkesine yer verir ve bu ilkeleri şu şekilde açıklar:

Birincisi: Her kişi, başkalarının özgürlüklerinin sunulduğu şemadakiyle yarışabilen en geniş temel özgürlükler şemasındaki benzer eşit haklara sahiptir. İkincisi: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler şöyle düzenlenmelidir. Bunlar şu iki şeydir; (a) herkesin avantajının kabul edilebilir olduğu beklentisi ve (b) ekli pozisyonların ve görevlerin herkese açık olması. İkinci ilkede iki tane çift anlamlı ifade vardır. Bunlardan birincisi 'herkesin avantajı', ikincisi 'herkese açık olma' deyimleridir (Rawls, 2017: 90).

Rawls'ın belirttiği bu ilkeler toplumun temel yapısında hak ve ödevlerin belirlenmesinde uygulanır. Bu şekilde sosyal ve ekonomik avantajların dağıtımı düzenlenir. Bu iki ilke birbirinden ayrılır. Birinci ilke eşit temel özgürlükleri kapsar ve korur. Bu özgürlükler hukukun egemenliği tarafından tanımlanır ve siyasal özgürlük, ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü gibi özgürlükleri kapsar. İkinci ilke ise refahın ve gelirin dağıtılmasını düzenler (Rawls, 2017: 90). Orijinal pozisyondaki insanların bu ilkeleri seçmesinin sebebi olarak Arnhart "*bu insanların muhakemelerinin temelinde birbirlerine duydukları saygıyı gösterme arzuları*" olduğunu belirtir. İnsanlar kendileri dışında başka hiç bir varlıkta yer almayan ahlaki tercih kapasitesine sahiptir ve bu sebeple tek başlarına birer amaç olarak görülmelidir (Arnhart, 2013: 310).

Rawls *Bir Adalet Teorisi* eserinde bu iki ilkeyle ilgili açıklamalarına şu şekilde devam eder:

Bu ilkeler, seri bir düzen içinde ve birinci ilke ikinciye takaddüm edecek şekilde düzenlenmelidir. Bu düzenleme birinci ilke tarafından korunan temel eşit özgürlükler ihlalinin, büyük sosyal ve ekonomik avantajlar için doğrulanamayacağı ve tazmin edilemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu özgürlüklerin uygulanmasında merkezi bir sıralama vardır. Bu sıralamaya göre bu özgürlükler, sadece diğer temel özgürlüklerle çatışmaları durumunda sınırlandırılabilir ve uzlaştırılabilir. Diğer bir özgürlükle çatıştığı takdirde, sınırlanabilen bu özgürlüklerin hiçbirisi mutlak değildir. Bununla birlikte, bunlar uyumlu bir sistem oluştururlar ve bu sistem hepsi için aynıdır... Son olarak, ikinci ilke nazarında gelirin ve refahın dağıtılması, yetki ve sorumlulukların pozisyonu; hem temel özgürlüklerle ve hem de fırsat eşitliğiyle tutarlılık içindedir (Rawls, 2017: 91).

Rawls özgürlükleri ilk sıraya koyarak, toplumda gerekli olan düzenin sağlanmasında özgürlüklerin yerini belirlemiş olur. Daha sonra belirlenecek kurallar ve düzenleme araçları özgürlük ilkesiyle çatışmamalıdır.

Rawls'ın belirtmiş olduğu temel özgürlükler seviyesinde herkes eşit hakka sahip olmalıdır ve bu durum da demokrasi tercihine yol açar (Delacampagne, 2010: 320). İlk ilke olan özgürlük ilkesi önceliklidir. Bu ilkeye göre özgürlük alanının sınırları yalnızca özgürlüktür ve özgürlük dışında başka bir ortak amaç gerçekleştirilemez. Özgürlük ilkesi gereğince sadece tüm bireylerin özgürlüklerinin artması ve özgürlüğü sınırlandırılan kişilerin kabul etmesi koşuluyla sınırlandırılabilir (Işıқтаç, 2010: 25).

İkinci ilke ise fırsat eşitliği çerçevesinde doğal ve toplumsal eşitsizliklerin indirgenmesini içerir. Bu ilke devletin serbest piyasa ekonomisinde düzenleyici olarak görev yapmasını ve toplumda yoksun olarak yer alan kesimin şartlarını iyileştirmede rol oynayacak şekilde düzenlenmesini kapsar (Delacampagne, 2010: 320). Rawls'ın bu ikinci ilkesi fark ilkesi olarak adlandırılır. Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler şartları en kötü durumda olanları avantajlı konuma geçirecek ve herkese eşit olarak resmi makam ve görevlere gelme hakkı tanınarak yeniden düzenlenmelidir. Bu ilkenin temelinde sosyal olarak dezavantajlı konumda olan kişilerin durumlarının iyileştirilmesi yer almaktadır (Işıқтаç, 2010: 25-26).

Rawls'a göre, “*sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, hem (a) en az avantajlı olanların yararına olan büyük beklentilere ve hem de (b) makamlara ve pozisyonlara iliştirilmiş olanların her koşulda adil fırsat eşitliğine açık olmalarına uygun şekilde düzenlenmelidir*” (Rawls, 2017: 112). İkinci ilkeyi bu iki temel üzerine kuran Rawls fark ilkesi ve adil fırsat eşitliği üzerinde durur.

Rawls'ın fark ilkesinin temelinde toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin toplumda en avantajsız durumda olan kişilerin en yüksek faydasına olacak şekilde düzenlenmesi yer alır (Abramson, 2012: 399). Fark ilkesi doğal olarak yetenekli olan ve bu yetenekleri sonucunda daha iyi mevkilere gelen bireylerin, en az avantajlı bireylere katkı sağlamaları şartıyla bu konumlarını devam ettirebileceklerini belirtir. Doğal olarak yetenekli olan bu kişiler toplumun dezavantajlı kesiminin eğitim gibi masraflarına katkı sağladıkları sürece kendi sosyo-ekonomik avantajlı konumlarını sürdürebilirler. Sosyo-ekonomik eşitsizlikler en az avantajlı grupların ve herkesin faydasına olduğu takdirde uygun olarak değerlendirilir. Bu şekilde düzenlenmiş olan toplum herkesin faydasını ön planda tutar. Avantajlı konuma sahip olanlar bu avantajlarını sürdürürken, daha az avantajlı olanlar kendi konumlarını daha iyi bir noktaya taşırlar. Bu durumda toplum adil bir iş birliği sistemi içerisinde istikrara kavuşarak herkesin faydası korunacaktır (Eryılmaz, 2020: 235).

Adil fırsat eşitliği ilkesi, toplumdaki bütün bireylerin sosyal statülerine bakılmaksızın başarılı olmaları için yetenekleri ve gösterdikleri çaba karşılığında gerekli fırsata sahip olmalarını belirtir. Bu ilke çerçevesinde eğitim sistemi gibi her bireyin ihtiyaç duyduğu gereksinimlere, toplumdaki en az avantaja sahip bireylerin dâhi ulaşabileceği ve gerekli eğitimi alabileceği şekilde eşit fırsata sahip olabilmeleri gerekir. Bu çerçevede bireyler eşit fırsata sahip oldukları için çalışmaları ve çabaları sonucunda mevcut konumlarını iyileştirebilirler (Arnhart, 2013: 310). Rawls adil fırsat eşitliği ilkesini saf usul adalet ile birlikte ele alır. *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde saf usul adalet temelinde payların dağıtılması konusunda bahis örneğini verir:

Belli sayıda insan bir dizi adil bahse girebilir, bahsin en sonunda nakit paranın dağıtılması da, bu dağıtım nasıl olursa olsun adil veya en azından gayri adil değildir. Ben burada sıfır kazanç beklentisiyle oynanan bahislerin adil olduğunu varsayıyorum. Zira en iyi bahisler gönüllü bahislerdir; çünkü hiç kimse bu tür bahislerde hile ve benzeri şeyler yapmaz. Bahis prosedürü, dürüst ve serbest şartlar altında bahse girildiği zaman adildir. Yani şartların arka planı adil usulü tanımlar. Şimdi bir dizi adil bahisten sonraki sonuç, nakdın herhangi bir dağıtımındaki hülasa, başlangıçta her bir bireyin elindeki stoktur. Bu durumda, bütün bu özel dağıtımlar eşit olarak adildir. Usulü adaletin farklı bir cephesi, adil sonucu belirlemek için uygulanan prosedürün gerçekten gerçekleştirilmesidir. Hemen hemen bütün malların her bir dağıtımı adil ve dürüst olduğu sürece, adil bir kumarın sonucunun da böyle olduğunu birisinin söylemesine izin verilebilir. Bu durum, bahsin nihai sonucunu ne dürüst yapar ve ne de dürüst yapmaz. Bu bir dizi bahsin sonunda ortaya çıkan bir şeydir. Dürüst bir prosedür, kendi dürüstlüğüne sonuçta sadece bu gerçekten gerçekleştiğinde tercüme eder.. Bundan dolayı saf usulü adalet nosyonunun payların dağıtılmasına uygulanması amacıyla adil bir kurum sistemi kurulması ve bu sistemin tarafsız şekilde yönetilmesi gerekir. Birisi adil bir usulün varlığı için, sadece adil bir temel yapının arka planına karşı olan, adil bir siyasal anayasayı ihtiva eden ve sosyal ve ekonomik kurumların adil düzenlemesinin gerekli olduğunu söyleyebilir (Rawls, 2017: 116).

Rawls'ın ideal teorisindeki orijinal pozisyonda yer verilen adalet saf usul adalettir. Saf usul adaletin varlığını tam ve eksik usul adaletin karşılaştırılması ile ortaya koyan Rawls, ideal ve arzulanır olanın saf usul adalet olduğunu belirtir. Tam usul adalet, adil olanın kararının verilebilmesi için gerekli olan bağımsız bir standardı ve bu standardın uygulanması ile bir sonuca ulaşmayı garantileyen bir prosedürü içerir. Eksik usul adalet ise bağımsız bir standardı içerir ancak bu standardın uygulanması ile sonuca ulaşmayı garantilen prosedür yer almaz. Saf usul adalette tam ve eksik usul adaletten farklı olarak doğru sonuca ulaşmak için bağımsız bir kritere ihtiyaç duyulmaz. Sonucun muhtemel bir şekilde doğru ve hakkaniyetli olacağı, doğru ve adil bir prosedür vardır. Bu prosedür doğru uygulandığı takdirde sonuç adil olacaktır (Hünler, 1997: 49-50).

4.2.4. Adil Bir Toplum

Orijinal pozisyondaki kişilerin cehalet perdesi altında belirlemiş olduğu hakkaniyet olarak adalet doğrultusunda toplum, her bir kişinin kendi kaderinin ve kazanımlarının toplumdaki diğer bireylerle karşılıklı iş birliğine dayalı ortak bir girişimdir. Kısacası toplum kaybedenlerin ve kazananların olduğu bir yarış olarak görülemez (Abramson, 2012: 400). Adil bir toplumun temel yapısını oluşturmak için orijinal pozisyon düşüncesini benimseyen Rawls, tarafların avantaj ve dezavantajlardan yoksun bir şekilde anlaşmaya varmalarını gerekli görür (Kocaoğlu, 2015: 36).

Rawls, hakkaniyet olarak adalet teorisinde adil toplumun aynı zamanda iyi bir toplum olduğunu belirtir. Bu sebeple iyi düzenlenmiş olan bir toplumda adalet ve iyi kavramları bir arada uyum için var olurlar (Hünler, 1997: 72). Adaleti en üstün değer olarak ortaya koyan Rawls, adaleti toplumdaki diğer değerlerden biri olarak değerlendirmez. Aksine adalet, toplumdaki değerleri düzenleyerek hepsinin üstünde güç niteliğinde bir ölçü olarak yer alır (Işıқтаç, 2010: 30).

Rawls'ın öngördüğü şekliyle düzenli bir toplum nasyonunda sosyal yaşam çoğulcudur. Adalet ilkelerini karşılıklı olarak kabul edilmesi, farklı hedeflere ve amaçlara sahip kişiler arasında iş birliği için gerekli olan ortak bağı sağlamaktadır. Ancak bu kişiler adalet ilkeleri belirlenirken kendi değerlerini ve dini inançlarını ön planda tutabilirler. Rawls bu durumu engellemek için kişilerin cehalet perdesi altında adalet ilkelerini belirlemesi gerektiğini söyler. Böylece kişiler kendi pozisyonlarını bilmeden herkes için adaletli olanı seçerler (Scanlon, 1999: 54-55).

Orijinal pozisyondaki kişiler benimsedikleri ilkelerin herkes tarafından kabul edildiğini varsayarlar. Bu şekilde her yönüyle iyi olan adil toplum tarafından belirlenmiş olan ilkeler ortaya çıkacaktır (Rawls, 2017: 379). Hakkaniyet olarak adalet ilkelerini benimseyen toplum adil bir şekilde ilkeleri kabul eden eşit ve özgür kişilerden oluşur. Toplumun üyeleri olan bu kişiler özerktir ve üstlendikleri yükümlülükler sadece üyelerin kendilerini ilgilendirir (Rawls, 2017: 42). Ancak aynı zamanda adil toplumdaki kişiler kendilerinden sonra gelecek kuşağa ilgi göstermelidir. Bu sebeple aynı düşünce ile başlangıç konumundaki kişiler de kendilerini ev halkının

başı olarak görerek kendilerinden sonra gelecek nesiller için de adil olmalıdırlar (Abramson, 2012: 398).

Rawls, ayrı amaçlara sahip birbirinden ayrı insanların bir araya gelerek toplumsal birliği oluşturduğunu belirtir. İnsanların amaçları ve insanlar arasındaki ayrıma dikkat çeker ve kişilerin bireyselliği üzerinde durur. Rawls ayrıca adaletin insanların her türlü insani amacı gerçekleştirmek için zorunlu olan temel malların dağıtımını ile ilgili olması gerektiğini belirtir. Buradan hareketle Rawls'ın modern dağıtıcı adalet teorisinde kişilerin bireyselliği vurgulanarak bireyleri kendi çıkarlarına karşı koruyacak bir toplumsal yapının gerekliliği belirtilir. Toplum, kendi üyeleri tarafından belirlenen kurallar ve eylem şekillerini içeren ortaklaşa bir girişimdir (Fleischacker, 2013: 210-211).

Rawls'ın adalet anlayışı hem bütünsel hem de dağıtıcı bir rol üstlenir. Adalet sosyal kurumlar aracılığıyla temel hak ve ödevlerin dağıtılmasını ve kişilerin sosyal iş birliğinin avantajlarını belirler (Ricoeur, 1999: 138). Adil bir toplumda her birey adalet ilkelerini kabul eder ve toplumdaki diğer bireylerin bu adalet ilkelerine bağlı olduğunun bilincindedir. Bu toplumda sosyal kurumlar adalet ilkeleri tarafından belirlenir. Bireylerin toplumsal adalete olan güvenleri toplum içerisinde iş birliğinin gerçekleşmesine olanak tanır (Kocaoğlu, 2015: 68). Adalet ilkelerine duyulan güven ile birlikte toplumdaki bireyler daha güvenli hareket ederek kendi sorumluluklarını yerine getirebilirler.

Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde iyi düzenlenmiş toplumdan şu şekilde bahseder:

İyi düzenlenmiş bir toplum, aynı zamanda o toplumun kamusal adalet anlayışı tarafından düzenlenir. Bu olgu, o toplumun üyelerinin adalet ilkelerinin gerektirdiği şekilde hareket etme konusunda güçlü ve normalde etkili bir arzuya sahip olmalarını ifade eder. İyi düzenlenmiş bir toplum zamana dayanıklı iken, o toplumun adalet anlayışı da muhtemelen sağlam, istikrarlı ve dayanıklıdır: yani kurumlar adil olduğunda (bu anlayış tarafından tanımlandığı üzere), bu düzenlemelerin içinde yer alan parça da adalet duygusuna karşılık gelir ve kendi parçasının da bunun devamını arzu etmesini sağlar. Adaletin bir anlayışı diğerine göre daha istikrarlıdır. Mesela eğer adalet duygusu onu daha güçlü olarak oluşturmaya ve daha muhtemel olarak yıkıcı eğilimleri yok etmeye eğilimli ise, bu adalet anlayışı istikrarlıdır (Rawls, 2017: 484).

Rawls'ın hakkaniyet olarak adaletin istikrarlı bir düzene sahip olması sebebiyle adil toplumu da istikrarlı bir düzene sahiptir. Rawls'ın gözünden bakıldığında istikrarlı bir toplum, istikrarlı bir adalet anlayışı ile yönetilen bir toplum olacaktır. Ancak bu istikrar ve kalıcılık iyi düzenlenmiş toplumun kurumlarının ve

uygulamalarının değişmezliğini gerektirmez. Bu sebeple istikrar ve kalıcılık kurumlar ve uygulamalar değiştirilse dâhi kurumlar adil ya da “hemen hemen adil” olarak kalmaya devam edecektir (Hünler, 1997: 90-91).

Rawls adil toplumu tesis ettikten sonra erdemli olan ve erdemli olmayan ayrımının yapılabileceğini belirtir. Erdemlerin üstünlükler olduğunu ve erdemlerini yitirmiş kişilerin hem kendi kendilerine hem de çevrelerindeki kişilerin kendilerine duyduğu saygıyı kaybedeceklerini belirtir. Adil toplum ile birlikte erdem ayrımının ortaya çıkması adil toplumu iyi bir toplum yapar (Hünler, 1997:90).

Adil bir toplumda istikrarlı bir düzen söz konusudur. Bu istikrarlı düzenin devamlılığının sağlanabilmesi için adalet ilkelerinin uygulanması ve kurumların düzenlenmesi gereklidir. Rawls adalet ilkeleri ve kurumlar arası ilişkileri düzenlerken belirli kurallardan söz eder.

4.3. İki Adalet İlkesinin Uygulanması ve Kurumların Düzenlenmesi

Rawls adalet ilkeleri ile kurumlar arasındaki ilişkinin dört aşama silsilesi ile kurulduğunu belirtir. Bu aşamalar incelendiğinde iki adalet ilkesinin uygulanmasında gerekli olan çerçeveye ulaşılabilecektir. Silsiledeki ilk aşama tarafların orijinal pozisyondaki ilkeleri seçip benimsedikleri duruma karşılık gelmektedir. Bu saf usul adaletin izlendiği aşamadır. Silsilenin diğer üç aşamasında eksik usul adalet prosedürleri uygulanır (Hünler, 1997: 58).

Silsilenin ikinci aşaması orijinal pozisyondaki tarafların bir anayasaya oluşturdıkları kısma karşılık gelmektedir (Hünler, 1997: 58). Rawls, orijinal pozisyonda adalet ilkelerinin seçilip uygulanmasının ardından tarafların anayasal bir sözleşme üzerinde uzlaşmaya varacaklarını varsayar. Buradan hareketle taraflar bir delege gibi hareket ederek siyasal oluşumun adaletli olabileceği bir anayasaya seçerler. Bu anayasa ile vatandaşların temel haklarını ve hükümetin anayasal yetkilerini belirleyen bir sistemi oluştururlar. Ayrıca bu aşamada taraflar farklı siyasal görüşlerin nasıl üstesinden gelineceği ile ilgili prosedürlerin adaleti üzerinde düşünürler (Rawls, 2017: 224-225). Rawls'ın anayasal sözleşme üzerinde fikir birliğe varılacağı düşüncesi adalet ilkelerinin uygulanmasında anayasal desteğin önemini belirlemektedir.

Vatandaşların temel hakları bu anayasal sözleşme ile güvence altına alınarak adalet ilkelerinde vurgulanan özgürlük kavramı anayasal bir zemin kazanacaktır. Ayrıca hükümetin anayasal yetkileri ve sınırları belirlenerek adalet ilkelerinin uygulanmasında gerekli olan prosedürler sağlanmış olacaktır.

Rawls yasama aşaması olarak değerlendiren ikinci aşamada anayasanın oluşturulmasından şu şekilde bahseder:

Mevcut şartlarda en mümkün olan kabul edilebilir adil bir anayasayı aramak ve bunu etkili ve adil bir sosyal düzenlemeyle sonuçlandırmak için bu yönde yürümek gerekir. Bu noktada, bir sonraki adım olan silsileyi almak için yasama aşamasına geliriz. Yasaların adaleti ve siyasaları bu perspektiften değerlendirilmelidir. Kanun teklifleri, hep kendisi hakkındaki özellikleri bilmeyen temsilci yasa koyucunun perspektifinden yargılanmıştır. Statüler sadece adalet ilkelerini tatmin etmezler; aynı zamanda anayasada her ne ise yer alan sınırları da tatmin ederler. Geriye ve ileriye doğru giderek, anayasal sözleşme ve yasama organı aşamaları arasında en iyi anayasa bulunur (Rawls, 2017: 226).

Yasama aşamasında Rawls devletin hiçbir dine taraf olamayacağını da belirtilir. Bu sebeple yurttaşlara herhangi bir dine mensup oldukları ya da olmadıkları için ceza verilmesi mümkün değildir. Dini devlet nosyonunun reddedilmesi sebebiyle din değiştirmek bir suç olarak nitelendirilemez. Ayrıca vicdan özgürlüğünü kamusal düzen ve ortak güvenlik çıkarı ile sınırlandırır. Vicdan özgürlüğünün kamusal düzen ve güvenliğe zararlı olacağı şeklinde bir makul beklentinin varlığı halinde sınırlandırılabilirliğini belirtir (Hünler, 1997: 60).

Silsilenin üçüncü aşaması yasa koymanın mümkün olduğu ve yasaların, politikaların adaletli olup olmadığının değerlendirildiği aşamadır (Hünler, 1997: 58). Rawls bu durumda adaletin sağlanabilmesi için iki adalet ilkesi temelinde bir iş bölümü uygulanması gerektiğini belirtir. Burada birinci ilke doğrultusunda bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin, vicdan özgürlüğünün, düşünce özgürlüğünün korunması gerekir. Bu sürecin tam anlamıyla adil bir süreç olması için “*anayasa güvenli bir ortak eşit yurttaşlık statüsü tesis eder*” ve gerekli olan siyasal adaletin gerçekleşmesini sağlar. İkinci ilke ise sosyal ve ekonomik olarak en adil fırsat eşitliğinin sağlanarak en az avantajlı bireylerin “*uzun vadeli hedeflerini azamileştirmeyi emreder ve eşit özgürlüklerin korunması*” konusunu içerir. Ayrıca ikinci ilke verimlilik ve sosyal iş birliğinin sağlanması için gereken siyasal, ekonomik ve sosyal formların ayrımları üzerinde durur. Bu çerçevede iki adalet ilkesinde belirtilen birinci ilkenin ikinci ilkeye olan önceliği gibi bu durumda da birinci anayasal kongrenin yaşama aşamasına önceliği söz konusudur (Rawls, 2017: 227).

Silsilenin son aşaması olan dördüncü aşamada yargıçlar ve idareciler kuralları özel olaylara uyguladıkları ve bu kuralların yurttaşlar tarafından gerekli takibinin yapıldığı aşamadır. Son aşamada artık herkesin tüm olgulara erişimi tam anlamıyla mümkün olmuştur. Cehalet perdesinin tam olarak kalktığı bu son durumda bilgi üzerindeki sınırlamalar da tamamen kalkmıştır (Rawls, 2017: 227-228).

4.4. Siyasal Adalet

Rawls *Bir Adalet Teorisi* kitabının önsözünde hakkaniyet olarak adalet olarak isimlendirdiği adalet teorisini anayasal demokrasi yönünde incelediğini ve bu kavramın iç dinamiklerini, amaçlarını bu çerçevede değerlendirdiğini belirtir. Adalet ilkelerinin uygun bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için adil bir anayasa gereklidir ve bu anayasa adil bir prosedür ile hazırlanmalıdır. Rawls'a göre tüm bunların adil olarak gerçekleşebileceği siyasal düzen anayasal demokrasidir.

Toplumda eşit ve özgür yurttaşlar olarak yaşayan bireylerin birbirlerinden farklı dini, ahlaki görüşleri birbirinden farklılık göstermektedir. Demokratik toplumlarda bireylerin farklılıklarına rağmen uyum içerisinde yaşayabilmeleri için kamusal alan ve siyasal adalet kavramlarına dikkat çeken Rawls, bu iki kavram üzerinden farklılıklar içerisinde toplumsal uyuma değinir.

Siyasal adalet anlayışının konusu öncelikli olarak temel kurumlar bağlamında etkili olan ilkeler, kurallar ve bunlara ek olarak toplumda ideallerini gerçekleştiren bireylerin karakterlerinde, davranışlarında bu normların nasıl bir şekilde karşılık bulduğudur. Rawls burada toplumu ele alırken kapalı bir toplum anlayışı ile ele aşığını belirtir. Gerekli çözümlenin doğru bir şekilde yapılabilmesi için topluma dünyaya gelerek katılan birey bu yolculuktan ölüm ile ayrılır. Bu durum bireylerin toplumsal hayattaki tecrübelerinin tam olarak anlaşılabilmesi için gereklidir. Siyasal adalet anlayışı ile ilgili ikinci özellik sunuş şeklidir. Siyasal adalet, sadece temel yapıyı ilgilendiren bir anlayış ortaya koyarak diğer doktrinlerden ayrılır. Üçüncü olarak siyasal adaletin içeriği demokratik toplumun siyasal kültürü içerisinde belli temel düşünceler üzerinden ifade edilir ve siyasi toplumun arka plan kültürü içerisinde kendine yer bulur (Rawls, 2007: 57-59).

Rawls, siyasal adaletin içerisinde eşit özgürlüğü ve anayasa adaletini ele alır. Anayasa adaleti söz konusu olduğunda anayasayı eşit özgürlüklerin gerekliliklerini uygulayan adil bir prosedür olarak tanımlar. Bu sebeple anayasanın ulaşılması mümkün olan tüm adil düzenlemeleri içine alması gerekir. Bunun yanı sıra adil ve etkin bir yasama sisteminin olması büyük önem taşır. Eşit özgürlük ilkesi ise siyasal süreç içerisinde anayasa tarafından konumlandırılır. Bu ilke doğrultusunda devletlerin tüm yurttaşları yürürlüğe girecek olan yasalara rızalarını belirterek anayasal sürecin bir parçası konumunda olurlar ve sonuçların belirlenmesinde eşit hakka sahiptirler. Buradan hareketle hakkaniyet olarak adalet ilkesi her bireyin lehine olan ortak adalet ilkelerini belirler ve her bir kişinin eşit şekilde temsil edildiği orijinal pozisyondan söz eder. Devletin görevi belirli bir toprak üzerinde tasarruf hakkını elinde bulundurduğu ve insanların amaçlarında etken bir konumda olduğu müddetçe, anayasal süreç ile birlikte eşit özgürlük ilkesi orijinal pozisyona benzer şekilde mümkün olduğu ölçüde korunmalıdır (Rawls, 2017: 250).

Rawls siyasal adalet içerisinde eşit özgürlük ve anayasa adaletini ele aldıktan sonra anayasal demokrasi üzerinden hareket ederek katılma ilkesi üzerine yoğunlaşır. Rawls'a göre anayasal sistemin yöneticisi konumundaki otorite belirli bir dönem için göreve başlayarak ve bu süreç içerisinde topluma karşı sorumluluk üstlenmiştir. Yönetici konumundaki otoritenin yani sıra yasama ve siyasal partiler de anayasal rejimlerde önemli konuma sahiptirler (Rawls, 250-251).

Rawls siyasal adalet içerisinde katılım ilkesine dikkat çeker. Bireylerin adil bir toplum düzeninde yaşayabilmeleri için bir anayasa ile adalete uygun bir siyasal rekabet var olmalıdır. Bu sebeple siyasal rekabet ortamındaki partiler yurttaşların onayını almalıdırlar. Ayrıca katılma ilkesi ile mevcut iktidar seçmenlerin isteklerini göz önünde bulundurma zorunluluğu altında kalır (Rawls, 2017: 255).

Hukuk devleti ve hukuk kurallarına önem veren Rawls, toplumsal düzenin adil bir şekilde devamlılığının sağlanması için bu kuralların gerekli olduğunu vurgular. Yurttaşlar arasındaki sosyal birlikteliğin ve kurumların düzenlenmesinde hukuk kuralları belirleyici rol oynamaktadır. Bu kurallar adil olarak belirlendiğinde meşru bir temel oluştururlar ve bunun sonucunda yurttaşların özgürlükleri ve hakları meşruiyet kazanmış olur. Hukuk kurallarından hareket eden mahkemeler de kararlarındaki adaleti bu kurallara göre belirlerler. Bir kural ihlali durumunda mevcut ceza belirlidir ve mahkemeler adil bir şekilde bu cezanın uygulanmasını sağlar.

Rawls'a göre sosyal ve ekonomik sistem içerisinde yurttaşların istekleri ve arzuları şekillenir. Bu sebeple ekonomik sistem kişilerin sadece yaşadıkları mevcut durumun değil gelecekteki ihtiyaçlarını da belirler ve şekillendirir. Ekonomik sistem kişilerin arzularına ulaşmalarını sağlayarak nasıl bireyler olacakları konusunda da etkilidir.

Rawls ekonomi politikasının “önemli ölçüde kamu sektörüyle ve ekonomik faaliyeti düzenleyen arka plan kurumların vergi, mülkiyet hakları, piyasaların yapısı gibi oluşumlarla ilgilendiğini” belirtir. Tüm bunlar gerçekleştirilirken dikkat edilmesi gereken nokta adaletin iki ilkesiyle uyumlu bir şekilde sürecin devam ettirilmesinin gerekliliğidir. Rawls ekonomi politikasının ele alırken kamusal mal ve hizmetlere de değinir. Bu hizmetlerin temel özellikleri bölünmezliği ve kamusallıktır. Mal ve hizmetlerden faydalanacak olan yurttaşlar bunlardan eşit bir şekilde faydalanır. Tüm yurttaşlar aynı miktarda mal ve hizmetten faydalanır ve kişisel tercihlerine göre miktarın arttırılmasına karar veremez. Bölünmezliği ve kamusallık temelinde ilerleyen bu süreci yöneten yapı piyasa değil siyasi süreçtir. Üretilen miktarın ve gerekli finansmanın sağlanması yasama süreciyle belirlenmelidir (Rawls, 2017: 296-297).

Temel yapı eşit yurttaşların özgürlüklerini garanti altına almakla birlikte siyasi özgürlükleri de içinde barındırmaktadır. Adil seçimler ve adil bir prosedür ile siyasi seçimler sürdürülmelidir. Bunun yanı sıra ekonomik faaliyetler ve fırsat eşitliği garanti altına alınarak korunur. Rawls'a göre “devlet, bir sosyal minimumu ya aile ödenekleriyle ve hastalık ve iş için yapılan özel ödemelerle veya daha sistematik olarak kademeli gelir eklemeleriyle (sözüm ona negatif gelir vergileri) garanti altına almalıdır”. Bu şekilde yurttaşların ekonomik süreçlerine katkıda bulunulur (Rawls, 2017: 306). Ekonomik sistem içerisinde vergi kavramı üzerinde de duran Rawls, vergiler ve diğer gerekli düzenlemeler ile geliri arttırmanın değil devlete kaynak sağlamanın amaçlandığını belirtmektedir. Farklılık ilkesine uygun şekilde kamu hizmetinin sağlanması, sosyal kaynaklar ve gerekli transfer ödemeleri devletin elindedir. Devletin vergiyi adil bir şekilde dağıtması gerekmektedir (Rawls, 2017:309).

Rawls'ın adalet teorisi içerisinde, bireylerin doğuştan sahip oldukları dezavantajlı konumlarını en dezavantajlı kişinin avantajına olacak şekilde belirlenmesini barındırır. Buradan hareketle toplumdaki kurumlar ve belirlenen değerler adil olacaktır. Rawls adalet kavramına, teorisinde ortaya koyduğu orijinal

pozisyon, cehalet perdesi ve iki adalet ilkesi ile çağdaşlarından farklı bir bakış açısı ile yaklaşır. Bir sonraki bölümde Antik Yunan dünyasından 20. Yüzyıla uzanan sürede Aristoteles'in ve Rawls'ın adalet anlayışlarını belirli temeller üzerinde karşılaştırılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ARİSTOTELES VE JOHN RAWLS'IN ADALET ANLAYIŞLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Aristoteles öncelikle adaleti bir erdem olarak ele alır. Adalet erdemi bireyin kendisiyle ilgili olduğu gibi diğer bireylerle ilişkilerinde önemli yer tutar. Bu sebeple diğer bireylerin iyiliği adalet erdemi ile gözetilmiş olur. Bir durumda kendi çıkarına olanı değil, kendi zararına da olsa adaletli olanı seçen kişi adalet erdemine sahiptir.

Aristoteles adaleti bir uyum meselesi olarak değerlendirir. Hakların dağıtılması, sosyal kurumların amaçlarının belirlenmesi ve bireylerin kendilerini gerçekleştirebilmeleri için uygun rollere sahip olmalarının sağlanmasını bu çerçevede değerlendirir. Hak edene hak ettiğini vermek bireylerin toplumsal düzende sahip olmaları gereken sosyal rolleri, onuru ve yerine getirebilecekleri sorumlulukları vermeyi kapsar. Rawls ise adaleti bir uyum meselesi olarak değil, bir seçim meselesi olarak ele alır. Hakların dağıtılması Rawls'a göre bireylere doğalarına uygun rolleri yükleyerek onları buna uydurma zorunluluğu değildir. Adalet, bireylerin toplum içindeki rollerini kendilerinin seçebilmesine imkan tanınması ve bireylerin bu rolleri kendilerinin özgür bir şekilde seçmesidir (Sandel, 2017: 265-266). Aristoteles'in uyum temelli yaklaşımının yerini Rawls'ta seçim temelli yaklaşım alır. Toplumun dayattığı doğrulara ve yüklediği rollere uyma zorunluluğu görülmez. Aristoteles, toplumsal düzen içerisinde herkesin kendine uygun rolü yerine getirdiği ve toplumla uyum içerisinde olduğu bir düzeni adil olarak görür. Rawls ise kişilere toplum tarafından yüklenen ve empoze edilen bir düzenden değil kişilerin özgür bir şekilde seçimlerini temel aldığı bir düzenden söz eder. Bu anlamda Rawls kişilere seçme hakkı vererek kendi hayat ideallerini belirlemelerinde büyük payı bireylere vermiş olur. Aristoteles için böylesi bir durum adalete uygun değildir. Kişinin kendi karakterinin ve yeteneklerinin dışında bir seçim yapması adaletsiz olacak ve toplumsal düzeni bozacaktır.

Rawls'ın adalet görüşü bireylerin farklılıklarını göz önünde bulundurularak toplumsal alandaki kendi rollerini seçmelerine imkan tanır. Bu adalet görüşünün

temelinde Rawls'ın orijinal pozisyon durumu yer alır. Rawls'ın soyut bir düzlemde tasarladığı orijinal pozisyonda adalet ilkeleri belirlenir. Orijinal pozisyonda cehalet perdesi altındaki bireyler tarafsız ve kişisel çıkarlardan uzaktırlar. Bu tarafsızlık içerisinde adaletin iki ilkesi belirlenir. Rawls bu iki ilkedен hareketle bireylerin toplum içerisindeki durumlarını ve toplumu bir arada tutan kurumları belirler.

Rawls'ın adaleti hukuka ve yasal düzenlemelere dairdir. Bu sebeple bir hakkın ve yasanın adil ve hakkaniyetli olma durumunun belirlenmesinde Rawls belirlemiş olduğu iki adalet ilkesinden hareket eder (Hünler, 2003: 31). Orijinal durumda cehalet perdesi altındaki bireyler kendi çıkar ve menfaatlerinden arınmış bir şekilde herkesin hakkını gözeten bir durumda yer alırlar ve bu şekilde iki adalet ilkesini ortaya koyarlar. Bu ilkelerden birincisi bireyin, diğer bireylerle eşit şekilde temel özgürlüklere sahip olmasıdır. İkinci ilke ise sosyal ve ekonomik düzenlemeleri kapsar. Bu ilkeye göre makam ve mevkiler herkese açık olmalı ve sosyal ve ekonomik düzenlemeler toplumdaki en avantajsız kesimin faydasına olacak şekilde düzenlenmelidir (Kenny, 2017(c): 293).

Aristoteles'e göre toplumdaki bireyler eşit bir şekilde temel özgürlüklere sahip olamaz. Kişilerin toplum içerisindeki konum ve statüleri temel özgürlüklerin eşit dağılımının önüne geçer. Aristoteles adaletin uygulanmasında devletin mutluluğunu ön planda tutar. Yurttaşlar üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirerek devlete katkıda bulunur. Devlet ise düzeni ve adaleti yasalar aracılığıyla sağlar. Ancak bu yasalar temel özgürlükleri kapsamaz.

Bireylerin ahlaki olgunluğa toplum içerisinde erişebileceğini düşünen Aristoteles, devletin asıl ereğinin yurttaşlarını ahlaki bir biçimde şekillendirmek ve gerekli olgunluğa erdirmek olduğunu belirtir (Gökberk, 1993: 88). Aristoteles toplum düzeninde efendi ile köle, baba ile çocuklar ve kadın ile kocası arasında hiyerarşik bir düzen öngörür. Bu düzene göre köle efendisine, çocuklar babalarına, kadın kocasına boyun eğmek zorundadır. Köleyi asgari bir akla sahip aşağı bir varlık olarak değerlendirir. Buradan hareketle Aristoteles'in bu şekilde insanlar arasında bir derecelendirme yapmış olduğu söylenebilir (Ağaoğulları, 2015: 141). Köleliği doğal bir statü olarak değerlendiren Aristoteles'e göre köle özgür olmayan, efendisine itaat etmesi beklenen aşağı statüde bir varlıktır. Toplum içerisinde kölenin yeri en aşağı düzeydedir. Rawls'ta görülen eşit olarak temel özgürlüklere sahip olma ilkesi Aristoteles'te yer almaz. Köleler efendilerine eşit olmadıkları gibi toplum içerisindeki

statüleri farklı kişiler de birbirlerine eşit değillerdir. Rawls köleliğin karşısında yer alır. Eşit ve özgür yurttaşların yönetimde söz sahibi olması gerekirken kölelik bireyin özgürlüğünü kısıtladığı gibi statüsünü diğer kişiler arasında en aşağı konuma yerleştirir. Rawls için bu adalete uygun değildir ve adalet ilkelerinden öncelikli olan birinci ilkeye ters düşer.

Aristoteles devlet fikriyle bağlantılı olarak devletin büyüklüğü üzerinde durur. Ona göre yurttaşların sayısı önemli bir ölçüttür. Küçük şehir devletlerinin doğal bir oluşum olduğu inancındadır ve polis onun için yurttaşlar topluluğudur (Barnes, 2000: 127). Aristoteles yurttaşlık kavramının sınırlarını belirlerken bir kişinin yaşamaya ve yargıya katılma yetkisini göz önünde bulundurur. Yaşamaya ve yargıya katılma yetkisi olup yurttaş bir anne babaya sahip olmak, polis kaderinde önemli bir yer edinmek, bir jüri ve bir meclis üyesi olmak yurttaşlık için gerekli şartlardır. Bu sebeple Aristoteles kadınları, köleleri, esnafları, zanaatkârları ve işçileri yurttaş olarak kabul etmez (Ağaoğulları, 2015: 143). Rawls'ta yurttaşlar adalet hissine ve iyi anlayışına sahip olma kapasiteleri sebebiyle özgür ve eşit kişilerdir. Bu iki ahlaki kişilik yeteneği, iş birliğinin iki ana unsuru olan iş birliğinin hakkaniyetli şartlarına ve iş birliğine katılan her bireyin faydasına uygundur (Rawls, 2007: 78). Aristoteles'in yurttaşlık kavramı oldukça sınırlı bir biçimdeyken Rawls'ın yurttaşlık kavramı toplumdaki tüm bireyleri kapsar. Onlara eşit bir statü ve temel özgürlükler tanır.

Rawls'ın teorisinde ikinci ilke adil fırsat eşitliğini ve fark ilkesini kapsar. Fark ilkesi ile sosyal ve ekonomik eşitsizlikler toplumdaki en avantajsız kişilerin en yüksek faydasına olacak şekilde düzenlenmelidir. Bu şekilde en az avantajlı konumda olan bireylerin faydasına olan sosyal ve ekonomik eşitsizlikler adil olarak değerlendirilebilir (Sandel, 2014: 95). Aristoteles'in siyaset felsefesinde tüm yurttaşların ortak menfaati söz konusudur. Sosyal kurumlar herkesin uygun koşullarda iyiliği öncelenerek tasarlanır. Benzer sebeple Aristoteles köleliğin hem köle hem de efendi için faydalı olduğunu belirtir (Kraut, 2013: 360). Bu şekilde toplumdaki dezavantajlı bireylerin konumları iyileştirilirken avantajlı konumdaki bireyler avantajlarını devam ettirebilir. Aristoteles'te fark ilkesinin bir karşılığı yoktur. Toplumdaki en dezavantajlı konuma sahip olan köleler için sosyal ve ekonomik alanda iyileştirmeler öngörülmez. Ancak aynı zamanda Aristoteles'e göre cansız araçlar kölelerin yaptığı işi yapabiliyor olsaydı köleliğe ihtiyaç kalmazdı. Bu sebeple belki de

Aristoteles, yaşadığı çağın şartları sebebiyle köleliği savunmaktadır (Kenny, 2017(a): 110).

Rawls adil fırsat eşitliği ile toplumdaki bütün bireylerin statülerini dikkate almadan gösterdikleri çaba ve gayrete önem vererek istedikleri fırsatlara erişebilmesini belirtir. Toplumda farklı statülerde ve farklı şartlarda doğan bireylerin bu fırsatlara erişebilmeleri için gerekli olan eğitim gibi toplumsal ve kültürel anlamda yardımcı faaliyetlere de eşit bir şekilde ulaşabilmeleri gerekir. Aristoteles devlet adamının şan, şeref, onur gibi iyileri dağıtırken liyakate uygun dağıtması gerektiğinden söz eder. Bu liyakate göre bireyler hak ettikleri ölçüde iyilerin dağıtımından pay alırlar. Hak ettikleri ölçüde pay almaları sağlandığında adalet gerçekleşmiş olur.

Aristoteles'in yaşadığı dönemde fırsatlar ve güçlerin dağıtımında nasıl bir statüye doğduğunun önemlidir. Aristoteles *Politika*'da toplu yaşama katkıda bulunan özellikler arasında soyluluğu, özgür olmayı ve mülkiyeti sayar. Bunlara ek olarak adalet ve yiğitlik erdeminin de gerekli olduğunu belirtir. Halkı köle ve fakirlerden oluşan bir devletin varlığı mümkün değildir (Aristoteles, 1971: 92). Soylu bir ailede dünyaya gelen kişi fakir bir ailede doğan bir kişiye göre çok daha güçlüdür. Toplumu oluşturan kişiler arasındaki soyluluk ve mülkiyet farkı doğal olarak bir statü farkı oluşturur. Soylu olanlar diğer kesimlere göre daha güçlü oldukları için köle ya da fakir olarak doğan, kendilerinden daha düşük statüdeki kişilerin haklarına ve hak ettiklerine kendileri karar verebilirler. Rawls'a göre ise doğduğu çevrede bir birey avantajlı ya da dezavantajlı konumda olabilir. Ancak doğduğu statüden kaynaklı olarak diğer insanlara göre hayata dezavantajlı başlamak adil değildir. Bu sebeple Rawls eğitim, bakım hizmetleri gibi desteklerle bireyleri aynı başlangıç noktasına taşımanın gerekli olduğunu ama bunun yeterli olmadığını belirtir. Toplumda avantajlı konuma sahip bireylerin kendi avantajlarını devam ettirebilmek için kazançlarını toplumun geneliyle paylaşmaları gerektiğini savunur.

Rawls bu durumdan *Bir Adalet Teorisi*'nde şu şekilde bahseder:

Her kim olursa olsun doğa tarafından şanslı kılınan kimileri, kendi iyi talihlerini kaybedenlerin durumunu birlikte iyileştirerek hep birlikte kazanabilirler. Doğal olarak avantajlı olanlar, sadece kazanmazlar; çünkü onlar daha çok yeteneklidirler ama eğitim ve öğrenim maliyetlerini doğuştan gelen yeteneklerini daha az talihli olanlara yardımda bulunarak karşılarlar. Hiç kimse ne kendi büyük doğal kapasitesini, ne de toplumda daha şanslı başlangıç noktasındaki değerini hak etmez. Ama elbette bu durum, bu ayrımları daha az gidermek için bir mazeret değildir. Bunun yerine, temel yapı, bu ihtimallerin en az talihli olanların iyiliğine çalışacak şekilde düzenlenebilir. O nedenle, biz eğer istersek sosyal bir sistemi kurmaya öncülük edebiliriz. Böylece hiç kimse doğal varlıkların dağılımında kendi yerinden bir şey kaybetmez veya kazanmaz veya toplumdaki başlangıç

pozisyonunun telafi edici avantajlarını vermeksizin ve almaksızın iade etmez (Rawls, 2017: 129).

Rawls'ın teorisine göre büyük bir servete sahip olan kişinin serveti toplumdaki en dezavantajlı bireyin faydasına olacak şekilde topluma katkıda bulunuyorsa bu kişi kendi avantajını sürdürmeye devam edebilir. Bu durum adalete uygun olacaktır.

Aristoteles toplumda bireylerin eğitime önem verir. Eğitimle toplumdaki farklılıkların ortadan kaldırılmasını amaçlar ve toplumun birlik içerisinde hareket etme amacının gerçekleştirilebilmesi için bir araç olarak değerlendirir. Benzer şekilde Rawls'ta eğitime önem verir. Ancak Rawls'ın eğitim düşüncesinin temelinde toplumdaki dezavantajlı bireylerin konumlarının iyileştirilerek fırsat eşitliğinin sağlanması yer alır. Her bireye eşit eğitim fırsatı sunularak adil bir ortam oluşturulmak istenir.

Aristoteles adalet teorisinde adaleti bir erdem olarak değerlendirir. Önemli bir erdem olan adalet ahlaki ölçütlere göre şekillenir. Ahlaki yönden iyi olarak adlandırılan cesaret, cömertlik gibi değerler erdem olarak tanımlanır. Aristoteles'e göre bireyler dünyaya geldiklerinde erdemlere sahip olarak gelmezler. Kendileri aklın önderliğinde erdemlerini geliştirirler. Bir kişi adil davranışlarda bulundukça sonunda adalet erdemine sahip olacaktır. Bir erdeme sahip olmak için onun iyi olduğunu bilmek yetmez, uygulanması da gerekir. Erdemli yaşam ile kişi bir yaşama etkinliği olan mutluluğa, en iyiye ulaşır. Aristoteles iyi yaşam ve adalet arasında bağlantı kurar. Aristoteles teleolojik bir yaklaşımdan hareketle her şeyin temelinde bir ereği olduğunu belirtir. Bu sebeple dağıtılacak tüm şeylerin ereğinin araştırılması ve buna göre hareket edilmesi gerekir.

Aristoteles ve Rawls doğru ve iyinin önceliği konusunda birbirinin karşısında yer alır. Rawls, Kant'a benzer şekilde doğruyu iyinin önüne koyar. Kant'a göre ahlaki bir yasaya erişmek isteniyorsa koşullu çıkar ve isteklerden arınmak gerekir. Benzer şekilde Rawls'ta adalet ilkeleri üzerinde düşünürken kişilerin kendi istek, arzu ve bireysel çıkarlarını bırakmaları gerektiğini belirtir (Sandel, 2017: 316). Rawls bu durumu orijinal pozisyonda bireyleri cehalet perdesi altında adalet ilkesini belirlerken uygular. Bireyler kendi çıkarlarından arınarak kendileri için iyi olanı seçmek yerine adaletli ve bütünü kapsayacak doğru ilkeleri seçeceklerdir. Adalet ilkeleri bunun sonucunda adil bir şekilde belirlenir. Çünkü Rawls'a göre iyi öznel bir kavramdır.

Öznel bir iyi kavramı herkeste değişiklik göstereceği için doğru ve adaletli olanın toplumun geneline uygulanması gerekir.

Aristoteles göre iyi doğruya öncelikli olarak konumlanır. Adil bir toplumsal düzenin sağlanabilmesi için iyi vatandaşlar yetiştirilmesi gerekir. Toplumun dağıttığı değerler olan onur, fırsatlar, haklar ve görevlerin ne olduğu üzerine düşünmeden adalet üzerine bir yargıya varmaz (Sandel, 2017: 316). Adalet düşüncesi üzerine bir yargıya varabilmek için önce iyinin doğasının ve iyi yaşamın ne olduğunun bilinmesi gerekir.

Aristoteles'te insan için iyi sadece yaşamak değil, iyi yaşamaktır. Bu iyi yaşam insanın insan olarak erişmek istediği en yüksek iyidir. En yüksek iyi ise sadece siyasal bir topluluk olan devlette hayat bulur. İnsan siyasal topluluk olan devlette hayatını sürdürmek için beslenme, barınma gibi ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Bunun yanı sıra asıl önemli olan insanın devlette iyiyi, mutluluğunun kaynağı olan ahlaksal ve entelektüel erdemleri hayata geçirmeye ve yaşamaya imkanı olacaktır. Buradan hareketle devlet doğal bir varlıktır. İnsan da “*doğası gereği siyasal ve toplumsal bir hayvan*”dır (Arslan, 2007: 278-279).

Rawls'a göre belirli bir iyi yaşam düşüncesine dayalı olan teoriler bireyin özgürlüğü ile bağdaşmaz. Bu teorilerde bazı değerler bireylere empoze edilerek bireyin özgür seçim hakkı engellenir. Birey kendi istek ve arzularına göre kendi amacını belirleyebilmelidir. Kendi öz varlığını belirleyebilme ve tarafsız devlet birlikte var olmalıdır. Bu şekilde birey özgür ve bağımsız olarak amaçlar arasında tarafsız haklara sahip olur. Birey empoze edilmek istenen iyiler arasında sıkışmaz ve kendi değerini belirleme konusunda özgür kalır. Bu tarafsız çerçeve düşüncesi iyi yaşam düşüncesinin onaylanmasını reddeder (Sandel, 2017: 285). Rawls böylece Aristoteles'in iyi yaşam düşüncesinin karşısında yer alır. Aristoteles'te görülen insanın devlet içerisinde en yüksek iyiye ulaşması Rawls'ta görülmez. Rawls bireyin kendi özgür seçimlerini yapması gerektiğini belirtir.

Rawls'a göre insanların rasyonel planları yolunda gittiğinde ve şansın yardımıyla bu planların aksamayacağından emin olduklarında insanlar mutlu olurlar. Mutluluk insan için bir amaç değil, bütün tasarımın gerçekleşmesidir. Ancak Rawls, teleolojik öğretilerdeki gibi mutluluğu dominant bir amaç olarak ele almaz. Mutluluğu dominant değil kapsayıcı bir amaç olarak değerlendirir (Hünler, 1997: 103). Rawls, mutluluğu arayan insanların çoğu zaman hayat, özgürlük gibi belirli amaçları aradıklarını belirtir. Azizler, kahramanlar, hakkın ve adaletin sınırları içerisinde

niyetleri olan kişiler, kendi rasyonel planları başarılı olduğunda mutludurlar. Mutlu olmak için çaba göstermeseler de adalete uygun davrandıkları ve başkalarının iyi olmalarına katkıda buldukları için mutlu olurlar (Rawls, 2017: 581). Aristoteles'e göre ise mutluluk erdemlere uygun bir şekilde yaşamaktır. Erdemlere uygun şekilde yaşayan kişiler en yüksek iyiye mutluluğa ulaşmayı amaçlamaktadır. Kişinin hazlarının peşinden giderek mutlu olamayacağını, mutluluğun ancak amacı bilgelik olan eylemleri gerçekleştirmekle mümkün olacağını belirtir.

Rawls adalet teorisinde bireyler için doğal ödevlerden bahseder. Bu doğal ödevlerden birisi de adalet görevidir. Bu görev doğrultusunda kişiler adil olan kurumları destekleyerek, bu kurumlara bağlı kalmayı gerektirir. Bireyler için belirlenen bu ilkeler orijinal pozisyonda belirlenir ve bu ilkeler kurgusal anlaşmanın bir sonucu olarak var olurlar (Rawls, 2017: 141-142). Aristoteles'te bireyler ahlaki ilkelere uygun davranışlarda bulunmalıdırlar. Bireyler bu davranışları erdemlere uygun bir şekilde eylemlerde bulunarak gösterirler. Bireyler sahip oldukları erdemler ile toplumsal düzenin devamlılığı ve iyiliği içerisinde yer alırlar.

Aristoteles'te polisin düzeninin sağlanabilmesi için toplum içerisinde iş bölümünden bahseder. Toplum içerisindeki her birey kendi doğasına uygun olarak bir rol üstlenir ve bu rolün gerektirdiği sorumlulukları yerine getirir. Bu iş bölümünün sağlanması ile polisin düzeni gerektiği şekilde devam eder. Rawls'a göre iyi düzenlenmiş bir toplum genel anlamda çoğu iş bölümüne yer verir. Kimse köle gibi başka bireylere bağlı olma ihtiyacında bulunmaz. Bireyler kendi isteklerine, arzularına ve kendi yapmak istediklerine uygun hareket eder. Toplumun kolektif etkinliği bireylerin çabalarını sürdürmelerini sağlar ve katkılarını ortaya çıkarır. Bireyler iradeli bir şekilde eğilimli oldukları sosyal birliğe özgürce katılırlar (Rawls, 2017: 559-560). Rawls'a göre toplumdaki adil bir iş birliği sisteminde yurttaşlar hayatları boyunca bu iş birliğine katılırlar ve bu doğrultuda kendi istek ve amaçlarına göre sorumluluk üstlenebilirler. Bu doğrultuda kişiler kendi amaçlarını *“makul olarak yapacaklarını umdukları katkının karşılığında makul olarak sahip olmayı bekledikleri imkanlar doğrultusunda düzeltip değiştirebilirler”* (Rawls, 2007: 78). Aristoteles'te kişiler polisin düzenine uygun olarak sorumluluklarını yerine getirirken Rawls'ta bireyler toplumun içerisinde arzuladıkları birliğe kendi istekleri doğrultusunda katılabilirler. İyi düzenlenmiş toplumlarda bireyler arasında iş bölümü vardır ancak kişiler iş bölümündeki kendi paylarını özgür bir şekilde seçerek bu duruma uygun davranırlar.

Aristoteles en iyi rejim olarak politeiayı değerlendirirken Rawls teorisini anayasal demokrasi üzerinden tanımlar. Orta sınıfın egemen olduğu, sınırlı mülkiyetin söz konusu olduğu politeiada yöneticilerin yasalarla denetlenmesi söz konusuysen anayasal demokrasi eşit ve özgür yurttaşların anayasal temelli yönetiminden hareket eder. Aristoteles demokrasiyi kötü rejimler arasında değerlendirir. Herkesin eşit olduğu bir toplumda adaletin uygun bir şekilde sağlanamayacağını belirtir. Yönetimde her bireyin söz sahibi olması ile birlikte gerekli erdemlere sahip olmayan kişiler yönetime gelir. Rawls ile belirli bir kesimin diğer kesimleri dışlayacak şekilde devlet yönetiminde olmasını öngörmez. Her birey eşit bir şekilde söz sahibi olmalıdır. Ancak yöneticinin denetlenmesi her iki düşünürde de gereklidir. Aristoteles yöneticinin yasalar yoluyla denetlenmesini belirtirken Rawls hem anayasal düzlemde denetlenmesi gerektiğini hem de yöneticinin kendisini seçenlere karşı sorumluluğu olduğunu ve bu sorumluluğu yerine getirmesi gerektiğini belirtir.

Aristoteles düzeltici adalette alışveriş ve ticarete paranın kullanımından söz eder. Eşit değerdeki iki ürünün karşılıklı alışverişinde değer farkının ortadan kalkması için para önemli bir eşitleyici rol üstlenir. Aristoteles'te Rawls'a benzer şekilde ekonomik sistem düzenlemesi net olarak verilmez. Rawls ise ekonomik düzlemde vergiler ve diğer düzenlemelerle toplumun genelini ilgilendiren ekonomik sistemleri konu edinir. Kamu hizmetlerinin tüm vatandaşları kapsayacak şekilde uygulanabilmesi ve bu durumun devamlılığının sağlanabilmesi için kademeli vergi sistemleri uygulanması gerektiğini belirten Rawls, herkesten eşit vergi alınamayacağını da ayrıca ekler. Kişilerin ekonomik durumları bu konuda belirleyici rol üstlenir.

Aristoteles'te kişinin kendi karakterinden kaynaklanan erdemler ve bu erdemler doğrultusunda sahip olduğu yaşam şekli kişinin kendisiyle ilgilidir. Ancak Rawls kişinin dünyaya geldiği ortam, yaşadığı sosyal çevreyi ve benzer değişkenleri göz önünde bulundurur. Toplumsal ve sosyal değerlerden hareket edilerek yapılan seçimler kişilerin seçimlerinin adil olmasının önünde engel oluşturur. Bu sebeple Rawls, adalet ilkelerinin seçiminde bireyleri cehalet perdesi altında seçim yaptırır.

Rawls'a göre kişiler kendi eylemlerini gerçekleştirirken özgür iradelerinden hareket ederek eylemde bulunmalıdır. Aristoteles için ise bu durum özgür seçimden çok iyi olandan hareketle eylemde bulunmayı gerektirir. Bahsedilen iyi, genel ahlaki ilkeler çerçevesinde tanımlanan iyilerdir. Kişiler bu iyiye uygun hareket ettikleri

sürece toplumun iyiliğinin bir parçası konumdadırlar. Ancak Rawls kişilerin iyilerinin kendi istek, arzularına göre değişebileceğini ve her kişinin kendi hedefini gerçekleştirmek için buna uygun bir seçim yapabileceğini belirtir.

Aristoteles ve Rawls arasındaki önemli bir diğer ayrım Rawls'ta fırsat eşitliği temelli bir yaklaşımın olmasıdır. Bireyler makam ve mevkilere gelirken fırsat eşitliği ilkesinden yararlanır ve herkesin bu makamlara gelme hakkı eşit olarak vardır. Aristoteles Rawls'ın aksine herkesin her makama gelmesinin uygun olmadığını belirtir. Gerekli erdemlere sahip olmayan kişiler yanlış makamlara geldiklerinde adaletsiz bir düzen ortaya çıkar.

Rawls devletin kamu hizmetleri ve sosyal hizmetler aracılığıyla toplumdaki dezavantajlı bireylerin konumlarının iyileştirilmesini gerekli görürken Aristoteles toplumdaki dezavantajlı bireylerin konumlarında bir iyileştirme için öneride bulunmaz.

Adaletin yasalara uygun bir şekilde uygulanabilmesi için her iki düşünürde yargıçların yasaya uygun bir şekilde karar vermesini gerekli görür. Aristoteles'te eşitsizlikler ve adaletsizlikler yasalar ve yargıçlar yoluyla kişinin iyi ya da kötü bir birey olduğu dikkate alınmadan gerçekleştirilmelidir. Rawls'ta benzer şekilde yargılama yapılırken bireylerin sosyal konumlarını dikkate alınmayacağını belirtir.

SONUÇ

İnsanların bir arada yaşamaya başladığı toplumsal süreç ile birlikte, bir arada yaşamanın mümkün olabilmesi için gerekli değerler ve düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Antik Yunan polisinde belirgin bir biçim kazanan bu durum toplumdaki kişilerin uymakla yükümlü olduğu yasaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İlerleyen dönemlerde devletlerin büyütüp genişlemesi ile yasalar çeşitlilik kazanmıştır. Filozoflar yüzyıllar boyunca insanın toplum içerisinde yaşamasını belirli temellere dayandırarak ele almışlardır. Bu süreçte adalet kavramı toplum yaşamı içerisinde önemli yer tutar. İnsanların belirlenmiş olan hukuki düzene ve yasalara uyma zorunluluğu bu durumun adalet temelinde gerçekleşmesini gerektirir. Bu sebeple adaletin hukuki yönü ağır basmakla beraber, adalet kavramı aynı zamanda dini ve ahlaki bir arka plana da sahiptir.

Antik Yunan döneminde adaletin bir erdem olarak ele alınması ile beraber kavramın içeriği yüzyıllar boyunca farklı tanımlarla beslenerek genişlemiştir. Devletlerin birbirlerinden farklı yönetim biçimlerine ve farklı toplumsal dinamiklere sahip olması ile birlikte hakların, gelirlerin, sorumlulukların ve refahın dağılımı çeşitlilik göstermeye başlamıştır. Tüm bu iyilerin ve sorumlulukların dağılımının neye göre yapılacağı sorunu ortaya çıkmıştır ve bu durumla ilgili çeşitli düşünürler görüşlerini belirtmişlerdir.

Her iki düşünürün içinde yaşadıkları dönemler göz önüne alındığında adaleti farklı değişkenlerden hareketle tanımlamaları doğal bir sonuç olarak düşünülebilir. Yaşadıkları dönemlerin sosyo-kültürel dinamikleri birbirinden farklıdır. Ancak Rawls'ta Aristoteles'in dağıtıcı adalet görüşünün etkisi görülmektedir. Rawls adaletin dağıtımını ele alarak çeşitli pratikler içinde incelemiştir. Bunun sonucunda Aristoteles'in erdem temelli adalet anlayışının yerini Rawls'ta hak temelli adalet anlayışı almıştır.

Aristoteles'in etiği incelendiğinde erdem kavramı ön plana çıkar. Erdemli olmak kişiyi ulaşılmak istenen nihai mutluluğa götüren huy ve eylemlerdir. İnsanın doğuştan dünyaya erdemlere sahip olarak gelmediğini belirten Aristoteles, insanın erdemli davranışlarda bulunarak bu durumu içselleştireceği ve sonunda erdemli bir insan olacağını belirtir. Yani bir kere erdemli davranışta bulunması kişiyi erdemli olarak nitelendirmek için yetersiz kalır.

Aristoteles'e göre payların dağıtılması söz konusu olduğunda adil olan, hak edenin hak ettiği ölçüde iyilerden pay almasıdır. Hak etmeyene fazlasını vermek adaletsizlik olacaktır. Aristoteles ayrıca bir şeyin dağıtımı söz konusu olduğunda onun hedeflerinin ve amaçlarının iyi bir şekilde bilinmesi gerektiğini vurgular. Dağıtım yapılan şeyin amacının bilinmesi onu hak edenlere doğru ölçüde verebilmeyi sağlar. Böylece hak kaybı olmadan adaletli bir şekilde dağıtım yapılabilir.

Rawls ve Aristoteles'i birlikte değerlendirdiğinizde adaletin temel noktada yer aldığını ama içeriğinin aynı düzlemde seyretmediğini görüyoruz. Payların dağıtımı Rawls'ta önemlidir ancak Aristoteles'in ele aldığı şekliyle değil. Kişilerin kendi isteklerine göre payların dağıtımından pay almalarını öngörür. Kişiler bireysel tercihleri ile yaptıkları seçimler ile kendi arzularına göre hareket ederler. Rawls kişilerin bireyselliğini ve isteklerini ön planda tutarak dağıtımdan söz ederken Aristoteles kişilerin kendi seçimlerinden değil hak ettikleri ölçüden hareket eder. Kişinin hak ettiğinden fazlasını alması adaletsizliğe yol açar.

Rawls'ın teorisi orijinal pozisyon ve cehalet perdesi olarak adlandırdığı soyut bir düzlemde hareket ederek başlar ardından somut düzlemdeki kişiler ve kurumlarda karşılığı ele almır. Aristoteles ise soyuttan hareket etmeden polis ve bireyler çerçevesinde adaleti inceler. Ancak her iki düşünürde toplumsal yapı içerisinde adaletin önemini ve adaletsizliğin baş gösterdiği bir düzende olumsuz sonuçların yaşanabileceğini vurgular.

Rawls'ın öncelikli olarak ele aldığı orijinal pozisyon adalet ilkelerinin belirlenmesinde önemlidir. İki temel ilke olan özgürlükler ve fark ilkesi bütün adalet düzeninin şekillenmesinde rol oynar. Özgürlük her durumda önce ele alınır ve özgürlüklerin korunması büyük önem arz eder. Toplumun tamamı eşit ve özgür bireylerden oluşur ve bu bireyleri özgürlükleri meşru bir zeminde koruma altına alınmıştır. Aristoteles'te ise bireyler eşit olarak değerlendirilmez. Her birey kendi statüsündekilerle eşittir. Ayrıca Aristoteles'te kölelik kavramına yer verilmesi bireylerin eşitliğinin karşısında yer aldığını gösterir. Rawls'ın ve Aristoteles'in farklı temellerde eşitliği ele alması adalet kavramlarının şekillenmesinde bu şekilde etkili olmuştur. Rawls köleliğin tam anlamıyla karşısında durarak özgürlüğü savunurken Aristoteles köleliğin doğal bir oluşum olduğunu vurgular.

Aristoteles'te belirgin olan toplumsal düzen içerisinde bireylerin iyiliği öncelenerek hareket etmeleri Rawls'ta görülmez. İyi yaşam düşüncesi ile kişilere

yüklenen belirli algılar olduğunu ileri süren Rawls, özgür iradeyi ön plana çıkararak bireylere özgür bir şekilde seçim hakkı sunar.

Aristoteles bireylerin aşırılıktan uzaklaşarak doğru ortaya uygun hareket etmeleri gerektiğini, doğru ortaya uygun hareket edilerek erdemlere sahip olunabileceğini belirtir. Aşırılıklar kişileri kötü etkileyerek erdemlerden uzaklaştırır. Rawls ise kişilerin erdemlerinden söz eder ancak doğru orta kavramından söz etmez. Rawls'a göre adil bir toplum düzeni sağlandıktan sonra kişilerin erdeminden söz edilebilir.

Aristoteles ve Rawls adil bir düzenin sağlanabilmesi için yasalara olan ihtiyacı dile getirirler. Yasaları toplumsal düzenin sağlanmasında bir araç olarak gören Aristoteles düzeltici adalet ile kişilerin maruz kaldıkları zararların eşit bir şekilde tanzim edilmesini belirtir. Yargıçlar zararın giderilmesinde önemli rol oynarlar ve kişiler arasında mutlak eşitlik söz konusudur. Kişilerin iyi ya da kötü bireyler olduğu dikkate alınmaksızın eşitlik sağlanır. Rawls ise hukuk devletinden hareket ederek yasaları ele alır. Anayasal düzlemde meşruiyet kazanan yasalar kişilerin haklarını, özgürlüklerini ve sorumluluklarını belirleyerek güvence altına alır. Yargıçların önemini Rawls da vurgular. Adil ve yasaya uygun karar veren yargıçlar toplumsal düzenin korunmasında önemli bir etken görevi görürler.

Aristoteles'te ortak yarar kavramı toplumsal düzlemde önem kazanır. Adaleti siyasal bir erdem olarak ele alan Aristoteles bu erdemin yönetim biçimleri arasında en uygun şekilde politeiada gerçekleşebileceğini vurgular. Politeia çoğunluğun yönetimde söz sahibi olduğu bir rejimdir. Bu rejime göre yurttaşlar sınırlı mülkiyete sahiptir ve yöneticilerin denetimi yasalar ile sağlanır. Adalet anlayışında doğru ortadan hareket eden Aristoteles'in siyasal rejimi olan politeia mülkiyet ve zenginlikte aşırılıktan uzaklaşarak orta sınıfa dayalı olarak ele alınır. Demokrasi ve oligarşinin orta noktası olarak değerlendirilen bu rejim mevcut rejimler arasında en iyi olandır. Rawls ise adalet ilkelerini belirlerken anayasal demokrasiden hareket ederek ilkelerini belirler. Ona göre toplumun tüm kesimlerini içinde barındıran eşit, özgür bireylerin yer aldığı ve anayasa ile desteklenen bir rejim ile adalet de güvence altına alınır ve olması muhtemel adaletsizlikler engellenebilir. Yönetimin halka karşı sorumlu olması ve yasal süreçlerle denetlenebilmesi otoritenin gerekli ölçüde sınırlandırılmasını sağlar.

Aristoteles düzeltici adaletten söz ederken karşılıklı alışverişte adaletin sağlanabilmesi için paradan ve adil bir değiş tokuş söz eder. Alışverişte alınan ve

verilen şeylerin değerlerinin eşitlenmesi ile bireyler adil bir şekilde karşılıklı alışverişte bulunabilir. Rawls ise fark ilkesi gereğince sosyal ekonomik değerlerin dağıtımından söz ederken ekonomik anlamda kamu mallarının dağıtımından söz eder. Kamu yararı amacıyla halka sunulan kamu malları ve hizmetlerine herkes eşit şekilde ulaşabilmelidir. Ekonomik düzenlemeler toplumun gelecekteki ve mevcut menfaatleri ve isteklerine göre belirlenmelidir. Aristoteles alışverişte eşitlikten söz etse de toplumsal anlamda ekonomik düzenlemelerden söz etmez. Rawls ise kamusal faydadan hareketle ekonomik düzenlemelerin uygulanması gerektiğini belirtir.

KAYNAKÇA

1. KİTAPLAR

- Abramson, Jeffrey (2012). Minevranın Baykuşu Batı Siyasi Düşünce Tarihi (Çev. İ. Yıldız). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali (1989). Eski Yunanda Siyaset Felsefesi. Ankara: V Yayınları.
- Akarsu, Bedia (1995). Çağdaş Felsefe Kant'tan Günümüze Felsefe Akımları. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aristoteles (1999). Eudomas'a Etik (Çev. S. Babür). Ankara: Dost Kitabevi.
- Aristoteles (2016). Magna Moralia (Çev. G. Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Aristoteles (2014). Nikomakhos'a Etik (Çev. F. Akderin). İstanbul: Say Yayınları.
- Aristoteles (1971). Politika (Çev. M. Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arnhart, Larry (2013). Plato'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi (Çev. Ahmet Kemal Bayram). Ankara: Adres Yayınları
- Arslan, Ahmet (2009). Felsefeye Giriş. Ankara: Adres Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2007). İlkçağ Felsefe Tarihi: Aristoteles. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2006(a)). İlkçağ Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslan, Ahmet (2006(b)). İlkçağ Felsefe Tarihi: Sofistlerden Platon'a. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aster, Ernst von (2005). İlkçağ ve Ortaçağ Tarihi (Çev. V. Okur). İstanbul: İm Yayın Tasarım.
- Barnes, Jonathan (2000). Aristotle A Very Short Introduction. New York: Oxford University Press.
- Baudart, Anne (2012(a)). "Aristoteles." Felsefe Tarihi Cilt 1 Kurucu Düşünürler içinde: Ed. Jacqueline Russ. Felsefe Tarihi Cilt 1 Kurucu Düşünürler (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları. 71- 104.
- Baudart, Anne (2012(b)). "Montesquieu." Felsefe Tarihi Cilt 3 Aklın Zaferi içinde: Ed. Jacqueline Russ. Felsefe Tarihi Cilt 3 Aklın Zaferi (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları. 23-45.
- Bergson, Henri (2013). Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı (Çev. M. M. Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Berti, Enrico (2017). "Aristoteles." Antik Yunan içinde: Ed. Umberto Eco. Antik Yunan (Çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Yayınları. 476-499.
- Bertrand, Alexis (2001). Ahlak Felsefesi (Çev. S. Zeki). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Beta, Simone (2017). "Epik Şiir." Antik Yunan içinde: Ed. Umberto Eco. Antik Yunan (Çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Yayınları. 909-914.
- Brancacci, Aldo (2017). "Sofistler." Antik Yunan içinde: Ed. Umberto Eco. Antik Yunan (Çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Yayınları. 393- 406.
- Brun, Jean (2007). Platon ve Akademia (Çev. İ. Yerguz). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Capelle, Wilhelm (1968). Sokrates'ten Önce Felsefe I. Cilt (Çev. O. Özügül). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Cevizci, Ahmet (2003). Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1. İstanbul: Etik Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (1999). Felsefe Sözlüğü. İstanbul: Paradigma Yayınları.

- Cevizci, Ahmet (2016). İlkçağ Felsefesi. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (2001). Ortaçağ Felsefe Tarihi. İstanbul: Asa Kitabevi.
- Conford, Francis (2003). Sokrates'ten Önce ve Sonra (Çev. U. C. Akın). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Çakmak, Cengiz (2005). "Yorumlar." Fragmanlar içinde: Herakleitos. Fragmanlar (Çev. C. Çakmak). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. 27-291.
- Delacampagne, Christian (2010). 20. Yüzyıl Felsefe Tarihi (Çev. Devrim Çetinkasap). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Deslauriers, Marguerite and Destrée, Pierre (2013). Aristotle's Politics. New York: Cambridge University Press.
- Dürüşken, Çiğdem (2014). Antikçağ Felsefesi, Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni. İstanbul: Alfa.
- Farago, France (2012). "Hume." Felsefe Tarihi Cilt 3 Aklın Zaferi içinde: Ed. Jacqueline Russ. Felsefe Tarihi Cilt 3 Aklın Zaferi (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları. 75-89.
- Fleischacker, Samuel (2013). Dağıtıcı Adaletin Kısa Tarihi (Çev. G. Murteza ve E. Y. Murteza). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Frankena, William (2007). Etik (Çev. A. Aydın). Ankara: İmge Kitabevi.
- Freeman, Charles (1996). Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları (Çev. S. K. Angı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Friedell, Egon (1999). Antik Yunan'ın Kültür Tarihi Hristiyanlık Öncesi Yaşam ve Efsane (Çev. N. Aça). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gökberk, Macit (1993). Felsefe Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Herakleitos (2005). Fragmanlar (Çev. C. Çakmak). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Herakleitos (2003). Kırık Taşlar (Çev. Alova). İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar.
- Hesiodos (1977). "İşler ve Günler." Hesiodos Eseri ve Kaynakları içinde: Azra Erhat, Sabahattin Eyüpoğlu. Hesiodos Eseri ve Kaynakları. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi. 225-279.
- Heywood, Andrew (2014). Siyaset Teorisine Giriş (Çev. H. M. Köse). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hobbes, Thomas (2007). Leviathan (Çev. S. Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hughes, Gerard (2001). Aristotle on Ethics. London: Routledge.
- Hünler, Solmaz Zelyüt (2003). "Adalet". Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1 içinde: Ed. Ahmet Cevizci. Felsefe Ansiklopedisi Cilt 1. İstanbul: Etik Yayınları. 29-32.
- Hünler, Solmaz Zelyüt (1997). Rawls ve MacIntyre İki Adalet Arasında Liberal ve Komunitaryan Düşüncelerin Çatışma Alanı. Ankara: Vadi Yayınları.
- Işıқтаç, Yasemin (2010). "John Rawls." 1900'lerden Günümüze Büyük Düşünürler III. Cilt içinde: Ed. Çetin Veysel. 1900'lerden Günümüze Büyük Düşünürler III. Cilt. İstanbul: Etik Yayınları. 3-59.
- James, William (2003). Faydacılık (Çev. T. Göbekçin). Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Kant, Immanuel (1999). Pratik Aklın Eleştirisi (Çev. İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk ve F. Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kenny, Anthony (2017(a)). Batı Felsefesinin Yeni Tarihi I. Cilt Antik Felsefe (Çev. S. Uslu). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kenny, Anthony (2017(b)). Batı Felsefesinin Yeni Tarihi III. Cilt Modern Felsefenin Yükselişi (Çev. V. Uzundağ). İstanbul: Küre Yayınları.

- Kenny, Anthony (2017(c). Batı Felsefesinin Yeni Tarihi IV. Cilt Modern Dünyada Felsefe (Çev. B. Doğan). İstanbul: Küre Yayınları.
- Kocaoğlu, Mehmet (2015). John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kranz, Walther (1984). Antik Felsefe Metinler ve Açıklamalar (Çev. S. Y. Baydur). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Kraut, Richard (2013). "Aristotle And Rawls On The Common Good." Aristotle's Politics içinde: Ed. M. Deslauriers and P. Destrée. Aristotle's Politics. New York: Cambridge University Press. 350- 374.
- Locke, John (2013). Hükümet Üstüne İkinci Tez (Çev. A. Doğan). İzmir: İlyaz İzmir Yayınevi.
- Peffer, Rodney G. (2001). Marksizm, Ahlak ve Toplumsal Adalet (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Peters, Francis (2004). Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü (Çev. H. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Platon (2010a). Devlet (Çev. S. Eyüpoğlu, M. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Platon (2010b). "Protagoras ya da Sofistler Üstüne." Diyaloglar içinde: Platon. Diyaloglar (Çev. T. Gökçöl). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Platon (2010b). "Theaitetos ya da Bilgi Üstüne." Diyaloglar içinde: Platon. Diyaloglar (Çev. M. Gökberk). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Pogge, Thomas (2007). John Rawls His Life and Theory of Justice (Çev. M. Kosch). New York: Oxford University Press.
- MacIntyre, Alasdair (2001a). Erdem Peşinde Ahlak Teorisi Üzerine Bir Çalışma (Çev. M. Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- MacIntyre, Alasdair (2001b). Etik'in Kısa Tarihi: Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla (Çev. H. Hünler, S. Z. Hünler). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Magee, Brayn (2001). Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi (Çev. A. Cevizci). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Martin, Thomas (2012). Eski Yunan: Tarihöncesinden Helenistik Çağ'a (Çev. Ü. H. Yolsal). İstanbul: Say yayınları.
- Marx, Karl (2015). Kapital Ekonomi Pratiğinin Bir Eleştirisi III. Cilt Bir Bütün Olarak Üretim Süreci (Çev. M. Selik, E. Özalp). İstanbul: Yordam Kitap.
- Mill, John Stuart (2017). Faydacılık (Çev. G. Murteza). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Özlem, Doğan (2004). Etik -Ahlak Felsefesi-. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Rawls, John (2017). Bir Adalet Teorisi (Çev. Vedat Ahsen Coşar). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Rawls, John (2006). Halkların Yasası ve "Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması" (Çev. G. Evrin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, John (2007). Siyasal Liberalizm (Çev. M. F. Bilgin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Richardson, Henry D. (1999). Development and Main Outliners of Rawls's Theory of Justice. New York: Garland Publishing.
- Ricoeur, Paul (1999). "On John Rawls A Theory of Justice: Is a Pure Procedural Theory of Justice Possible?" Development and Main Outliners of Rawls's Theory of Justice içinde: Ed. Henry D. Richardson. Development and Main Outliners of Rawls's Theory of Justice. New York: Garland Publishing. 133-144.

Rosenberg, Donna (2003). Dünya Mitolojisi Büyük Destan ve Söylenceler Antolojisi (Çev. K. Akten, E. Cengiz, A. U. Cüce, K. Emiroğlu, T. Kenanoğlu, T. Kocayığit, E. Kuzhan, B. Odabaşı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Rousseau, Jean J. (2013). Toplum Sözleşmesi (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Rovelli, Carlo (2014). Miletli Anaksimandros ya da Bilimsel Düşüncenin Doğuşu (Çev. Doç. Dr. A. Altınörs). İstanbul: Bilge Yayıncılık.

Russ, Jacqueline (2012(a)). Felsefe Tarihi Cilt 1 Kurucu Düşünürler (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Russ, Jacqueline (2012(b)). Felsefe Tarihi Cilt 3 Aklın Zaferi (Çev. İ. Yerguz). İstanbul: İletişim Yayınları

Russell, Bertrand (1994). Batı Felsefesi Tarihi 1: İlkçağ (Çev. M. Sencer). İstanbul: Say Yayınları.

Russel, Bertrand (1972). Batı Felsefesi Tarihi 3. Cilt (Çev. M. Sencer). Ankara: Bilgi Basımevi.

Sandel, Michael (2017). Adalet Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir? (Çev. Mehmet Kocaoğlu). Ankara: Ekşi Kitaplar.

Sandel, Michael (2014). Liberalizm ve Adaletin Sınırları (Çev. A Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi.

Scanlon, Thomas M. (1999). "Rawls Theory of Justice." Development and Main Outliners of Rawls's Theory of Justice içinde: Ed. Henry D. Richardson. Development and Main Outliners of Rawls's Theory of Justice. New York: Garland Publishing. 53-89.

Sena, Cemil (1974). Filozoflar Ansiklopedisi Cilt I. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Störig, Hans (2000). İlkçağ Felsefesi Hint Çin Yunan (Çev. Ö. C. Güngören). İstanbul: Yol Yayınları.

Şenel, Alâeddin (1970). Eski Yunanda Eşitlik Ve Eşitsizlik Üstüne. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Şenel, Alâeddin (2006). Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Tekin, Oğuz (2008). Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş. İstanbul: İletişim Yayınları.

Thomson, George (1997). Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler İlk Filozoflar (Çev. M. H. Doğan). İstanbul: Payel Yayınları.

Timuçin, Afşar (1976). Aristoteles Felsefesi. İstanbul: Kavram Yayınları.

Warburton, Nigel (2015). Felsefenin Kısa Tarihi (Çev. G. Ateşoğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.

Vegetti, Mario (2017). "Platon." Antik Yunan içinde: Ed. Umberto Eco. Antik Yunan (Çev. L. T. Basmacı). İstanbul: Alfa Yayınları. 440-461.

Veysal, Çetin (2010). 1900'lerden Günümüze Büyük Düşünürler III. Cilt. İstanbul: Etik Yayınları.

Yalçinkaya, Ayhan (2015). "Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset." Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde: Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları. Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim. 23-90.

Yalçinkaya, Ayhan (2015). "Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset." Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler içinde: Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları. Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim. 91-152.

Zabcı, Filiz (2015). “Aristoteles: Yüce Bir Amaç Olarak Siyaset.” Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler içinde: Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları. Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler. İstanbul: İletişim. 125-152.

Zarakolu, Deniz (2013). Thomas Hobbes’un Siyaset Felsefesi. İstanbul: Belge Uluslararası Yayıncılık.

2. MAKALELLER

Eryılmaz, Enes (2020). “John Rawls’ın İnsaf Olarak Adalet Teorisi'nin Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 30, ss. 223-240.

Fabre, Cécile (2018). “Toplumsal Sözleşme (Çev. M. F. Deniz).” Felsefe Arkivi, Sayı 48, ss. 123-135.

Kabadayı, Talip (2012). “Dünya Problemleri Karşısında Hukuk Felsefesi”, HFSA, İstanbul, 24. Kitap 57-59.

Kalaycı, Nazile (2014). “Daimon'dan Eudaimonia'ya: Aristoteles'te Mutluluk”, Cogito, Sayı 77, ss. 257-274.

Ökten, Kaan (2014). “Prohairesis ve Dikaiosune”, Cogito, Sayı 77, ss. 302-317.

Topakkaya, Arslan (2008). “Adalet Kavramı Bağlamında Aristoteles-Platon Karşılaştırması”, FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 6, ss. 27-46.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı: Ayşegül AYDINLI

Eğitim Bilgileri

Orta Öğrenim: Çiftlikköy Atatürk Anadolu Lisesi

Lisans Eğitimi: Kocaeli Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (2014-2018)

Yüksek Lisans Eğitimi: Kocaeli Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı (2018-)

